

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

4. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

BÓKA LÁSZLÓ: Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai

BARTA JÁNOS: Vörösmarty patriotizmusa

NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond, a novelláíró

MIHAIL BUBENNOV: Valentyin Katajev „A szovjetek hatalmáért” című új regényéről

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Solt Andor: Vörösmarty dramaturgiája

Dénes Tibor: Vörösmarty drámái a színpadon

Bán Imre: Comenius és a magyar irodalom

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI. NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13.)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: KIRÁLY ISTVÁN
Jegyző: KLÁNICZAY TIBOR

Pénztáros: SZABOLCSI MIKLÓS
Ellenőr: SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950

4. SZÁM

<i>Bóka László</i> : Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai	1
<i>Barta János</i> : Vörösmarty patriotizmusa	10
<i>Nagy Péter</i> : Móricz Zsigmond, a novelláíró	29
<i>Mihail Bubennov</i> : Valentyin Katajev „A szovjetek hatalmáért“ című új regényéről	47

VITA

A magyar sajtó történetének korszakai (Dezsényi Béla, Dörnyei Sándor, Ardó Mária)	67
---	----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Gálos Rezső</i> : Etelka	69
<i>Solt Andor</i> : Vörösmarty dramaturgiája	75
<i>Dénes Tibor</i> : Vörösmarty drámái a színpadon	88
<i>Bán Imre</i> : Comenius és a magyar irodalom	103

SZEMLE

A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája (Lengyel Béla)	116
P. D. Krajevskij: V. V. Majakovskij (Kardos László)	118
Magyar Klasszikusok: Eötvös József: A falu jegyzője (Nagy Miklós)	121
Szigligeti Ede: Liliomfi (Hegedüs Géza)	124

BÓKA LÁSZLÓ :

SZTÁLIN TANÍTÁSA A NYELVTUDOMÁNYRÓL ÉS IRODALOMTUDOMÁNYUNK FELADATAI¹

Ez év júniusának derekán megsokasodtak azok a merényletek, melyeket a béke ellen követnek el a nyugati tőkés nagyhatalmak és csatlósaik világszerte. Az úgynevezett „hideg háborúról“ a „meleg háborúra“ való áttérés előkészületeinek feszültsége tette füledtté a koranyár levegőjét: fellángolt a kommunista-üldözés dühe, üldözőbe vették a békemozgalom híveit mindenütt, ahol a dollár uralkodik. Az emberi szabadságjogokat oly nyiltan sértették meg, a népek függetlenségét, önrendelkezési jogát oly kíméletlenül tiporták le, a béketábor ellen oly sok esetben tettek nyilt kihívásnak számító lépéseket, hogy minden más kérdést háttérbe szorítva, a béke kérdése került az emberiség érdeklődésének homlokterébe.

Ebben a feszült hangulatban jelent meg Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány“ című korszakalkotó nyilatkozata a Pravda 1950. évi június hó 21-i számában, annak a vitának keretében, mely több mint egy hónappal azelőtt kezdődött el a Pravda hasábjain a szovjet nyelvtudomány kérdéseiről. Hamarosan kiviláglott, hogy nem egyszeri, alkalmi megnyilatkozásról van szó: az első nyilatkozatot még kettő követte. („A nyelvtudomány néhány kérdéséről. Válasz J. Krasenynnyikova elvtársnőnek“, a Bolsevik 1950. évi 12. számában és „Válasz az elvtársaknak“ a Bolsevik 1950. évi 14. számában.)

A haladó emberiség vezérének ily beható részvétele ezt a vitát nemcsak a szovjet nyelvtudomány, nemcsak általában a nyelvtudomány keretéből emelte ki s tette a marxizmus-leninizmus elméletének egyik fontos kérdését tisztázó vitává, hanem egy szaktudomány belső ügyeit úgy segítette a megtisztuláshoz, hogy közben hatalmas segítséget nyújtott annak a sokszázmillió dolgozót számláló tábornak, mely világszerte küzd a békéért s újabb hatalmas csapást mért a béke gyűlöletes ellenségeire.

A Sztálin-i nyilatkozat pusztá ténye bebizonyította, hogy az a mesterségesen szított háborús izgalom, mely a világ nem kis részét ejtette rabul, nem hatolt be a béke táborába. A Szovjetunióban békés

¹ Elhangzott az egyetemi Magyar Irodalomtörténeti Intézet 1950. októberi intézeti estjén.

alkotó munka folyik s bár az érdeklődés homlokterében ott is a világ békéjének kérdése áll, az emberiség boldog jövőjét munkáló tudományos munka nem állt meg, sőt egyre ragyogóbb eredményekre vezet. A béketábor erejének fölényére vallott a nyilatkozat, — mert csak a lebírhatatlan erő hatalmas öntudata, nyugodt biztonságérzete magyarázhatja meg, hogyan jutott az akkori feszült nemzetközi helyzetben a béketábor nagy vezérének még arra is ideje, hogy egy szak-tudomány sajátos kérdéseibe így belemélyedhessen.

A nyilatkozat tárgya pedig, — ahogy azt a marxizmus-leninizmus elméletének legnagyobb élő mestere a közvélemény elé tárta —, nemcsak a polgári áltudományosságra mért újabb csapást. Sztálin nyilatkozata megsemmisítő erejű támadás volt a nyugati tőkés nagyhatalmak gyarmatosító, népelnyomó, hódító módszerei ellen, a sóvár nemzeti önzés és a világpolgári gőg sivár társulása ellen s egyben magasra emelte a föld elnyomott népei előtt a marxizmus-leninizmus elvi alapján álló sztálini nemzetiségi politikát. A nemzeti nyelvnek az a megbecsülése, ami Sztálin nyilatkozatából árad, bizonyára külömb vonzóerő, mint az az arcátlan faji gőg, mely hatalomvágyból s haszonvágyból kíméletlenül tiporja el a védtelen kis népeket, semmisíti meg a nemzeti kultúrákat.

A békeharc egyik döntő ütközetét nyerte meg nyilatkozatával a nagy és szeretett Sztálin, bebizonyítva egyben azt is, hogy a tudomány munkásai a maguk sajátos munkaterén is sikerrel harcolhatnak a békéért, hogy a marxista-leninista tudomány a dolgozó nép jólétét, szabadságát és békéjét munkálja.

A tudományos világ — ezt túlzás nélkül állíthatjuk — lázban van e nagyjelentőségű nyilatkozat elhangzása óta, maiglan. Nemesak a nyelvtudomány munkásai számára nyitott új távlatokat ez a nyilatkozat, hanem minden társadalomtudomány számára kötelezővé tette, hogy felhasználja Sztálin tételeinek érvényét a maga munkaterületén.

Lázás érdeklődéssel fordultak a nyelvtudomány kérdései felé a „lélek mérnökei“, az írók is. Most új érvénnyel szólott hozzájuk Zsdánovnak az a megállapítása, melyet a Szovjet Írók Szövetségének első országos kongresszusán tett 1934-ben: „Az emberi lélek mérnökének lenni azt jelenti, hogy aktívan kell harcolnunk nyelvünk tisztaságáért és kultúrájáért, az irodalmi művek minőségéért.“

Nemesak az írókhoz szólott új érvénnyel Sztálin nyilatkozata után Zsdánov megállapítása, hanem az irodalomtudomány munkásai előtt is felvetődött a kérdés: éltek-e ennek a tanításnak iránymutatásával? Zsdánov megállapítása szerint az irodalmi művek minőségéhez hozzátartozik az irodalmi művek nyelvének tisztasága, kiműveltsége. Mit tettünk ezen a téren eddig a magunk munkaterületén? Hogyan értékeltük a multban s hogyan fejlesztettük a jelenben az irodalmi művek minőségét?

Kemény önkritikával kell megállapítanunk, hogy az irodalomtudomány terén úgyszólván semmi sem történt eddig ezen a téren. Elég átlapoznunk tudományos folyóiratunk, az Irodalomtörténet számait ahhoz, hogy megállapíthassuk: hozzá sem kezdtünk ehhez a munkához. Sztálin ama tanításának, mely szerint a szocialista realizmus művészete formájában nemzeti, tartalmában szocialista, a formára vonatkozó részén átsíklottunk. Nem hallottuk meg A. I. Szoboljev

figyelmeztetését, ki „A lenini tükröződési elmélet és a művészet“ című tanulmányában arra tanított minket, hogy a szocialista realizmus „nagy követelményeket támaszt a műalkotás formájával szemben. A formának egyenértékűnek kell lennie a tartalommal...“

Az irodalmi kritika terén sem tettünk úgyszólván semmit ebben a vonatkozásban. Irodalomtudományunk alig vett tudomást arról a figyelmeztetésről, melyet a szovjet irodalomtörténészek kaptak az élő irodalom kérdéseinek elhanyagolása miatt. Jellemző e téren, hogy tudományos folyóiratunknak ezideig alig volt szava az élő irodalomról, nem túl gazdag kritikai rovata nem foglalkozott vele, — egyetlen irodalomtudományi fórumunkon nem is nyílhatott mód arra, hogy az irodalmi nyelv kérdéseivel foglalkozzanak tudósaink. Napilapjaink s az irodalmi folyóiratok hasábjain sem sok történt. Jellemző, hogy még a műfordítások bírálata terén sem, holott a műfordítás problémája éppen az, hogy miként lehet egy meghatározott tartalmat nem azonos eszközökkel, mégis azonos hatással, tehát nemcsak tartalmi, hanem hangulati hűséggel nyelvileg kifejezni. Ez még a nem-szépirodalmi művekkel szemben is az irodalmi bírálat igényét támasztja. (Emlékezetem szerint csak Lukácsy Sándor vetette fel Sztálin útmutató nyilatkozata előtt ezt a kérdést a Szabad Népből, — egyetlen eset volt s visszhangtalan maradt.) Mintha nem vettünk volna tudomást arról a bírálatról, melyben Engels John Broadhouse Marx-fordítása kapcsán kifejtette a műfordítás problémáit (How not to translate Marx).

Az egyetemi és főiskolai oktatást is mulasztás terheli e téren. Nemcsak arra a mostohaságra gondolunk, amivel anyanyelvünk tudományát, a magyar nyelvtudományt kezelik tanrendjeink, hanem arra, hogy az irodalomtanításból is hiányoztak az irodalmi nyelv kérdései. Az egyetemeken folyó stílusgyakorlatok, stilisztikai kollégiumok nagy része még a régi esztétizáló, formalista módszer folytatója volt Sztálin útmutatásáig.

Nem is lehetett másképp. Mikor a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1948-ban újjáalakult, új programjában, mely kutatásainknak máig is irányt mutat, az irodalmi nyelv problémája fel sem vetődött. Minderre nem nehéz mentséget találnunk. Hiszen a felszabadulás után még sokáig az volt az elsődleges probléma, hogy irodalmunkban a tartalom primátusát ismertessük el s az irodalomtudomány apolitikus érdektelenségét törjük át. Ezt a követelményt sokáig harci kérdéssé tették nemcsak a polgári írók és irodalomtudósok, hanem elsősorban a jobboldali szociáldemokraták, kik belülről fertőztek a burzsoá rothadás irodalomelméleti kórokozóival és az irodalmi formalizmus gyakorlatával.

Mentséget nem nehéz találnunk, de most nem arról van szó, hogy mulasztásaink mentségét megleljük. Arról sincs szó, hogy közös mulasztásunkat ezen a munkaterületen akárkinek is kényelmesen a nyakába varrjuk. Marx és Engels egész műve rendelkezésünkre állt, Lenin „Az irodalomról“ című válogatása magyarul is megjelent, ismerhettük Sztálin tanításait, Zsdánov tanulmányait és a szovjet tudomány és irodalmi kritika iránymutató példáit.

Mentegethetjük magunkat, de nem tagadhatjuk el, hogy mindnyájában súlyos hibába estünk, mikor az irodalmi műveket nemcsak elsősorban, hanem kizárólag eszmei tartalmuk szempontjából vizsgál-

tuk, ügyet sem vetve arra, amit Marx tanított a „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie“ című munkájában: „Die Ideen existieren nicht getrennt von der Sprache.“ Erre még az sem mentség, hogy joggal féltünk a régimódi filologizálás valóságos veszélyétől, a sovíniszta magyarkodás, a reakciós régieskedés, a narodnyik ízeskedés újjáéledésétől s attól, nehogy az irodalmi formalizmus ellen küzdve, észrevétlen a történeti és kritikai formalizmus kátyujába ragadjunk.

A nagy és szeretett Sztálin cikkei alkalmat adnak arra, hogy e téren is felvessük az alapvető kérdéseket, hogy tisztázott fogalmakkal lássunk munkához.

M. Mityin egyik tanulmányában meggyőzően mutatta ki, hogy akkor, amikor a hanyatló polgári filozófia már ott tart, hogy „feltámasztják a neokantiánizmust, felélesztik és terjesztik Windelband és Rickert hírhedt elméleteit“, tehát az epigonizmus útját járja, Sztálin elvtárs folytatja és tovább fejleszti Marx, Engels és Lenin művét, a marxizmus-leninizmus eszmetanát; nem felélesztője, nem kommentátora Marxnak, hanem mint Lenin, egyenrangú továbbfejlesztője tanainak.

A nyelvtudományról szóló tanítása is jelentős ideológiai kérdéseket tisztáz. Kimondja először is azt, hogy a nyelv nem felépítmény, tehát a nyelvet „nem ez vagy az az alépítmény, régi vagy új alépítmény hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alépítmények történetének egész menete“. Megállapítja másodjára azt, hogy a nyelv nem osztályjellegű. „A nyelv nem egy valamelyik osztály szükségleteinek kielégítésére jön létre, hanem az egész társadalom, a társadalom valamennyi osztálya szükségleteinek kielégítésére... Ennélfogva a nyelvnek, mint az emberek érintkezési eszközének kiszolgáló szerepe nem abban áll, hogy egy osztályt szolgáljon ki a többi osztályok rovására, hanem hogy egyformán kiszolgálja az egész társadalmat, a társadalom valamennyi osztályát... Mihelyt a nyelv letér erről az egész népet átfogó állásponttól, mihelyt a nyelv valamilyen szociális csoportot előnyben és támogatásban részesít a társadalom többi szociális csoportja rovására, legott elveszíti a maga minőségét, megszűnik az emberi érintkezés eszköze lenni a társadalomban, valamely szociális csoport zsarogójává válik, lefokozza és pusztulásra ítéli magát.“ Harmadjára megállapítja, hogy a nyelv nem szakaszosan, nem robbanásszerű változásokkal fejlődik. „A marxizmus azt tartja, hogy a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglévő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe.“

Fentiekből még két alapvető tétel következik. Az egyik — az irodalom története szempontjából különösen fontos — tétel így hangzik: „...a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény“. A másik kimondja azt, hogy van egy dialektusok, helyi nyelvjárások fölé emelkedett, ezeket magának alárendelő, egységes és közös nyelv. Azzal a téves és káros felfogással szemben, mely a közösségi, össz-népi, nemzeti nyelvek létezését tagadja s végső fokon csak a társadalom egyedeinek személyes nyelvét ismeri el létezőnek s legfeljebb csak egy-egy kis tájegység nyelvéig mer mint közös-

ségi nyelvig elhatolni, Sztálin igen határozottan szögezi le, hogy „a dialektusok és zsargonok létezése nem tagadja, hanem megerősíti az egész nép által használt nyelv létét, melynek elágazásai s amelynek alá vannak vetve“.

Az irodalomtörténész számára az a belátás teremt új helyzetet Sztálin iránymutatása után, hogy a nyelv nem felépítmény, az irodalom pedig az, tehát az egyes irodalmi művet, melyben tartalom és annak nyelvi formája elválaszthatatlan egységben jelentkezik, egységében kell vizsgálnia. Hogyan terjesszük ki tehát vizsgálatainkat az irodalmi művek nyelvére? Függetlenül azok eszmeiségétől? Erre a leghatározottabb nem a felelet! Eszmei tartalom és nyelvi forma elválaszthatatlanok, ha nincs eszme nyelven kívül. Másrészt, ha elválasztjuk a művek nyelvét azok eszmeiségétől, akkor akaratlanul is fölébe helyezzük az eszmei tartalomnak, tehát formalistákká válunk.

Irodalmi eszményünk a szocialista-realizmus irodalma, az irodalmi fejlődés céljául azt tekintjük, hogy a fejlődés végén egy olyan irodalom alakuljon ki, mely a valóságot forradalmi fejlődésben, az igazsághoz híven, történelmileg konkrét formában ábrázolja. A régi irodalmak alkotásait is aszerint értékeljük tehát, hogy a maguk korában hogyan tükrözik koruk fejlődési-forradalmi célját, hogyan segítik elő valóságábrázolásukkal, a fejlődési kérdések konkretizálásával, torzító tükröt villantó bírálatukkal, jövőbe mutató álmódosításukkal a társadalom tudatosodását, alkotó tevékenységét. Az irodalom történése ezek szerint a szempontok szerint tárja fel a múlt alkotásaiból azt, ami haladó hagyomány, ezek szerint leplezi le azt, ami rabszolga multunk gyűlöletes emléke, ami reakciós hagyomány.

Az irodalomtörténeti kutatás szempontja tehát elsősorban fejlődési szempont s mivel a fejlődés osztályharcok szakadatlan láncolatán keresztül történik, másodsorban pártos szempont. Azt említeni sem kell, hogy a fejlődés a cél gondolatától elválaszthatatlan, tehát nem közömbös számunkra, hogy irodalmunk hová fejlődik.

Az irodalmi művek nyelvét vizsgálva, azt kell vizsgálódásunk tárgyává tenni, hogy nyelve megfelel-e eszmei tartalmának. Ha a haladó irodalom annak az eszmevilágnak kifejezője, mely a demokratizmus különböző fokozatain keresztül a szocializmus felé halad, akkor elsősorban azt kell megvizsgálnunk, hogy az irodalmi mű nyelve egy zsargon, egy csoportnyelv, egy osztálynyelv felé való fejlődést mutat-e, vagy pedig egy egységes és közös nyelv felé fejlődik.

Ez a probléma harcra kérdése irodalomtudományunknak. „Fent szó volt arról, hogy a nyelv, mint az emberek érintkezésének eszköze a társadalomban, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben sajátos közömbösséget tanúsít az osztályok iránt. Az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reáknyszeríteni saját szókinésüket, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlöelő vagyonos osztályok szűk vezető rétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei“ — figyelmeztet Sztálin.

Ebből a szempontból kell vizsgálat alá vennünk ismét azt az irodalmi „forradalmat“, mely századunk első évtizedeiben virágzott a

burzoá Franciaországban s a két világháború között a weimári Németországban. Ezeknek az irodalmaknak állítólagos „forradalmiságát“ tökéletesen közömbösítette a különködő szóalkotás, vagy az értelmetlen szavak formalisztikus csoportosítása, a nyelvtani szerkezetek felbontása. Ez az irodalmi áforradalom nálunk hol a szociáldemokratizmuson belül hódított (a Ma, a Munka irodalmi köre), hol az arisztokrácia dédelgette (mint Palasovszky Ödön irodalmi körét a Bethlen-család), hol pedig a fölszabadulás után nyert tért ott, ahol az értelmetlen szócsoportokat is szívesebben látták, mint a dolgozó nép forradalmi térhódításának irodalmi kifejezését. (Gondoljunk azokra az irodalmi folyóiratokra, melyek tüntetőleg közölték a szép tehetségű, de eltévelyedett Weöres Sándor „eidolon“-jait.)

Ugyancsak vizsgálat alá kell vennünk ebből a szempontból azt a fajta „munkás“ irodalmat is, mely egy különleges, úgynevezett „melós“-nyelven beszélteti hőseit, összezagyválva a különböző ipari szakmák mesterszavait a tolvajnyelvvvel és a koldus-kozmpolitizmus zsargonjával.

Fel kell vetnünk a kérdést Arany János költészetének értékelése terén is. Arany nyelve a szabadságharc bukása után fokozatosan eltávolodott a „Toldi“ kristálytisza népiességétől. Vajjon merre távolodott: egy egységes nemzeti nyelv felé-e, vagy ízeskedő, régieskedő, de barokkos pompájú, egyre bonyolultabb, dekoratív egyéni nyelv felé?

Vagy pozitív oldalról nézve a kérdést, meg kellene vizsgálni, hogy miként nőtt ki Ady Endre nyelve a Nyugat szecessziós irodalmi hatásaiból s hogyan vált egyre egyszerűbbé, világosabbá, nagyvonalúbbá éppen azokban az utolsó kötetekben, melyeket a Nyugat irodalmárai a hanyatlás jeleinek véltek, s amelyekről éppen Révai elvtárs mutatta ki, hogy Ady költői pályájának legmagasabb csúcsai.

A fejlődés vizsgálata, mint az irodalmi kutatás célja, arra is ráirányítja figyelmünket, amit Sztálin elvtárs a nyelv, különösen a szókészlet változásáról tanít. Szerinte a nyelv közvetlenül tükrözi a termelésben és általában minden társadalmi tevékenységben beállott változásokat. Másrészt a nyelv szókészletének változását kiegészülésnek, nyelvtana változását tökéletesedésnek nevezi. („A felépítmény nem áll közvetlen kapcsolatban a termeléssel, az ember termelő tevékenységével... Ezzel szemben a nyelv közvetlen kapcsolatban áll az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alépítményig, az alépítménytől a felépítményig. Éppen ezért a nyelv egyszerre és közvetlenül tükrözi a termelésben beállott változásokat, nem várja meg az alépítményben bekövetkező változásokat. Éppen ezért a nyelv hatóköre, minthogy a nyelv az emberi tevékenység valamennyi területét átfogja, sokkal szélesebb és sokoldalúbb, mint a felépítmény hatóköre. Mindenekelőtt ez a magyarázata annak, hogy a nyelv, különösen a szókészlete, majdnem szakadatlan változás állapotában van. Az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szókincsének kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához. És a

nyelv közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát, tökéletesíti nyelvtani szerkezetét.“)

Sztálin megállapítása arra figyelmeztet, hogy az író viszonyát a gazdasági és társadalmi fejlődéshez költői nyelve szógazdaságán, szókészlete rétegződésén és költői dikciója nyelvtani egyszerűségén, világosságán mérhetjük le: „minél gazdagabb és sokoldalúbb a szótári készlet, annál gazdagabb és fejlettebb a nyelv“. Ez a vizsgálat különösen akkor gyümölcsöző, ha a korszakhatárokon vizsgáljuk meg a nagy költők nyelvét s egybevetjük szókészletüket a hanyatló kor lezáró mestereinek nyelvével.

A haladó tudomány korifeusának tanításai egy ilyen vázlatos ismertetés keretén belül is újabb és újabb föladatakra irányítják figyelmünket. A tartalmában szocialista, formájában nemzeti irodalom kérdése valójában csak most válik irodalomtudományunk alapkérdésévé. (Ezt a kérdést eddig csak Trencsényi-Waldapfel Imre vetette fel teljes gyakorlatiasságában és jelentőségében „Sztálin és a költészet“ című tanulmányában.)

A számos megoldandó kérdés közül hadd említsek most csak néhányat, talán a legsürgösebbeket. Az első a nemzeti nyelv, az egységes, közösségi nyelv kérdése. Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy a nemzeti nyelv azonos-e az irodalmi nyelvvel. Az a folyamat, mely az irodalom világiasodása, majd demokratizálódása, végül szocialistává válása során vezet végig, arra enged következtetni, hogy az irodalmi nyelv fejlődése legalábbis arra felé halad, hogy azonossá váljék az ösztönei nyelvvel, a nemzeti nyelvvel. Ez a kérdés a nemzeti nyelvért folyó küzdelmeket ismét az irodalomtörténeti érdeklődés homlokterébe, s kétségkívül a haladó hagyomány sodrába állítja. Ugyancsak új fénybe kerül a nagy költők, nagy írók nyelve, az a tevékenység, amit a nagy írók „nyelvi forradalmának“ szokás nevezni. Vajjon más-e ez a forradalom, mint az, hogy a nagy írók nyelvében tükröződik először az a változás, amely a termelésben és a társadalmi formákban beáll? Petőfi, Ady, József Attila nyelvének újszerűsége aligha egyéb, mint szókinésük gazdagsága, olyan szavaknak és stílfordulatoknak jelenléte nyelvükben, melyek az előző korrall szemben beálló termelési és társadalmi változással járó nyelvi gazdagodást tükrözik. A nemzeti nyelv és irodalmi nyelv viszonyának új vizsgálata új színben mutatja meg az „eredetiség“, „egyéniség“ kérdését, a tájnyelvi ízeskedés problémáját. Nem kétséges, hogy Szabó Dezső stílus-forradalma, vagy a Nyirő József, Tamási Áron székely stilizáltsága retrográd jelenségek, mert nem irodalmi nyelvünk gazdagítása volt a céljuk, hanem Szabó Dezsőnél az egyéni elkülönülés, Nyirőéknél holmi „törzsi“ elzárkózás.

Másodjára újfent meg kell vizsgálnunk a nyelvújítás kérdését. A nyelvújítás látszólag egy olyan kísérlet, mely nyelvünket robbanás-szerűen akarta megváltoztatni. Meggondolandó azonban sok minden: 1. a nyelvújítási mozgalom elvetélt forradalmi mozgalma irodalmunknak; 2. a politikai maradiság élesen szembeesegült vele; 3. a Horthy-korszakban a népi-front narodnyik szárnya ítélte el a nyelvújítást; 4. a nyelvújítás szóalkotásainak igen jelentős része ma is él nyelvünkben, annak jeléül, hogy a szóalkotások valóságos szükségletet elégítettek ki és úgy, hogy nyelvünk alapszókészletétől, nyelvtani szerkezetétől nem tértek el lényegesen. (Meg kell vizsgálnunk azt például,

hogy vajjon igaz-e az, hogy Csokonai, Ady nyelve alig él a nyelvújítás alkotásaival. Az eredmény nem lesz érdektelen. Arany, aki nem volt nagy híve a nyelvújításnak, a nyelvújítási szóalkotásoknak légióját használta költői gyakorlatában.)

Harmadjára felvetődik az a kérdés, hogy irodalmunk idegennyelvű, elsősorban latinnyelvű alkotásai hogyan tartoznak irodalmunkba? Ezzel a kérdéssel kapcsolatban újra meg kell vizsgálni a magyar humanizmus problémáját, különös tekintettel arra az irányzatra, mely a humanizmus történeti fogalmát megkísérelte történetfeletti fogalommá emelni és egy fiktív „latin Európába“ egy „virtuális Magyarországot“ telepíteni.

Révai elvtárs figyelmeztetett már arra, hogy nagy íróink, költőink példáját, a nyelvi kifejezés gondossága, szépsége terén is, sokkal nagyobb becsben kell tartanunk. Édeskevéis történt e téren. Itt arra a feladatra is gondolnunk kell, mely az élő irodalommal szemben kötelezi nagyobb tevékenységre irodalomtudományunkat. Az irodalomtudomány csak akkor szolgálhatja jól a szocializmus építésének nagy ügyét a maga munkaterületén, ha az irodalmi nyelv kérdésében is, mint a mult haladó hagyományának feltárója, mint az élő irodalom bíráló-értékelő tanítója siet íróink segítségére. Lenin büszkén mondhatta egy vita során: „Mi jobban tudjuk Önöknél, hogy Turgenyev, Tolsztoj, Dobroljubov, Csernüsevszkij nyelve — nagy és hatalmas.“ Mit tettünk annak érdekében, hogy legalább íróink ne csak sejtsék, hanem valójában tudják, hogy Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, József Attila nyelve nagy és hatalmas? „Rontjuk az orosz nyelvet. Idegen szavakat használunk szükségtelenül“ — írta Lenin. „Ugye, ideje már, hogy hadat üzenjünk az orosz nyelv rongálásának?“ — kérdezte. És a szovjet építés legizgalmasabb napjaiban, 1920 januárjában vetette föl Lunacsarszkij előtt a kérdést: „Nincs-e itt az ideje megalkotni a mai orosz nyelv szótárát, azokét a szavakét, amelyeket ma használnak és amelyeket a klasszikusok használtak, Puskindól Gorkijig?“ Sztálin szavát átértve, Lenin példáját követve, azt véljük, hogy helyet kell kapni irodalmi kritikánkban a nyelvtisztaság, nyelvhelyesség kérdésének is. A nyelv tisztaságának védelme nyelvünk eszköz mivoltát tökéletesíti.

Arra kell törekednünk, hogy íróink példájának felmutatásával, kritikánk gyomláló, gazdító tevékenységével íróinkat a nyelv kérdésében is a tudatosság útjára tereljük az ösztönösség útjáról. Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, József Attila nyelvi tudatossága, Gorkij és Majakovszkij példája ismeretében nem kell félnünk attól, hogy a tudatosság etéren a műalkotások szépségét csorbítaná. „A nyelv a fejlődés és a harc eszköze“ — tanította Sztálin politikai pályája elején s nem egyszer hangoztatta, hogy az anyanyelv, a nemzeti nyelv a milliós tömegek gazdasági, politikai, kulturális sikereinek eszköze. Sztálin útmutatása megóv attól, hogy akár valamely csak a multba tekintő orthologusság, akár a Kosztolányi-féle nyelvészkedés öncélú játékosága hódítson teret irodalmi kritikánkban.

Irodalomtudományunkat nemcsak arra kötelezi Sztálin felbecsülhetetlen értékű iránymutatása, hogy ne csak irodalmunk multjával, hanem élő irodalmunkkal is foglalkozzék. hanem arra is, hogy törje át szakmai elzárkózását és fogjon össze a nyelvtudománnyal. Az irodalom-

történészek önmagukban nem oldhatják meg az irodalmi nyelv és a nemzeti nyelv korrelációjának, vagy a nyelvújítás újjáértékelésének problémáját s a nyelvtisztaság, nyelvhelyesség kérdéseiben, nagy íróink nyelvének helyes értékelése terén kétségkívül a nyelvtudomány dolgozóira lesznek utalva.

A feladatok és problémák egyre sokasodnak, mióta megjelentek Sztálin elvtárs nyilatkozatai a nyelvtudomány alapkérdéseiről. Mint minden megnyilatkozása, ez sem rövid időre szóló, egyszeri iránymutatás, hanem esztendőkre meg fogja szabni kutató munkánk és tanító tevékenységünk irányát. Hogy ezeket a kérdéseket éppen most vetette fel, hogy ezekkel a feladatokkal éppen most kell foglalkoznunk, hogy éppen most irányítja nyelvtudományunk, irodalomtudományunk és íróink figyelmét kultúránk egyik közösségi, összetartó elemére, anyanyelvünkre, amikor az imperialisták fékevesztett gazsága minden független és szabad nép létére tör, ez igazi Sztálin-i tett. Tudományos munkánk sajátos munkaterén, legbensőbb feladatainkat kijelölve éleszti fel bennünk népünk szeretetét, anyanyelvünk szeretetét, az igazi hazafiasság tüzét s szítja fel gyűlöletünket azok ellen, akik kívül határainkon, vagy köztünk meglapulva törnek a mi szabadságunkra, minden szabad nép független békéjére.

Hála a nagy és szeretett Sztálinnak, hogy ugyanegy fény mutat számunkra utat tudományos munkánk és békeharcunk munkaterén és csataterén.

BARTA JÁNOS :

VÖRÖSMARTY PATRIOTIZMUSA

Birtokos nemességünk és a feudális társadalmi rend válsága a felvilágosodás korában már fokozottan jelentkezik. A XVIII. század utolsó évtizedeitől fogva erősödik az ostrom a magyar feudalizmus ellen, s bár a nemességet elsőprő diadalmas polgári forradalom nem születik meg, a túléltés tényei egyre szembeszökőbben jelentkeznek. Polgári-felvilágosult hajlamú íróink ezzel kapcsolatban elég hamar észreveszik az élet-adta komikus lehetőségeket. A parlagi nemes nevetéses alakja már Bessenyei Pontyijában megjelenik, s Csokonai Tök-kolopijában hamar megtalálja folytatását. Ugyancsak Csokonai alkotja meg a nagybirtokos, kozmopolita nemes komikus típusát is: báró Ser-tenertit a Tempefőiben. Eppen Vörösmarty írói próbálkozásainak első időszakában mindkét alak újraéled irodalmi polgárosodásunk első sikeres úttörőjének, Kisfaludy Károlynak tollán (Szélnágy, Tollagi). Különösen Súlyosdi Simon alakja áll közel hozzá, hogy a polgárság elől kiszoruló köznemes típusa legyen. Ha ekkor már lett volna erős polgári osztályunk, az ezt a leszámolást a nemességgel irodalmi téren, a komikum fegyvereivel biztosan folytatta volna.

De ha a nemesség tengődéséről tragédiák helyett csak néhány humoros életkép születik is, költőink közt általános már a panasz a nemesség hanyatlásáról. Elkorcsosodást, elfajulást emlegetnek. Időnkint aztán egy-egy történelmi mozzanat, mint a II. József halála utáni nagy nemesi eilenzéki mozgalom, majd a franciaellenes háborúk mesterségesen szított diadal-hangulata megvígasztalja a nemesség süllyedésén aggódó költőket. Berzsenyi már az 1797-es nemesi fölkeléskor elé-gülten és lelkesedve állapítja meg, hogy csak sast nemzenek a sasok, a 97-es felkelők tábora körül pedig ott jár Csokonai, s próbálja magát beleringatni a nemesség újjászületésének hitébe; nemsokára a Dorotytyában már epikus formában is megalkotja a derék, hazafias nemesség típusait. Irodalmunkban ezidőtájt általában nem a nemesség elbukásáról, hanem újjászületésének megállapításáról vagy követeléséről van szó. „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet“ — ahogy Berzsenyi mondja. Természetes, hogy ezzel a szemlélettel velejár az „ösi dicsőség“ emlékének idézgetése; az alapképletet erre Berzsenyinek A magyarokhoz írt első ódája már megalkotja.

A nemesség, a magyar feudális társadalom iránt ugyanez a magatartás fejlődik ki az ifjú Vörösmartyban, s ez a magatartás jellemzi patriotizmusának első, fiatalkori korszakát. Első inspirálói közt olyan költők szerepelnek, akik József feudalizmus-ellenes, de egyúttal függetlenségellenes rendszere ellen tiltakoztak (Ányos), az elkoresosodást még vallásos alapon korholják (Baróti Szabó) vagy a napoleoni idők harcos nemeseit ünneplik (Virág). Hazafi-érzésének tartalmát is a József-elleni nagy felbuzdulás szabja meg: két alappillére a nemzeti viselet és a nyelv. Nála főként a nyelvi inspiráció uralkodik. „Még-bájola nyelve győztös apáinknak...” Tehát ez a nyelv is elsősorban a mult nyelve, a diadalmos ősöké; amikor a hazai nyelvet emlegeti, illyesféle kép teszi: Attila nyelve, Árpád nyelve, Hunyadi nyelve. A nemzeti érzés nyelvi komponensének erős kihangsúlyozását még elősegíthette az, hogy Vörösmarty zsenge éveit nyelvileg idegen környezetben élte le, Pestről később ő maga mondja: „Gondoljuk meg csak komolyan, hol élünk? A haza fővárosában, melynek még csak köznépe sem magyar, legalább igen kis részben az, körülvéve a nyelvek bábelétől, hol az idegen elem kereskedés s csaknem minden mesterségek bevándorlottai által naponként gyarapodik...” (1842. Ö. M. VII. 264.) Ilvesmit érzett azonban Börzsönyben, Bonyhád közelében is. Amikor költő-barátja, Egyed Antal otthagya Bonyhádot, ezt írja neki búcsúzóul:

Hasztalanul riadoz visszhangja előbbi lakodnak,
 Ó Egyed, Árpádnak nem riadozza szavát.
 Elhalt az, s szomorú hangon nyög mostan utána
 A magyaros szellem, mely dalaidra kele.
 A vendég ajkú népben ki találna gyönyört itt?
 Zordon zengzeteit, míg te valál, feledénk.

Árpád nyelvéről van itt is szó, s ez már jelzi: Vörösmartyt nyelvi élménye, nyelvi jellegű nemzeti érzése még nem képes arra indítani, hogy a nyelv fonalán a nemesi társadalom körén túlemelkedjen. De ugyanezt a leszűkített látókört találjuk nála akkor is, amikor a nemesség jelen hanyatlásával szemben, mintegy igazolásul, a történelem, a mult felé fordul: „Most már történeteinkre tekintvén szívemelő tettet jegyzek ki az ősi időből“. Hol keresi ezeket a szívemelő tetteket?

Láttam kelni serény lován
 Honnomnak szomorú halmain a nemest...

Távozzál, ki gyalázatos
 Rabláncsal fenyegetsz, gőgös agyarkodó!
 Vág a szolga kar is: de mély
 S ártalmas sebet ejt a szabad emberé.

Jellemző már a vers címe is: *A hajdani nemesség emléke* (1821). Egy másik, szintén Egyedhez szóló versben olvassuk a következő biztatást:

Hát ha az ősi hadak rendjét s a mostanit írnod:
 Nemzeti érzésünk gyulana általad is,
 S látnók, a döntő magyarok mint víttanak egykor.
 Nádasdyt látnók Prussia romja fölött.
 A fejedelméért vérrel s étellel adózó
 Nagy nemesek harcát, s közben ezernyi csatát,

Melyek vagy rontván vagy emelvén honni erőnket
Megtarták így, mint most van, az ősi hazát.
Mert mi egyéb, ha nem a harcok, tarthat meg akármely
Országot? Mi egyéb szerze nekünk is, Égyed...?

Ismeretes, hogy a magyar nemesi osztály problematikáját a húszas évek eleje élezte ki újból, amikor a kormány törvénytelen adó- és újoncszedő rendeletei kirobbantották a megyék ellenállását. Ezt a mozgalmat Vörösmarty akkor teszi teljesen magáévá, amikor 1822 őszén Tolna megye alispánjához kerül, költészete és hazafi-érzése ekkor bővül lényeges új elemekkel. 1823-ban írt versei már erősebb hangokat ütnek meg. Ekkor merül fel előtte Rákóczi és Bercsényi alakja, de még teljes passzivitásban: „csak kesereghetünk... a kard hüvelyben...“. Az újra fellobbant nemesi ellenállás során megalkuvás és ellenszegülés elég drámai módon váltakozott. A kiküldött királyi biztosok egyes vármegyéket elég hamar leszereltek. Erre utal a Fehérvár c. vers: „az ősi véren nyert szabadság“ már búcsúzik, „a nagy nemzet elaljasodott korában“. Jellemző azonban az ezeréves „törvény“ emlegetése: „léte-teknek szent kötele“ ez a törvény, s

A töletek már megszegetett dicső
Törvényt talán külföld fia tartja meg?
Vagy még mitek marad, ha e kincs
Veszni fog a zavaros világom?

Tehát a törvény, azaz a nemzeti függetlenséget is magába foglaló rendi alkotmány a nemzet legfőbb kincse. Ugyanezt a „szent törvény“-t emlegeti a híres „Mit forralt“-vers is. A szabadság elpusztítása, amire a vers utal, azonos e törvény megszaggatásával. Ennek védelmére fog a most még nyugvó „bátor orozslán“ fölkelni. A vers valóban — akkor mindenesetre elég merészen — egy eljövendő függetlenségi harcra utal, de ezt a magáralált, regenerálódott nemesség fogja megvívni. Ez évek hazafias gondolkodása, Vörösmartyé is, ennek a regenerációnak a várásában csúcsosodott ki; erre nyújtott reményt a megyék váratlan kirobbant aktivitása.

A fiatal Vörösmarty patriotizmusa tehát szűk keretek közt mozog. Még teljesen bezárkózik a nemesség osztályfalai közé. Költői érdeme abban áll, hogy a nagy nemesi mozgalom sodrában valamennyi költő-elődjénél lelkesebben követelte a regenerálódást, s ő volt az, aki hatalmas képzelettel megelevenítette azt a világot, azt a korszakot, amikor a nemesség még országszerző vagy országfenntartó volt. Arra is ő volt képes, hogy a legmegragadóbban kifejezze a „tehetetlen kor“, a hanyatlás mélabúját.

A Zalán futása egészében is, de különösen néhány részletében ezt a nemesi ideológiát, nemesi értelemben vett hazafiságot szólaltatja meg. Figyeljünk különösen a seregszemlékre, amelyeket Vörösmarty az antik eposzok mintájára többször alkalmaz. Ezek hozzásegítik ahhoz, hogy népekről, a magáéról is véleményt mondhasson. Nézzük meg a Zalán II. énekében Zalán segédcapatainak felvonulását. A görögökkel kapcsolatban halljuk ezt az elmélkedést:

Ó mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja
A nagy nemzeteket, s a sas fia gyáva galamb lesz;
Megfordul a hajdan erős természet egészen,

S mely nép villongó vasakat esördíte örömmel.
Éjjeli mécesknél zabolátlan vétkeiét úzi.
S élteinek gyilkos kézzel szaggatja virágát,
Míg végtére kidől s maga lesz temetője nevének!
Romlatlan vala nemzetem is, szilaj ép erejében
Fél Európának hajdan megrázta határait;
Szűkre szorult most, és kevesét sem bírva hanyatlak,
S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát.

Lényegesnek itt azt tartom, hogy Vörösmarty megrajzolja a „nemzeti“, helyesebben a nemesi hanyatlás folyamatát. Az egykori romlatlanság képzelete állandóan megvan; a Cserhalom elején ugyanezt halljuk: Árpádnak honja „romlatlan férfierőben“ áll ellent minden támadásnak. Ez a romlatlan férfierő a nemesség testi derékségéből és a közösséget szolgáló harci erényekből tevődik össze. Ha Vörösmarty hősokeket ír le, szinte kényszerűen bukkannak fel ismétlődő hasonlatok: az orosz'án, a tigris, a sas, a párduc és a többi: csupa vitális erő és bátorság képzeletei. Példákat nem idézek, de utalok az Eger-ben a szikszói gyűlésre, amelyben a magyarok a védelem előkészületeit beszélnek meg:

Azt vélnéd, hogy orosz'ánok gyűltek be, kik ellen
Nincs hatalom földön, s azok ők...

s amit oly gyakran elkorcsosodásnak, elfajulásnak emlegetnek, az voltaképpen az életerő és a harci erények eltékozlása „éjjeli mécesknél“, a puhaság fertőjében, vagy egyszerűen csak tétlen pihenéssel. Még egy ilyen beszédes helyet érdemes megnézni: Bornemisza Gergely szemrehányásait az Eger első énekében, amelyek ugyanezt a nemesi-organikus elvet emelik ki:

...Magok a föld férgei férgek
Mind maig, egy méh sem lett ezredek óta szunyoggá;
Nem magyar a magyar, elfordult természete...

A magyar nemesség megújulásának problémája fordította Vörösmarty figyelmét a görögökre. Az említett seregszemlében lelkes szavakkal utal a nemrég lezajlott görög szabadságharcra:

Mely nép gyávultan, noha cifrán s ékesen áll ki
A rohanó magyarok seregére, veszélybe hanyatlak,
És a büszke görög nevet is rabbá teszi egykor.
Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
Hírnek egekbe hívó szikrája: esatákra keményül,
S hősi fejét ezrek testhalma közül üti fényre
Véresen és szabadon...

A görögök: Vörösmarty és nemesi kortársai szemében jókor jött történelmi példa, példája annak, hogy az a regeneráció, amelyet oly ékes költői szavakkal idézgetnek, nem pusztán költői ábránd, hanem elérhető valóság, nálunk ugyanúgy, mint a görögöknél.

Ez a nemzeti érzés, egy nagy költő művében megtestesülve, értékesnek bizonyult, és termékenyítő hatását nem szabad lebecsülni. Olyan korban támasztja fel az idegen hódító elleni küzdelem képeit, amikor a gyarmati helyzet s bécsi nyomás ellenében a függetlenség követelését

kellott minden erővel szolgálni. Sisakos-pajzsos-kardos hőseiben, a hőségesen ábrázolt egyéni viadalokban pedig a személyi felelősség és helytállás, a közösségnek való föltétlen alárendelés eszményképeit tárta olvasói elé (Cserhalom, Eger). Több volt ez a hazafiság a Dugonicsok és Kisfaludy Sándorok avult rendi patriotizmusánál. A nemességre támaszkodott ugyan, de tetteket követelt, és határozottan az időszervi politikai aktivitásra irányult.

Maguk a történelmi események igazolták azonban, hogy a nemességi ősi erényeinek megújhódását váró hazafiság a magyarság sorsát megfordítani nem képes. A nemesség az 1825—27-es országgyűlésen nem igen volt hajlandó az erősebb jámbor apák lelkesítő példáját követni. Ez azonban történelmi probléma. Minket az érdekel: ki tud-e szabadulni Vörösmarty a Zalán-korszaknak még kissé szűkkörű nacionalizmusából, változik-e szemlélete kora nemességéről, s képes-e egy újfajta, magyar földön addig ismeretlen nemzeti érzés kifejlődéséhez az utat egyengetni?

Erre a továbbfejlődésre megvolt az alap Vörösmarty egyéniségében. Ha éppen osztályhelyzetét nézzük: nem fűtték túlerős szálak a nemességhez; jogáspályájának félbemaradása, a pesti független értelmiséghez való csatlakozása megszerezhetnék számára az osztálykorlátokon túlemelkedő nézőpontot. De egyénisége, költői tehetségének gazdagsága sem tűrhette sokáig egy már hanyatlónak érzett osztály üres, avult életszemléletének bilincseit. Már a Zalánban megnyilvánul lelki életének az a vonása, amelyet előző tanulmányozói egyetemes részvétnak neveztek; ez egyrésztől tágabb értelemben fürkésző szomjútság és mohó belemerülés a világ végtelen gazdagságába, néha valami elragadtatott gyönyörködéssé fokozódva, — másrészt szűkebb értelemben valódi emberszeretet, amely kapcsolatot tud találni a szenvedőkkel és üldözöttekkel. Az osztály-szabta korlátok fölé is ezek a jellemvonásai lesznek képesek majd őt emelni.

* * *

Vörösmarty Virág Benedekhez szóló fiatalkori költői levelében ezt mondja költői pályakezdéséről: „...mértékbe szorítám kised vágyaimat s rendetlen képzetim árját“. A nagynak érzett nemesi mozgalomhoz való csatlakozás adott irányt és fegyelmező erőt első nagy alkotásaihoz. A mozgalom néhány évig stagnál, a kapocs meglazul, s ennek következményeit két irányban is megfigyelhetjük Vörösmarty azon művein, amelyek a Zalán-korszak után, az 1827 és 1834 közötti időben keletkeztek.

Először is, az említett stagnálás következményének kell tartanunk, hogy ebben az időben a nemességet, mint letűnő, önmagát túlélő társadalmi osztályt, tragikus felfogásban ábrázolja. Azt hiszem, ez a kulcs ezidőbeli tragikus tárgyú műveinek megértéséhez. Egyéni tragédiákat ábrázol, de helyenkint meglepően közeljár az osztály tragikumának felfogásához. A *Széplak* nyitja meg a sort.

A feleséggyilkos Ugod tragikumája még leginkább egyéni, a féktelenségig fokozott féltékenység. De magát a tévedést már egy lovagi-feudális erény növeli: a becsületnek, a család jó hírének oltalmazása.

A *Magyarvár*-nak mintha már egyetemesebb mondanivalója lenne: a céltalan, helyét nem találó vitézség mélabúja ömlik el rajta, olyasmi, amit Zalán, Eger, Cserhalom hősei nem ismertek. Dalma

Lelke rideg sasként nagy egész országokat eljár
S kérdi, mi van még ott, mellyel mérkezni ne tudna?

S mikor a tétlenséggel szakítani akar, így indul útnak:

Tettek után török, és munkát ha nem adhat ez a föld,
A pokol álljon elő, avval lesz harca karomnak,
Hogy mikor a nyugalom napját közelíteni látom,
Lelkem üres ne legyen nagy tettek gondolatától...

Árta, a pártus földnek fejedelme, már a Csongor fejedelmére emlékeztető nagy siralommal panaszolja el, hogy nincs több veszténivalója az életben, mert elvesztett mindent; többek közt

...egy nemzet lelke vesződék
Végső napjaival. Szemlélnem kelle veszését,
S csak siratám: többé nem voltam menteni képes.
Itt vagyok, a vas sors kerekétől törve,...

A *Rom* mindezt még egyetemesebbé teszi. Azok az életformák, amelyeket a bujdosó ifjú sorra átél, tele vannak a legdúsabb emberi tartalommal: idilli pásztorkodás, a természet, a fiatal földesúr gazdagsága, barátság, szerelem, boldog család; s mindez mintha értelmét veszítette volna: az ifjú elvágyik mindegyiktől. S ahogy mindegyik álomképbeli életformája tartalomban mélyült az előzőhöz képest — azt várjuk, hogy az utolsó kép zárja le a sort, s adja meg végül az egész életnek az előző álmokban hiába keresett végső értelmét. S erre következnek a legnagyobb bukás: az ifjú az idegen iga alatt nyögő pártus népet nem tudja felszabadítani, szabadságharca elbukik. A költemény rejtélyes befejezése, az elbukó szabadságharc, egy nemzet halála, kétségtelenül sugalmazza azt, hogy nemzeti szabadság nélkül az élet valamennyi java értéktelen — de mintha valami kényszerű megalkuvást is tartalmazna: vágyaink ne csapongjanak túl „küszöbünkön“, húzódjunk meg a magánélet boldogságában, a tágabb körben nem mi vagyunk az urak. A bukott szabadságharc, a nemzeti végkiüzdelem egyébként, láttuk, a Magyarvár földönfutó királyára is ráveti árnyát.

A két szomszédvár nem ad ilyen széles távlatokat, nem ad annyi okot egyetemes életbölcseletre, de a már az előző művekben jelentkező feudális-nemesi perspektívtávlanságnak legtömörebb kifejezése. Érdekes, hogy a gyér korrajzi utalás után a meséről lehull minden konkrét történelmi elem; nincs állam, nincs közhatalom, csak maguk a feudális urakat eltöltő vézes szenvedélyek maradnak meg; hatalmas erényeket látunk: fiúi hűséget, testvéri szeretetet, önfeláldozást, atya és leánya megható ragaszkodását, még a szerelem sejtelve is felbukkan a végén; s mindez csak arra való, hogy annál tökéletesebb eszköz legyen az egy- mászt kiirtó anarchikus szenvedély kezében. S figyeljük meg azt is, hogy itt nem „végzet-tragédiá“-ról van szó. A két testvér egymást leölő harcán kívül magát a főcselekményt nem a véletlen, nem a végzet igazgatja, nincs szó félreértésekről és félreismerésekről, mint később drámáiban: minden valószerűen, szigorúan megokolva pereg le előt-

tünk, csak éppen a vég: két nemesi család teljes kiirtása. A feudális nemesi világ szükségképpen, erényeivel is önmagát pusztítja el, saját harcaiban őrlődik fel. Persze hiányként kell említenünk, hogy ezek a tragikus ábrázolások nem a költő jelenkorára vonatkoznak. Nem a XIX. század nemesi világát mutatják be, hanem ugyanazt a harcos multat, amely előbb még a regenerálódás reményével töltötte el. De ez is beszédes dolog: Széplak, Magyarvár, A Rom, A két szomszédvár: egyikben sem folytatja Vörösmarty a Zalán. Eger, Cserhalom korholásait és a jelenhez intézett figyelmeztetéseit. Elhallgat az a buzdító hang, amely a multból a jelen számára vont le tanulságokat. Már utaltak rá, hogy főhősei is e művekben jórészt negatívok: bukott, céltalan, bujdosó vagy a megsemmisülésbe zuhanó valamennyi.

Ugyancsak erős változást találunk költői ábrázolásmódjában. „Képzeteinek rendetlen árja“ felszabadul; költői tehetségének egyes erői most túlzásként, egyoldalúan érvényesülnek.

1. A Zalán-korszak patrióta-céljának típusokra van szüksége. Egyéni vonások a jelzett epikus hősökön aránylag gyengén tűnnek fel. Árpád, mint egyén halvány, ugyanezt lehet elmondani Dobóról és a többiekéről. Most uralomrajut emberábrázolásának individualizáló, túlzottan egyénítő komponense; túlegyénített, azaz groteszk alakokat teremt. Ezek önmagukban sokkal szemléletesebbek, konkrétebbek, mint eposzainak harcos alakjai, de éppen túlzott egyénítésük miatt már az irrealitáshoz közelednek. Hogy ez a hajlama emberábrázolásának megvolt már előbb is, arra példa a zsengek néhány darabja: Az elbúsult deák garaboncása, stb. Első két novellája csupa ilyen groteszk alakokkal van tele. A három éhező tót deák, (*A holdvilágos éj*), sőt a három ősapa éppen azért nem tud, minden éhezés és nyomor ellenére, szociális mondanivaló hordozója lenni, mert nem érezzük őket típusoknak. Sorukban sincs meg a tipikusság, az is ugyanolyan rikitóan egyéni, hogy már a komikumba olvad. Lőcseláb és Röhögi, *A kecskebőr*-novella elejének sivár faluvégi képe ellenére sem válik a paraszti kizsákmányoltság és nyomor típusává, szószerint már különködően egyénített megjelenésük lehetetlenné teszi ezt.

2. Uralomra jut Vörösmarty képzeletének szubjektív, az anyagtól elszakadó, szépségre és gyönyörködésre vágyó tendenciája. Egyideig a Vörösmarty-mondanivaló leggyakoribb színhelye a mese tér- és időbeli irrealitása lesz. A *Tündérvölgy* az előjáték, a *Délsziget* és végül a Csongor a legtisztább megvalósulás. A Délsziget bájos leányának és Tündének éteri illékonyágát nézve, ugyan kinek jut eszébe, hogy itt társadalmi mondanivalót keressen? Nincs itt szó másról, mint egy nagy költő életszomjának, gyönyörre hajló, eksztatikus életélményének szabad kiáramlásáról. Személyes mondanivaló az, amit ekkor Vörösmarty ki akar fejezni.

Ez a mámoros, kissé fékevesztett korszak mégsem múlt el nyomtalanul V. nemzeti tudatosodásának fejlődésében. 1827-ben lett (az év végefelé) a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, az Aurórának meg már évek óta munkatársa volt. Így Bajza, Toldy, Kisfaludy Károly társaságában részt vett a kör néhány kritikai kampányszerű vállalkozásában is. Ezek során a magyar irodalmi nyelv fejlődésének néhány elvi kérdését vitték közelebb a tisztázáshoz. A nyelvújítás és a nyelvhelyes-

ség kérdései már korán kezdték érdekelni V.-t. Amit a zsenge, de igen eleven drámában (*Az ypsilon-háború*) 1819-ben tréfásan kimondott, ugyanazt 1826-ban rendszeresen is kifejtette egy értekezésben, a Tudományos Gyűjteményben. Az Y és a „jött“ vitája s a vele összefüggő kérdések terén Révayhoz csatlakozik Verseggyvel szemben. Ragaszkodik a j-vel ragozott szavaknak származás szerinti írásához, meg akarja tartani az ikes igék külön ragozását, s a mult igeidők tejjességét. (V. és az Aurora-kör álláspontját fogadta el később az Akadémia is. Tudjuk, hogy Kazinczy is Révay követője volt.) Mai szemmel talán hajlandók lennének Verseggynek igazat adni, aki épp a Kazinczy-féle „lentebb stíl“ korában az élő nyelvre, az élő nyelvszokásokra, kissé a nép nyelvére is hivatkozik. Vörösmartyék mégis helyesebben érezték. Ő maga is védi egyes nézeteit az élő nyelvből vett érvekkel, de álláspontjában nem ez a fontos. Észreveszi, hogy Verseggy rendszere nyelvünk fejlődésének akkori szakaszában káros, a fejlődést nem viszi előre. Verseggy elveiből provincializmus következett volna, a nyelvújítás vívmányainak részleges feláldozásával, s egyben nyelvünk szűkítése is; fenyegetett volna esetleg a parlagi népiességhez való visszatérés. Ami pedig akkor műsoron volt, éppen az ellenkezője ennek: egy új, bővített, a nyelvújítás vívmányait is értékesítő költői nyelv megalkotása és megszilárdítása, főként pedig nyelvünk kiemelése a parlagiságból, s bővítés révén a Kazinczyval megkezdett polgárosító irányzat folytatása. „Minek szegényítenők készakarva nyelvünket?“ — kérdi a vita során Vörösmarty. Cikke akkor jelent meg, amikor egy posthumus Verseggy-életrajz az irányzat feltűnését követelte és próbálta igazolni. Az Aurora-kör, s így V. is elvből az okszerű nyelvújítás alapján állt, purista volt, azaz kerülte a szükségtelen idegen szavakat, s a kör időnkint közös tanácskozásokon alkotott új szavakat. Vörösmarty, az Akadémia későbbi nyelvész-munkatársa, ezekben a küzdelmekben is részt vett.

Pályalombok c. epigramm-sorozata e harcok emléke. Az epigrammák jórésze a nyelvi viták során született. Megrovást kapnak az idegen szavak kedvelői, a szavakat elmetsző Helmecey, pellengérré kerülnek Szemere Miklós bizarr nyelvi különcködései. Az epigrammák egyrésze azonban, csatlakozva Bajzához, a felvilágosodás korának legnagyobb nyelvi vívmányát védi: a magyar nyelv kizárólagosságát a magyar irodalomban. Kazinczy maga még nem üldözte a kétnyelvű írókat, sőt a kétnyelvűséget bizonyos fokig hasznosnak is hitte. A most megtámadott írók közül kettő barátja, ill. párthíve volt. A kétnyelvűség utolsó maradványai ellen most, a harmincas évek elején folyt le a döntő harc, már kíméletlenül, s benne részt vett, sőt a humor fegyverét fölényesen forgatta Vörösmarty. Nem Pyrker László, a „híres magyar-német költő“ volt az egyetlen célpont. Az, hogy több áldozat is szerepel, mutatja a harc időszerűségét, s azt, hogy a többnyelvűséget egyetemlegesen idejétnűlnak érzik.

Még egyszer! te nekünk nem kellesz nagynevű író:
 Nem vagy az embereké, nem vagy az isteneké.
 Embereké nem; mert nincs honnod semmi hazában,
 Isteneké nem, mert kéthitű, kétszívű vagy.

Ez a már említett Pyrker Lászlónak szól, de megkapja a magáét Rummy Károly György, Kazinczy egyik szorgalmas, németül író levelező társa, egykori közvetítője a német nyelvterület felé, aztán még többen a kisebbek, névtelenek közül (Csaplovics János, a történész Fejér György és egy katolikus főpap, aki azt javasolta az országgyűlési nyelvi viták során, hogy a két tábla közti üzeneteket is két nyelven: latinul és magyarul fogalmazzák meg.) Azt a szellemet, amely Kazinczy korában a többnyelvűséget még megtűrte, most már egyaránt kozmopolitizmusnak érzik: jele ennek a fent idézett epigramm, amely a kéthitűeket még a mennyből is ki akarja zárni. Nyilvánvaló, hogy egy újfajta nemzeti érzés jelentkezik ezekben az utóvéd-harcokban, amelynek célja éppen az irodalom területén még mindig felbukkanó, most már nyugodtan annak nevezhető kozmopolitizmus teljes felszámolása.

De az új nemzeti érzés Vörösmarty költészetében más vonalon is előre küldi előőrseit. A jelzett évek költői termelésének magasröptű, éteri alkotásai közt üdén feltűnnek népdal- és népies zsánerkép-kísérletei. Nem teljes újdonságként. Már diákkori zseniéi közt is van „pördal“, mégpedig igen sikerült. Az elbúsult deák, azaz a fiatal jogász, aki „szilenciumot“ kapott, falura megy, beáll garabonciás diáknak, közben a kocsmában paraszttal, kocssal találkozik, s ezek a parasztok már nem a korábbi parasztábrázolások együgyű figurái; beszélgetésükben is ott a népi íz. Ezek a hangok aztán a huszas évek végén és a harmincasok elején szólalnak meg újra. A Gyulainál kiadott anyagot a Brisits-féle kiadás még néhány darabbal növeli is. Nem határozottan dalszerű, inkább zsánerkép-féle valamennyi (*A gyászkenő, Ilus panasza, Andor panasza, A puszta csárda*). Természetesen ezek az alkotások létrejöttüket nem köszönhetik valami politikai érdeklődésnek. Még nem a kitáguló közösségi érzés fordul a nép felé, hanem az egyénit, kissé bizarrrá, játékosan kötekedőt kereső hajlam.

Ahhoz, hogy költészetének ebből a stádiumából továbbfejlődhessen s nemzeti érzése is megtalálja újból az utat előre, megint egy nagy politikai mozgalomra volt szükség. Ez a mozgalom megindult voltaképpen már a Hitel megjelenésével, s kibontakozását siettették az új francia forradalomnak hozzánk eljutó hullámai, nem utolsó sorban az ekkor újból aktívvá váló forradalmi irodalom, A Hitelben a nagybirtokosok egyes haladó rétegeinek reform-vágya szólalt meg, de hatásában fontosabb volt ennél az, hogy az 1827 után passzivitásba sülyvedt középnemesség megint mozogni kezdett. Nem szándékunk magukat a politikai mozgalmakat leírni, csak azt, ahogy Vörösmarty is ezeknek a sodrába kerül. A közvetlen politikai hatásokon túl személyes indítékokra is kell számítanunk. Ekkor már együtt dolgozik Bajzával, aki viszont már kezdettől fogva radikálisabb álláspontot foglal el s az irodalomba beviszi a pártos szellemet, mely végső fokon szintén politikai pártosságot tükröz. A harmincas évekkel újból harcok korszak kezdődik a magyar politikában, az osztályellentéteknek és a bécsi nyomásnak kiéléződése heves összecsapásokba sodorja a birtokos osztály különféle rétegeit. Ennek a harcok kornak gyümölcse V. patriotizmusának újabb fejlődése. Amit ő a hazafiság és nemzetiség nagy kérdéseiben érzett és műveiben kifejezett, nem maradt most sem pusztán elméleti megállapítás, nem is volt csupán költői szólam; harcok eredménye

volt az, állásfoglalás napi harci kérdésekben, s mint harci eszköz, vissza is hatott a kor politikai küzdelmeire.

Már *A fátyol titkai*-ban érezhető a közeledés a napi kérdésekhez. A különösebb osztályjelleg nélküli szerelmespár kecses játékát már korszerű figurák környékezik: vidékről Pestre feljött nemesek, akik köré kissé már a lebukó osztályok komikumának fénye esik, aztán egy új ideál: a technikai haladásért, a művelt társasági formákért, a kultúráért telekesedő, már állandóan Pesten élő nemes földbirtokos: Ligeti. Elesik egy-egy célzás Pest korabeli életére is (a vidékiek a Jelenkor hasábjain akarják egymást csúffá tenni). Az első erősebb hangot egy irodalmi szempontból gyenge novellában halljuk: *A füredi szívhalálszat*-ban. Itt szólalnak meg olynemű bíráló és buzdító hangok a jelen felé, aminőket évekkal azelőtt az epikus művekben olvashattunk. De most másnemű a bírálat és máshonnan is jön. Egy Amerikát járt magyar birtokos nemes-jogász nyilatkozik — egyelőre: az ismeretlenség védőpalástjába burkolva — a következőképpen:

„Magyarország földe sokkal fölebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről alig tudhatni valamit. A legszebb, a legvirítóbb tájakon nagy részint butaság és henyeség tanyáznak, s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek nyomorú viskóitól környékezte van... (Magyarországot) egy van mi megmentheti: elvetni balítéletek hieroglifáitól tarka bőrét, s megifjodni, mint a kígyó szokott...”

Ime, itt van megint a nemesi regeneráció programja, de mennyire megváltozva! Most már nem életerő és harci erények visszaszerzéséről van szó, hanem balítéletekről, amelyeket el kell vetni, s az amerikai Kajáry alakjában megint a polgárosult nemes jelenik meg, akire nagy benyomást tett az, amit a tengeren túl látott. Az egyik magyar visszavágása, aki a néger rabszolgaságra célozva kétségbevonja az amerikai társadalmi berendezés valódi demokratikus jellegét, igen találó, de viszont az Amerikából jöttek is igaza van, amikor a büszke földesúri lakok és a nyomorult jobbágyviskók furcsa együttesét említi. (Barátai az amerikást „filozófus“-nak, reformátornak nevezik, kissé gúnyolódva.)

Az említett novella már az izgalmas 37-es esztendő elején jelent meg. Nagyjából ugyanerre az időre esik Vörösmarty fejlődésének két nagy dokumentuma: a *Szózat*, és az *Árpád ébredése*. Tudjuk, hogy ekkorra már a magyar társadalom teljesen fel volt bolygatva. Az országgyűlés bezárása utáni események, de már előbb is Wesselényi erdélyi és pozsonyi szereplése, az ellene és az őt ünneplő, Kossuthal együtt dolgozó ifjak elleni hajsza ekkorra már éreztették a helyzet komolyságát. A még éppen csak kialakuló magyar polgári mozgalom számíthatott arra, hogy a hatalom legkíméletlenebb eszközeivel találja magát szemközt. „Az ütések alatt“, az új mozgalom számára készült a *Szózat*.

Innen érthető az, hogy első és legenergikusabb témája: a hűség követelése, a helytállásra való buzdítás. A felejtethetlen „rendületlenül“ azoknak szól, akiket az ütések érnek, s azoknak, akik az ellenállás zászlaját fogják vinni, szembeszállva a hatalom minden erőszakával. Az új, üldözött harcosok számára kell felidézni a hazai földet, az egyetlen hazát, amelynek függetlensége veszélyben van, s felidézni erőforrásként a mult nagy szabadságküzdelmeit, az ezredévet, amelyben a nemzet legjobbjai hulltak el a szabadság véres zászlaja alatt. De a

Szózat nemcsak követel az új nemzeti mozgalom harcosaitól. Meg is ajándékozta őket egy büszke tudattal, egy új magatartással, amely fegyvernél többet ér nekik. A kétszeres „az nem lehet“ és „még jönni kell“ a minden erejüket fenntartás nélkül latbavető férfiak öntudata, akik érzik, hogy velük szemben nemcsak minden erőszaknak, elnyomásnak kell végül összeomlania, hanem meg kell hajolnia végül magának a sorsnak is, hogy ész, erő és szent akarat olyan hatalom, amely nem torpan meg az átok, a végzet kísértete előtt sem. S még egy újabb erőforrást nyit meg Vörösmarty, a kozmosz, a nagy világtávlatok költője, azzal, hogy kitarja az eldugott Magyarországon küzdő szabadságharcosok előtt a „népek hazája, nagyvilág“ széles horizontját. Nem lehet eléggé megbecsülni a Szózatnak ezt a néhány, ma már talán alig értett sorát: a magyar hazafi-érzés történetében fordulópontot jelent az, amikor egy nagy magyar költő és hazafi először mondja ki, hogy a mi szabadságunk ügye nemcsak magyar ügy, elbukásunk egy esetleg eljövendő szabadságharcban egyetemes gyásza lesz a szabadságra vágyó embermillióknak. A magyar patriótaérzés kitágulása indul meg itt, s csodálatos összeforrásban jelenik meg a hazai földhöz való odatapadás, és a nagyvilág embermillióival való együttérzés.

Amint a pesti magyar színház harcok, társadalmi erőpróbák során jött létre, harcos alkotás a színháznyitó Árpád ébredése is. Már az is merész politikai tett, hogy állást foglal a pörbefogott Wesselényi (Prometheus) mellett, s világosan utal az új elnyomó hullámra, a „nemzetirtó kéz“-ből jött csapásra. Árpád szerepeltetése pedig alkalmat ad V.-nak arra, hogy a patrióta-érzésnek ugyanazon komplexumát, amelyre már az említett novella is utalt, bővebben kifejtse és tudatosítsa. A színháznyitó előjáték tehát fontos alkalom patriotizmusa továbbfejlődésére. Nézzük csak azt a magyarság-szemléletet, amely a költő korholó szavaiból kiolvasható. Az ősök már nem „kacagányos apák“, legalább is nem pusztán azok. „Durva ésszel bár, a kor nyomától el nem maradtak“. Az utódok bűne sem abban áll csupán, hogy „levetkezték a harc fiát“, hanem „fegyvertelen kezünk nem nyúla műhöz, könyvhöz“, „zsibbadott munkátlanul“. A *mű*, egyetlen szó, mely egyébként az előbbi novellában is előfordul, Amerika jellemzése során, nyíltan az ipari kapitalizálódás, a magyar társadalom polgári átalakulása felé mutat. A nemesifjak — ma már naívnak ható, akkor társadalmi programot jelentő — fogadkozása (küzdelem a durvaság, betyárosság ellen) ugyanezen vonalba esik, a hölgyek ígérete pedig (megtanulnak magyarul) a kor alább még említendő nagy kérdését, főrangú és városi polgári osztályunknak, különösen a nőtagoknak kozmopolitizmusát érinti. De itt is talán mindezeknél fontosabb az, hogy tovább folytatódik a már előbb megindult folyamat: V. patriotizmusának kitágulása. Kié a színház? Talán csak azoké, akik azért maradtak távol a nagy tervtől, mert valami előkelőbbet: magyar operaszínpadot akartak? Az építés maga példát mutatott erre, s V., felléptetve a napszámost, aki kétheti ingyen munkát adott az építéshez, kimondja a nagy szót: a színház „minden magyarnak tárja kebelét“. Nem egy osztálynak, az egész magyarságnak a színháza. Itt jelenik meg úgy a nép, mint akinek része van a nemzetben, s a nemzet kultúrájában is. Valóságos művelődési programot jelent tehát a napszámos szerepeltetése. S hogy V. részvéte egyébként is tudatosan ezeké a napszámosoké, azt mutatja a

nemesi osztályra tett éles nyilatkozata: Prometheus-Wesselényi „bűne“ az volt, hogy embernek nézte embertársait, a nemesség pedig „fő érdemül bitorlá mások felett, hogy, kiktől származott s oly mélyen elfajult, dicsőek voltak“. S jól figyeljük meg: nem hiányzik az országhatáron túlmutató perspektíva sem. A magyarság egy jobb életért küzd, „nem látva, nem segítve senkitől“, azaz: V. megint a maga egyetemes humanizmusával átéli: milyen óriási nehézséget jelent a magyar megújulás számára a nemzetközi szolidaritás hiánya. Nemzetfogalma befelé már közeledik ahhoz, hogy magába fogadja a kizsákmányoltakat is, kifelé pedig megsejti a szabadságmozgalmak nemzetközi szolidaritásának szükségességét. — Patriotizmusának továbbfejlődését ebben a két irányban várhatjuk.

Mielőtt azonban V. patriotizmusa végső, legteljesebb, legtisztább formájában kialakult, előbb még mindig szükség volt arra, hogy újabb harcokban egyes korláfoktól, tévedésektől megszabaduljon. Erre nyújtott alkalmat az 1841-es esztendő, a Széchenyi-féle Kelet Népe körül kialakult vitával. Tudjuk, hogy V. a vitában Kossuth mellett szólalt fel. Ezt a lépését minden pozitívuma mellett sem szabad túlértékelnünk. Széchenyi azzal vádolja Kossuthot, hogy forradalomra izgatja a nemzetet. Ha ez így volna, Vörösmarty sem helyeselné, de ő éppen a vád igazságát tagadja. („A forradalmat illetőleg nem szükség mondanom, mennyire nincs nép a földön, melynek az inkább ártana, mint nekünk: az nálunk öngyilkolás volna.“) A vita során aztán fölmerül két olyan probléma, melyet neki magának is tisztázni kell. Egyik: vezető társadalmi osztályunk kozmopolitizmusa, másik: a nemzeti sajtóságok és a reform viszonya.

Főurainkról a válasz-irat igen élesen nyilatkozik.

„Nem szólhatunk-e néha egy esdeklő, panaszos, vagy hosszú gyümöles-telen várakozás után elkeseredett szót magunkról, véreinkről, vércinknek — ha így szabad mondani — virágairól, kik még mai napig sem akarnak egészen megmagyarosodni, kiknek nagy száma csaknem minden nyelven jobban beszél, mint magyarul? ... Ne szóljunk-e nagy urainkról, főnemeseinkről, s kivált úri hölgyeinkről? Halld neveiket, s véred felforralja öröm és lelkesedés: mert a nevek nagyok, honiaik, beírottak a nemzet történetkönyvébe... De hallgasd beszédeiket, azon beszédeket, melyekben szívök szól, nem ünnepe-ly, nem fitogtatás vagy éppen gúny, hogy „a esorda megengeszteltessék“, hallgasd meg őket, elszomorodol, megszegyenülsz, elesüggedsz; mert e megvetésben rövidlátás, góg s egy jellemtelen kornak hitványsága van. Csak egy eltévedt magyar szót nem hallasz ajkaikról, ha magokban vannak. Hol itt azon kútfő, melyet nemzettisztelés vagy honszeretnek nevezhetnének?“

Amikor ezek a sorok íródtak, nagybirtokos és középbirtokos nemesség politikai útja már különvált nálunk. Vörösmartyt mégis izgatja a kérdés, és nem tud keserű szavai ellenére sem az arisztokráciával gyökeresen szakítani. Pedig személyileg nincs hozzájuk kötve, érdekeik közt sincs azonosság. Az arisztokrácia visszahódításának csalóka képe nem a politikus, hanem a költő Vörösmarty elméjének ábrándja. Rajongó, a báj iránt oly fogékony képzelete fölkapja Széchenyi Hitel-ajánlásának gondolatát, kivált mikor látja, hogy a magyar főrendek közül éppen a Széchenyi-család nőtagjai azok, akik szorgalmasan látogatják az új magyar színház előadásait (*A színház nemtője, Az elmaradók*). Néhány keserűen korholó vers után (*A magyartalan hölgyhöz, Az úri hölgyhöz*)

születik néhány bájos allegória, művelt, de idegen hölgyek számára. Vörösmartynak irreális, éteri könnyed szépségű szimbolikája: a sok virág, madárka, szellő, anya és gyermek gyönyörtadó vonzalmának képzetei a hazafi propagandának különösen ritka, egyéni változtatást alkotják meg (*Az elhagyott anya, Három rege*). Jellemző, hogy a túlnyomórészt előkelő közönségnek szánt Honderű legelső száma (1843-ban) V.-verssel indul: *A magyar hölgyekhez* — amelyben, a nagy cél érdekében, költészete minden bűbáját, minden kincsét kínálja fel előkelő olvasóinak. Nem tudni, mikor jött rá arra, hogy ábrándot kerget, hogy a magyar arisztokrácia nem gyógyul ki kozmopolitizmusából; s a magyar hazafiság csak nyer vele, ha őket kiiktatja a magyarok számából. Az előkelő „úri hölgyek“-hez szóló versek mindenesetre elhallgatnak, s a kozmopolita főnemesség problémája utoljára nem közvetlenül, lírai versben, hanem történeti drámában, V. utolsó drámai alkotásában (*Czillei és a Hunyadiak*) szólal meg. 1843—44-ben, amikor a darab készült, Bécs az előbbi látszat-engedmények után újabb komplottot tervezett a magyar fejlődés ellen, nem utolsó sorban a magyar arisztokrácia közreműködésével (a reakciós fiatal arisztokraták szövetkeznek Béccsel a köznemesi reformpárt ellen): a felső és alsó tábla kibékíthetetlen ellentétét a 43—44-es országgyűlés is mindenki számára dokumentálta. Talán nem véletlen, hogy az ezidőben keletkezett Czillei-ben a cselekményt a bécsi király köré csoportosuló nagybirtokos-klikk semmitől vissza nem riadó aljas eselszövényei mozgatják, s a „paraszt“-nak csúfolt Hunyadi-köznemesi párt és a kamarilla ellentéte végül is politikai gyilkosságban robban ki. Czillei alakjára (vén, fényűző kéjenc, aki a magyarokat durváknak tartja, ócsárolja a magyar konyhát, és szakácsát mindenüvé magával viszi) V. ráfestett valamit kora elidegenedett magyar főurainak ismert vonásaiból. (Amit Hunyadi László az V. felvonásban az óriási lepkéről mond, a feudális nagybirtokos életmódjának remek jellemzése.) A darab kulcs-jelenete azonban a III. felvonásban van, amikor a gyűlésben, a király jelenlétében egy „öreg köznemes“ kifakad és tiltakozik Czillei kormányzósága ellen, akit országárulónak mond, s aztán a királyt „közénk“, a magyar köznemesek közé invitálja. Ezzel a kihangzással hallgat el az arisztokrata kozmopolitizmus témája Vörösmarty költészetében.

Ami a nemzeti sajátosságot illeti, tudjuk, hogy egyebek közt a nemzeti sajátosságok megőrzésének és kifejtésének jelszavával harcolt Széchenyi A kelet népében Kossuth ellen. Vörösmarty hozzászólásában ezt olvassuk:

„A nemzet géniusza, jelleme után indulni... szinte nagy óvakodást kíván; mert azon fölül, hogy azt felfogni s annak irányát minden körülményekben kitanulni nem könnyű; azon felül, hogy idő, helyzet, események, szomszédság, institúciók, iskolák által, mákból körülbelül a nemzetek nevelése áll, — nemesak el-, de gyakran egészen meg is változik — igen sok visszaélésekre vezethet, igen sok rossznak lehet kútfeje, ha helyes tapintatunk elbizottságában vagy rosszakarattal sajátosságokat tulajdonítunk nemzetnek, melyek nem sajátosságai, jellemet, mely nem jelleme, s ez ürügy alatt megtagadjuk tőle az alkotmány szabad levegőjét.“

A nemzeti sajátosságok Sztálin megfogalmazása szerint is hozzátartoznak a nemzetiség fogalmához. De Sztálin arra is utal, hogy milyen hiba a nemzeti elzárkózásnak az a fajtája, amikor egy nemzetnek hely-

telen, káros sajtóságait is konzerválni akarjuk. V.-nak is fő érve az, hogy a nemzeti sajtóságoknak fejlődniük kell, sőt van is idő, amikor fejleszteni, nevelni kell őket. A nemzeti sajtóságok változhatatlansága, változatlan megőrzésének követelése a reakció eszköze a fejlődés meggátolására.

Vörösmarty szatirikus műveiben most már figyelemmel lehet kísérni azt a folyamatot, amely a nemzeti sajtóságok felismerése terén végbemegy. Most élesedik meg a szeme arra, hogy különbséget tudjon tenni avult és korszerű, hasznos és káros nemzeti sajtóságok közt. Fiatal éveiben ő is hajlamos volt arra, hogy a nemzeti sajtóságok problémáját a nemesi osztály szemével nézze. Már a „régicdicsőség“-nek is van ilyen mellékértelme, idevág még a felháborodás az elfajulás, elkoreszosulás; a régi magyarsághoz való visszatérés éppen a feudális erények konzerválását is jelentené. A negyvenes évek V.-jának politikai gondolkodásában már nincs szó visszatérésről. Nem regenerációt követel, hanem teljes társadalmi átalakulást.

Patriotizmusa kialakulásának erre a szakaszára világítanak rá nagy politikai satírái, amelyek éppen ezidőtájt (1841-től fogva) keletkeznek. *Az unalomhoz* (1841) költői szempontból is figyelemreméltó, mert azt mutatja, hogy V. visszatért a közösségi eszmétől áthatott költők alkotásmódjához: típusokban gondolkodik, nem egyéni bizarrságokat hoz felszínre. A vers tartalmilag már az egész magyar uralkodóosztály gyilkos satírája. Mindenki unatkozik itten, ez pedig annyit jelent, hogy az egész magyar élet negatívumon épül fel: minden magasabb, nemesebb élettartalom kizárásán. A magyar társadalom hitványságokkal tölti meg az életét, a vidéki vadászgató-pipázó nemes éppenúgy, mint a „hiú fényt“ rejtő szobák gazdag polgárai. S ez a társadalom nem is patrióta:

...érdektelen
Nézik a hazát,
S nyugton veszni hagynák
Legnagyobb fiát;
Kiknek embertársok
Jajja pusztá hang,
Melyre nem csendül meg
Lelkükben harang...

A hazafi-érzés kiveszése a legsúlyosabb vád, amelyet Vörösmarty az egész hivatalos magyar társadalom ellen emel.

A sors és a magyar ember (1845) megint a típusalkotó költői eljárás remeke, s a vers maga éppen a hagyományos „nemzeti sajtóságok“ paródiája. Párducos Árpád daliás utódaiból „ócska honfi“ lett, akiben furcsa egyvelegben olvad össze parlagiság és kozmopolitizmus:

A sors-üldözte fajnak
A tudomány is árt:
Korcsa lett mint az öszvér,
Hazája ellen párt.

És már tanult, tudott is,
Sok tarkát és keselyt:
Elméje, szíve, nyelve
Külföld után delejt...

„Könyvet csinálni szégyen, hol kutyaőr a kincs.“

E fonalat folytatja tovább még két remek szatira: *Mit csinálunk?* (1844), *Mi baj?* (1847). Mindkettő a nemzeti sajtóságok seregszem éje, a gúny mellett néhány éles vágással: „Szabadságod dicső, de magtalan“; ez a vád éppen a nemzeti sajtóságként tisztelt rendi alkotmány ellen szól. Vörösmarty újból pártos költő lett, harcosabb, mint ifjú éveiben, mert most minden erejét az elavult ellen, a keletkező új érdekében állítja harcba.

* * *

A negyvenes években éri el patriotizmusa teljes, tudatos kibontakozását. Irányvonalát azok az eszmék határozzák meg, amelyek az említett harcok során megszülettek. Újtípusú hazafi-érzésről van itt szó, amelynek kialakításaért Vörösmarty hatalmas költői szelleméig tartó küzdelmet folytat. A probléma ez: ledönteni azokat a korlátokat, amelyeket a teljes nemzeti érzés elé egy fejlődésében századok óta megmerevedett osztály állított, s kitágítani ezt az érzést úgy, hogy valóban mindent képes legyen magába foglalni, ami a nemzetet teszi. Ezért küzd Vörösmarty, az egyetemes részvét, az egész világot átfogó kozmikus fantázia költője. Küzdelme a korviszonyok között döntő jelentőségű, még ha nem jutott is el a végső megoldáshoz. A feladattal ő is tisztában van; mutatja a 43-ban készült döntő érdekességű vers: *A hazafi*.

Látogató ha keres, mondjátok, nem vagyok itt benn:
 Lelkem a kedves hon messze határra szállt.
 S tartja ölelve hegyét, völgyét és síkjait, és az
 Országos folyamon tengerek árjaig ér.
 Fölhat a trón kebelébe szilárd, hűségtelei gonddal,
 Munkás szánat közt a kalibákba benéz.
 És megnyílnak előtte az elmúlt századok évi,
 S ami jövődőt a végzetek árnya takar...

Ez a vers még csak a tendenciát mutatja, de nem az igazi eredményt is. Hiszen már a korábban (1840) keletkezett Guttenberg-émlékversben is kifejezésre jutott az a meggyőződés, hogy az újkor patriotizmusának nem szabad megállania az országhatárokon. Hogy az éj kifáradjon, hazug álmok papjai szűnjenek, a kard kihulljon az erőszak durva kezéből: ez az egész emberiség ügye, és elszigetelten, egy-egy országra korlátozottan nem oldható meg. Ebben (*A Guttenberg-albuma*) már ott sejlik a kizsákmányoltak, a „nyomorú pór nép“, az áltudományal elbutítottak és karddal fékentartottak nemzetfeletti szolidaritásának lehetősége.

A két téma: hogy a nemesség egymagában nem lehet a hazafi-érzés alapja és hogy az igazi hazafiság a világ elnyomottjainak testvérisége felé törekszik, a negyvenes években állandóan új, meg új kifejezést keres V. költészetében. *A vashámor* a pór eke dicséretével, a lengyel tárgyú versek (*Az élő szobor, Az elveszett ország*), a gyenge és erős szövetségét hirdető *Liszt-óda, A honszeretet*:

Nemcsak dicsőké a haza,
 A munkás pór, szegény
 Bár észrevétlen, dolgozik
 A hon derületén...

— ez utóbbi vers egyébként igen szépen utal a béke veszélyeire is, ha az renyhéséget és munkátlanságot jelent:

Necsak veszélyben légy serény,
A béke vézsesebb,
S melyet vág álmos népeken.
Gyógyíthatlanb a seb...

vagy az *Egy politikus költőhöz* c. epigramm-sorozat, amely megint szóváteszi a négereket, akikért „sok tiszta kebel küzd”, s amely teljes jogkiterjesztést követel, — szóval mindezek a versek jelei annak, hogyan küzd Vörösmarty hazafi-eszméinek tudásításáért.

Legerősebb lehetett ez a küzdelem a végzetes 1846-os esztendőben, a lengyel parasztfelkelés évében. Két nagy vers a visszhang: *Az emberek*, és az *Országháza*. Témájuk, hangjuk különbözősége ellenére is közös az alapjuk. *Az emberek* megdöbbenő képsorozat a világtörténelemlről, de a költő a világtörténetet már alulról, a szenvedők, a végtelen nyomorba taszítottak szemével is tudja nézni, akikhez a történelmi „atyái”-nak, a dicsőeknek, a törvények, a gazdagságnak a fénye nem jut le s akik minden fordulaton, minden változáson csak vesztenek, csak nyomoruk nagyobbodik. A „nincsen remény” bénító érzése természetesen nem ebből a látásból fakad. Galiciában parasztfelkelés tört ki, s e miatt elbukott a lengyel nemesség függetlenségi harca. Vörösmarty arra dűbben rá, hogy a magyar köznemesi mozgalmat ugyanilyen tragikus ellentmondás terheli. — Az *Országháza* még világosabban alkalmazza ezt a szemléletet magyar viszonylatban. Megmérhetetlen jelentőségű az, hogy Vörösmarty itt, szakítva évszázadok megrögzöttségével, a haza mivoltát alulról, a jobbágyok felől értelmezi. A felső réteg még felül van, de — ahogy a költő látja: csak „ura s rabja millióknak, kik gyűlölnek és dacolnak”, s ezek a milliók a haza „nevét rút ferdítésben ismerik csak átokképen”. „Neve szégyen, neve átok, ezzé lett magyar hazátok.” Innen már csak egy lépés volna hátra: az, hogy a mindent oly élesen látó költő a nemességet, amint megérdemli, végleg ki is rekesse a nemzet köréből, s a hazában a dolgozó nép hazáját lássa. Ezt a lépést V. mégsem tudta megtenni. Itt valóban teljesen érvényesültek származásának, multjának korlátai. Ez a lépés Petőfire és barátaira várt. Közben, még vázlatos áttekintésben sem szabad mellőznünk azt, hogy V. hazafiságának egy harmadik eleme gyanánt szintén soha el nem hallgat az az eszme, amelyből fiatalkora politikai ihletet merített: a függetlenség gondolata. Egyebek közt *Az ifjú költő* c. vers, mintegy önvallomásként utal erre: (1842)

Hazámat gyermekül
Dicsőnek álmodám...
Most látom rongyait,
Félig gyógyult sebet,
A megkötött kezek
És szózat szégyenét...

Ennek az új patriotizmusnak költői szempontból legszebb, egyébként is legteljesebb összefoglalása a *Gondolatok a könyvtárban*. Ismeretes, hogy a vers első részében V. kétségbevonja az egész emberi kultúra értékét. Tévedés volna ebből egyszerűen csak „pesszimizmust” olvasni ki. V. kétségbeesik, hazugnak érez minden emberi kultúrát, de

azért, mert ezt a kultúrát megint alulról, a társadalom kitaszítottjainak szemszögéből értékeli. Amit addig kultúrájának neveztek, csak a fejsőbb osztályok alkotása, amely egyáltalán nem érintette, nem tudta még csak csökkenteni sem a „rongyos ember“ nyomorát és szenvedéseit. Milliók jelennek meg együtt, egységesen a költő képzeletében, „örvény nyomorban, vég nélkül kerengők“, de a nyomor internacionáléja mellett már feltűnik vigasztaló megoldásként egy másik egyetemes emberi tábor is: a megtisztult „nyers fajok“, akik egymást „szívben átkarolják“, a „legalsó pór“ millióinak testvérisége, amelyből még a gőgös áldemokratáktól elnyomott feketéknek sem szabad kimaradniuk. Ebben a versben jár legközelebb Vörösmarty az igazi hazaszeretethez, amely magában foglalja a dolgozók nemzetköziségét is:

Hogy a legalsó pór is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem.
Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.

De nem engedi elfeledni azt sem, hogy ez a nemzetköziség: felszabadult nemzetek dolgozóinak közössége. A szellemharcot, a férfimunkát, amely egy új kort hoz az emberiségre, elsősorban saját nemzetünkön belül kell megharcolni.

Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért,

s ennek a küzdelemnek legméltóbb, legidőszerűbb célja: egy nemzetet, a mi nemzetünket kivívni a mély süllyedésből. Így olvad össze V. patriotizmusában a hazafi alkotó munkája a dolgozó embermilliók harcosszereplésének ideáljával. Ennek a hazafiságnak méltó megnyilatkozása volt az, amikor Vörösmarty 1848-ban eljutott a forradalom szükségességének felismeréséig, a forradalomhoz szegődött és kitartott mellette — rendületlenül a végső összeomlásán túl is.

* * *

Hogyan állta ki ez az új patriotizmus a 49-es katasztrófa próbáját?

Az első feljajdulás: Mi a világ nekem, ha nincs hazám? A mérhetetlen veszteség érthetővé teszi, hogy egyelőre minden távolabbi perspektíva összecsukódik:

Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.

De az *Előszó*, a magyar szabadságharc bukásának ez a grandiózus képe, már mutatja az újabb eszmélést, a szűk perspektíva szakadozását. Vörösmarty mítoszalkotó képzelete hatalmas, kozmikus katasztrófa látomásává növeli meg a szabadságharcot: a kitört vihar egész világra szólt, nyomában üressé vált a föld. A költői képzelet, az arányok megnövelésével, az egyetemesség sugalmazásával már sejti, hogy az, ami történt, nemcsak magyar ügy volt, a bukás nem egyetlen nemzetet érintett.

Az egykor kialakult patrióta-érzés újbóli megtalálásának nagy verse V. utolsó befejezett alkotása: *A vén cigány*. A vers a krími háború-keltette feszült nyugtalanságban jött létre, de éppen azok ellen szól, akik ezt a háborút, s vele a szabadság ügyét is le akarják szűkíteni csak magyar ügyé. Ő maga is vívódik. Borzalommal tölti el a háború, amelynek arányait képzelete megint világhatasztrófiává növeli. Megint urrá lesz lelkén fiatalkorának végzet-hite: a Kainok átkától, a Prometheusokat leláncoló erőszaktól nincs szabadulás. Jól értsük meg ezt a mitizáló beszédet: a nagyhatalmak: nyílt zsarnokok és demokráciát színlelő óvatos hódítók háborúja megint rátereli V. figyelmét arra, hogy az egész földön egyetlen elnyomás van, a haladásnak egyetlen, de az egész világra kiterjedő ellensége van, s addig nincs szabadulás, addig nem jöhet el az „új világ“, amíg egy egyetlen emberi „vihár“ az egész földet ettől az ellenségtől meg nem tisztítja. Nem elég a magyar felszabadulás ünnepét várunk, ünnep csak egy lesz igazi, de az az egész világnak fog szólni. Ennek az ünnepnek a várása, az egész világ elnyomottjaival együttérző magyar patriotizmus jegyében: ez Vörösmartynek, a költőnek utolsó szava.

* * *

Egy olyan kor távlatából, amely Vörösmarty nemzedékének legjobb vágyait már megvalósította, visszatekintve Vörösmarty korára, azt kell megállapítanunk, hogy abban az időben nehéz volt jó hazafinak lenni. A bécsi hatalom nemcsak fenyegetett, hanem csábított is; elsatnyult magyar főurak példája terjesztette a kozmopolitizmust; a haladás irányában dolgozó nemesi osztály maga is megoszlott, s Kőlcseyvel együtt bizonyára többen is érezték azt a tragikus választatot, amelyről Révai József tanulmánya beszél. A perspektívtalanság, reménytelenség sokszor vetett árnyat legjobb hazafiaiink lelkére is. Ebben a küzdelmes korban, ilyen ellentétek összecsapása közepette alakult ki Vörösmarty hazafias érzése. S az ő jelszava: rendületlenül — útmutatónak bizonyult a csábítások, fenyegetések, megalkuvások útvesztőjében.

Ma már teljesen világosak azok a frontok, amelyeken a hazafiságnak harcolnia kell. A dolgozók nemzetközi szolidaritása ma már nem költői sejtélem, hanem diadalmas valóság. A népelnyomó osztályok hatalma a Föld jelentős részén meg van törve, meg van semmisítve. És mégis, bármennyit haladtunk a reformkorhoz képest, mégis szükségünk van ma Vörösmarty hazafiságának útmutatására. Az igazi patriotizmus ellenségei, amelyeknek galád munkáját Vörösmarty ostorozta, még ma sincsenek teljesen megsemmisítve. A kozmopolitizmus lidérces szelleme ma is él még, legfeljebb nem magyar arisztokraták terjesztik, hanem az imperialista államok lezüllött ügynökei. A „jó mulatság“, a „férfimunka“, a béke munkája ma sem akadálytalan; „népszaroló dúrok“, „hazug álmok papjai“ ma még elszántabbak, mint Vörösmarty korában, s nem riadnak vissza egy világot pusztító vihar felidézésétől.

Több mint száz év távlatából hallgassunk ma is Vörösmarty szavára. „A velünk legközelebb érintkező nyugot, alacsony, ferde, szellem- és szabadságtalan műveltségéből csak keveset nyujthatott, de mel-

lette igen sokat, mi ártalmunkra volt; szellemi, erkölcsi s nemzeti elfajulást s a legmesteribb kézzel táplált egyenatlenséget.“ Ezt Vörösmarty 1848 májusában írta egyik hírlapi cikkében, s amit mond, hatványozottan áll, s ezért irányvonalunk kell, hogy legyen az egész nyugat elleni magatartásunkban, a polgári kozmopolitizmus kiirtásáért folytatott mai harcunkban. S Vörösmarty irányt mutat abban is, hogyan kell a béke elleni nemzetközi összeesküvést leküzdenünk:

A verseny nyílt, a nemzet él,
Ha egy jobb tagja sem henyel,
Jut ember és kéz, munka, vér;
Mi volna az, mit el nem ér?

Szívleljük meg azokat a gyönyörű sorokat, amelyekben Vörösmarty a békés építőmunkát lefesti: küzdjön a kéz, lángoljon a gondos ész, reméljen a szív, s ha így építünk tovább „rendületlenül“, „a béke, izzadt homlokát törölvén“, meghozza majd hazánknak s a világ minden dolgozó népének „a legszebb jutalmat, az emberüdvöt, melyért fáradott“.

NAGY PÉTER:

MÓRICZ ZSIGMOND, A NOVELLAÍRÓ*

Móricz Zsigmond egyedülálló jelenség prózairodalmunkban. Egy írónk sem volt a múltban, aki negyven évi szakadatlan irodalmi működése alatt oly szenvedélyesen törekedett volna a társadalmi jelenségek, problémák nagy lélekzetű regényekben való megjelenítésére, mint ő. A regényíró nagysága azonban bizonyos mértékben árnyékba borítja a novellista Móricz jelentőségét. Pedig Móricz Zsigmond legnagyobb novellistáink közé tartozik, aki a magyar elbeszélést igen jelentős mértékben továbbfejlesztette, számos új és értékes vonással gazdagította. A novellaíró Móriczot óhajtja megismertetni olvasóival ez a tanulmány. Ebből magától értetődően következik az, hogy nem törekszik a teljes Móricz-kép megvilágítására és alapos megvitatására, hanem pusztán azokkal a vonásaival foglalkozik, amelyek Móriczra, az elbeszélések írójára jellemzőek.

* * *

Szenvedéssel, nélkülözéssel és izgalommal teli gyermekkorra a magyar kapitalizmus megizmosodásának periódusára esik, föllépése az irodalomban pedig a kapitalizmus rothadásának, az imperializmus hazai kialakulásának korszakára. Faluról kerül Pestre, azokban az években, amikor a munkásosztály egyre határozottabban szól bele tömegharcaival a politika alakulásába, s a magyar parasztság elsősorban kísérli meg, „hogy elszakadjon a 48-as zászlóval visszaélt, 'nemzeti' pártoktól, és a radikális parasztpárt, Áchim András pártja mögé sorakozva, vegye ki részét az ország politikájából“.¹

Az egyre jobban megizmosodó burzsoázia már kezdi megteremteni ebben az időben saját művészetét: Kiss József és lapja, *A Hét* körül már tömörülnek azok az írók, akik egy városiasabb, polgáríbb irodalom igényét képviselik, bár kezdetől fogva nagy vonzalommal viseltetnek a nyugati burzsoáirodalom megrekedésének jelenségei, elsősorban a dekadencia iránt. A hivatalos szellemi élet, a hiva-

* E tanulmány a „Magyar Klasszikusok“ sorozat egyik legközelebb megjelenő kötetének, Móricz Zsigmond válogatott elbeszéléseinek a bevezetése. Ez indokolja elsősorban témaválasztását és nagyrészt a kötet anyaga határozza el a bizonyító példák körét.

¹ Révai J.: *Ady*. Szikra 1945. 5. l.

talos irodalom azonban görcsösen ragaszkodik elmaradott, kiélt, még a feudalizmustól örökölt mondanivalóhoz és formáihoz, igyekszik elnyomni vagy nevetségessé tenni minden olyan hangot, mely az ország polgárosodása mellett, a feudális uralkodó rend ellen száll síkra. „1900-ban, mikor Budapestre jöttem — írta maga Móricz Zsigmond erről a hivatalos világról —, az itteni irodalmi életet a Prém József neve karakterizálja, mellette költők voltak Lampérth Géza és Jakab Ödön... Irodalmi nívó az *Új Idők*, szerkesztette Herczeg Ferenc... Jókai, Mikszáth s Gárdonyi, mint az utolsó bölények a kiirtásra ítélt rengetegben, valami egészen magános jelenségek voltak. Szürkék és tehetségtelenek iskolakönyv-poézise a színen, önképzőkori verselmények, március 15-iki ódák, soha egyetlen új hang. Pestői Társaság ülést tart minden hónap első vasárnapján, Kisfaludy Társaság minden hónap második szerdáján, ingyen, de üres teremben... S kint, az élet réjtjén lebunkóztak véres tetemei, Reviczky hullája, Vajda János erdei ágakra kifeszített bőre, Tolnai Lajos börtönből alig menthetett rosszhírú cégére... s pláne a bélyegesek, az újságok által feltalált talentumok különös szektája: Ignotus izzása; Bródy Sándor új utakon csapázó, hallatlan erőfeszítése, valami új Szépért, jóért és igazért, aminek jönnie kellett; a nagyszerűen elvetélt és befulladt Kóbor Tamás; a pusztában elpendülő rímek Makai Emilje; a nekünk idegen mámorban felvillanó kedves Heltai Jenő... felszikkasztó fényfoltok egy rothadó világ színén, amely még nem érett meg arra, hogy megteremje és kidajkálja az újat.“²

Ady ebben az időben még a nagyváradi *Szabadság*-nál újságíróskodik, s inkább csak készül arra, hogy kezelje „a viharagyút a butaság, sötétség reáinkornyosuló felhői ellen“.³ Így a Pestre költöző és a hivatalos élet felé tájékozódó Móricz még a teljes sivatagba érkezik, hol a visszahúzódó, szótalan, kevéssé mozgékony ifjúnak sokáig nem lesz felfedezője, se módja, se alkalmja arra, hogy beváltsa önmagának még kisdíák korában tett fogadalmát, hogy író lesz. Pedig lelkében már ott van annak a „számtalan kötetű, szörnyű nagy regénynek“⁴ anyaga, amelyet megírni készül s amelynek feladata lett volna ábrázolni és megmagyarázni az egész magyar életet. Ez a mű — amely talán a nagy polgári irodalmak legnagyobb regényfolyamaihoz hasonlított volna — nem készült, mert nem készülhetett el; megírásának objektív és szubjektív akadályai egyaránt lenyűgözték Móricz Zsigmond tollát, aki pedig erre a feladatra valóban elhivatott volt.

Szubjektíve: hosszú évekig, egészen 1900-ig keresett, kutatott, küzdött, míg megtalálta azt a sajátos tematikát és írói kifejezésformát, amelyben mondanivalóit végre méltóan tudta szóba öltöztetni. Kötötte a korabeli ízlés, az általa is becsült és csodált „bölények“ látás- és kifejezőmódja, az, hogy „folyton a falu úri-osztálya körül járt a tollam, de azt a világot erőszakkal bájosnak, kedvesnek, finomnak, valami normálison felül habszerűen kellemesnek akartam be-

² Móricz Zs.: *Osváth Ernő*, Nyugat 1923. I. 724—5. 1:

³ Ady nyílt leveléből, amelyet a *Nagyváradi Napló* közölt 1901 máj. 22-én.

⁴ Móricz Zs.: *Jókai*, Nyugat 1922. II. 1433. 1.

mutatni... az irodalmat elsősorban szórakoztatónak, valami szebb s jobb világba vezetőnek vettem, az életet valahogy a meglevőnél boldogabbnak akartam megrajzolni: tudatlanul és mégis sémászerűen csak boldog emberekkel és így csak véletlen helyzetekkel kísérleteztem“.⁵ Ő maga ezt Jókai hatásának tudja be: Jókai volt az első gyermekkori irodalmi élménye, aki saját hivatására ébresztette s akiben hosszú ideig az irodalom alfáját és omegáját látta. Azonban ennél az irodalmi hatásnál is súlyosabb gátló ok volt az a szemellenző, amelyet anyja, a kisparaszt-feleséggé lecsúszott, de minden nyomorúságában is rátartó papeány tett fel gyermekei, elsősorban a legidősebb Zsiga szemére sok téli este meséjén keresztül, s amelynek öntudatlan célja az volt, hogy a saját gazdasági helyzetüktől, apjuk társadalmi helyétől függetlenül a gyermekek magukat állandóan a „középosztály“ tagjainak érezzék, minden jót és szépet ettől a középosztálytól várjanak. Hatalmas, erős láncokat: az apai vágy, az anyai tekintély, a családi hagyomány és a társadalmi szokások kötelekeit kellett Móricznak szétszakítani ahhoz, hogy megtalálja a saját hangját, igyekezzék felfogni és kifejezni a lényegét és értelmét mindannak a nyomorúságnak, szenvedésnek és a belőle sarjadó elkeseredésnek, lázadó dühnek, amelynek az egész magyar társadalomban, de különösen a paraszti világban tanúja volt.

A nagy, az egész társadalom képét adó, mindent megmutató és megmagyarázó regény létrejötteinek objektív akadályait Révai József magyarázta meg: „Hogy Magyarországon a XIX. század végén és a XX. század elején nem a regény, nem a dráma lett reprezentatív nemzeti műfajjá, annak az a végső magyarázata, hogy a magyarországi társadalmi ellentétek még nem voltak olyan tiszták, mint Nyugat-Európában és már nem voltak olyan tiszták, mint a XIX. század cári Oroszországában. Magyarországon már kifelémenőben volt abból az állapotból, amelyben a fő társadalmi ellentét: az egész nép és a feudális nagybirtok ellentéte; de még nem érte el azt a fokot, ahol a középponti társadalmi ellentét burzsoázia és proletariátus osztály-ellentéte.“⁶ Pedig a századforduló utáni évtizedek „a polgári demokratikus forradalom érlelődésének ideje“,⁷ amikor a rothadó imperializmusba átnövő magyar kapitalizmus s a vele párhuzamosan növekvő, de hatványozottan öntudatosodó proletariátus, meg az egyre erősödő agrárszocialista mozgalmak, valamint a dualizmusnak ezzel járó válságai elemi erővel rázták a félfudális Magyarország roskatag épületét. „De ugyanakkor: nincs egység a demokratikus táborban, a frontok össze vannak keverve, a demokratikus átalakulásban érdekelt osztályok külön-külön menetelnek, zavar van a haladást szolgáló erők táborában, zavar és megtorpanás.“⁸

Ezt a zavart és megtorpanást tükrözi Móricz kiúttalansága, konok és reménytelen formakeresése is. A politikai és irodalmi élet margóján, a legkülönbözőbb értelmiségi állásokkal próbálkozva, végül *Az Újság* tudományos és gyermekrovatánál kötve ki, várta az alkalmat a demokratikus átalakulás irodalmi frontjához való kapcsoló-

⁵ U. o.

⁶ Révai J.: *Ady*. Szikra, 1945. 81. l.

⁷ U. o. 4. l.

⁸ Révai J.: *Marxizmus, néplenség, magyarság*. Szikra 1949. 341. l.

dásra, anélkül, hogy erre a lehetőséget átlátta volna. Ő maga mondja, hogy „tehetetlenül, de lelki sóvárgásokkal éreztem magam hozzákapcsolva valami ismeretlen, új lehetőségek világához, s csak a gyujtószikra hiányzott, hogy kirobbanjon belőlem a felraktározott energia“.⁹ Ez az „ismeretlen, új lehetőségek világa“ a polgári demokratikus átalakulás volt: ennek harcosává lesz, amint megismeri az ország demokratizálásáért folyó politikai küzdelmet, s ezzel párhuzamosan megtalálja a hangját. Ehhez pedig nagymértékben Ady segítette. Saját vallomása szerint *A Hortobágy poétája* volt az első Ady-vers, amelyet olvasott, s azonnal felismerte a rokonlelket, megérezte benne a várt „gyujtószikrát“. „Egész testem zsidongott és égett... valaki, aki onnan indult s akkor s úgy, mint én: már azóta folyton a lélekbabonázás, a varázslás áradatával ellenállhatatlanul halad.“¹⁰

Ady előtte járó, fáklyaként világító példája és saját szenvedései mutatják az utat, amelyen haladnia kell. Második kifizia halála után, a legmélyebb kétségbeesésben csendül fel tisztán a sajátos móríci hang: megírja a *Hét krajcár*-t, mely megnyitja számára a *Nyugat* hasábjait s megnyeri Ady barátságát. Először maga sem érti, hogy mi az elbeszélés mindenkit lenyűgöző újsága, míg apja egy véletlen megjegyzése rá nem világít. Ekkor érti meg, hogy „Ott, az életnyomórúságnak olyan mélységében jártam, hogy elszakadt a fonál, mely a Közrend köldökéhez fűzött“:¹¹ a nyomórúságnak ez a leplezetlen és ugyanakkor szeretettel, részvétellel, felháborodással teljes bemutatása valóban megszakított minden kapcsolatot, mely őt a XX. század első évtizedének feudálkapitalista közrendjéhez, a Tisza Istvánok, Herczeg Ferencék, csendőrsortüzek és kivándorlási ügynökök világához fűzte: rátalált, hogyan kerülheti el azt, hogy „felszikrázó fényfolt“ legyen „egy rothadó világ színén“ s lángolása ne csak jelezze, de rombolja is azt a világot, mely az emberiség, a dolgozó milliók számára csak embertelenséget, szenvedést, nyomort tartogat. Ennek voltak hatalmas eszközei első nagy regényei is, a *Sárány* (1910), az *Isten háta mögött* (1910) és a *Fáklya* (1918), amelyek éles fénnel világítottak rá a feudális földbirtokviszonyok embertelenségére, minden fejlődést megakadályozó, csírájában megfojtó szörnyűségeire, s a rájuk épült társadalom kicsinyes, torz, műveletlen és hazug életére.

Ezt ismeri fel benne Ady Endre mindjárt az első kötete megjelenésekor, s a fegyvertársat üdvözli Móríciban, „aki egyedül fölér egy forradalmi szabadesapattal“.¹² Mint Petőfi Arany Todiját, úgy üdvözli a *Hét krajcár*-kötetet: „Alig tudom a ceruzámat fogni, hogy Móríc Zsigmondot, hogy éppen Móríc Zsigmondot össze ne égessenem toluó nagy, forró szavakkal, képzelések forróságával.“¹²

Az Adyval való baráti, fegyvertársi viszony ettől kezdve megszakítatlan Ady haláláig. Az azonos politikai meggyőződés köti őket össze minden emberi gyöngye fölött, s Ady politikai zsenije ragadja magával a kevésbé tiszta látású, a mult még nagyonis ható erőihez erősebben kötött Móríc Zsigmondot. Ő maga így vall erről:

⁹ Móríc Zs.: *Osváth Ernő*. Nyugat 1923. I. 722. 1.

¹⁰ Móríc Zs.: *Adyról*. Nyugat 1923. II. 538. 1.

¹¹ Móríc Zs.: *Jóka*. Nyugat 1922. II. 1434. 1.

¹² Ady E.: *Móríc Zsigmond és egy kötet elbeszélés*. Nyugat, 1909. II. 170. 1.

„Ettünk együtt és ittunk együtt és írtunk együtt. Marakodtunk is, veszekedtünk is: elveken soha, eszméken soha: oh, hogy ragadt, mily ellenállhatatlanul magával, mint az örvény, s én hogy úsztam boldog sodrában...”¹³ Ugyanezt fejezi ki Ady is, a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* című versében: „De ott leszek mégis, míg élek mellette, — Készül, mert készítik az én szemfedelem, — De Móricz Zsigmond is megmarad énvelem.” A közös cél kovácsolta őket egységbe, s ehhez a szövetséghez, ehhez a célhoz, mindketten hűek maradtak halálig.

Kettejük szövetségében — ezt Móricz is mindig elismerte — Ady volt a vezető: annyival multa felül a nem kevésbé zseniális Móriczot, amennyivel nagyobb volt a politikai tudatossága, tájékozottsága, műveltsége. Ady szenvedélyesen törekedett a politikai események megértésére, és művészetével befolyásolni kívánta a politikai eseményeket, — Móricztól ez a törekvés, különösen pályája kezdetén távol állott, írói ösztönére bízta magát, s jobbra csak úszott az események és eszmék sodrában, mintsem igyekezett volna azok élére lendülni, az általa is helyesnek látott és elfogadott elvek megvalósításának élenjáró harcosává, vezetőjévé válni.

Politikai fejlődéséhez, öntudatra ébredéséhez és harcos magatartásának kialakulásához nagy mértékben járultak hozzá mindazok az élmények, amelyeknek az addig legnagyobb imperialista rablőháború, az első világháború során tanúja volt.

A kapitalista világ embertelensége, gyilkos kegyetlensége az imperialista háborúban csúcsosodik ki: Móricz ezt meglátta az első világháborúban. Mindjárt a harcok kezdetén a katonák közé igyekezett, hogy nyomon kövesse a háború által a lelkekben okozott változásokat s ezekről gondosan beszámolt. Háborús írásaiban nem egyszer hagyta magát félrevezettetni a külszíntől, az első pillantásra feltűnő látszatoktól, s így többször hangot adott maga is az akkor mindenütt harsogó sovinizmusnak, tetszelgett nem egyszer a gyilkos pusztítások leírásaiban: de legjobb, legérettebb írásai ezidőben is a dolgozó nép képviselőiben testet öltő értékek melletti kiállás, valamint a „tiszturak” butaságának és aljas kegyetlenségének dokumentumai lettek. Világosan látja azt, hogy a nincstelen zsellérembernek nincs nyerni, csak veszteni valója az imperialista háborúban, bárhogy forduljon is az, s a harc az urak érdekében folyik: „Elnézte a suta szőkebajszú embert. Az arca piros volt, a szeme kék. Napszámos ember. S hogy áll itt a haza határán, hogy áll itt a nagy bércek alatt!... S ugyan mit nyerhet, ha a csaták győzelmesen fordulnak?... Azt, hogy hazamehet tovább kapálni a földet... s tovább éldegélni a sovány kenyéren, amelyhez csak azért ragaszkodik, mert gyermekkorától úgy szokta...” (*A kárpáti vihar.*) De megérti azt is, hogy a parasztság a háború végétől jogkiterjesztést követel, hogy mindannyiukban egy érzés dolgozik: „A szegény ember gyereke éppen olyan jó most az ország sok ellenségét pusztítani, mint akár a grófok, meg az ügyvéd urak! Nohát, akkor arra is csak olyan jó lesz a szavazatja, hogy a maga szájaíze szerint intézze az ország dógát.” (*Levél.*)

¹³ Móricz Zs.: *Adyról*. Nyugat 1923. II. 538. l.

A polgári demokrácia követelése magában hordozta a nemzeti függetlenség, az Ausztriától való elszakadás, az ország félgymati helyzetéből való kiszabadításának követelését is. Móricz ezt a követelést is teljesen magáévá tette. A királyi uralom hitványságát, kárteknységát teljes világossággal a háború alatt értette meg (*Kaszások a fák alatt*), bár már előbb is nagy erővel ábrázolta (*Mese a zöld fűvön*).

A nemzeti függetlenség gondolatáért később sem szűnt meg harcolni, s amikor a fasizmus idején Németország egyre leplezetlenebbül törekedett arra, hogy Magyarországgal szemben Ausztria régi szerepét játssza — Móricz az *Életem regényé*-ben (1938) emelte fel intő szavát, széles és mozgalmas képből mutatva meg a nyolevanas évek ábrázolása közben azt a gazdasági és társadalmi zűllést, amelyet az osztrák és magyar uralkodó osztályok szövetsége az ország életében jelentett.

Éppen a háború alatti írásai mutatják meg legjobban osztálykorlátait: Móricz sokszor és nagy meggyőző erővel adott hangot a magyar parasztság, — s különösen élete utolsó periódusában a szegény-parasztság — vágyainak és törekvéseinek. Azonban politikai álláspontjának tisztázatlansága, általában bizonyos közömbössége a politika elvi kérdései iránt megakadályozták abban, hogy valóban az elnyomott osztályok érdekeinek következetes és tántoríthatatlan harcosa legyen: a háború első periódusában is az uralkodó osztályok sovinizmusának uszályába került, s csak a háború elhúzódása, szörnyűségeinek egyre szembeszökőbb megnyilatkozásai, saját harctéri élményei vezették ismét a helyes útra, arra, hogy a dolgozó tömegek érdekeinek következetes irodalmi képviselője legyen. Ekkor előbb a háború, majd kifejezetten a gyilkos imperialista háborút a népre kényszerítő uralkodó osztályok ellen fordul.

Ekkor jut el Móricz az osztályharc szükségességének leplezetlen kimondásáig a *Szegény emberek*-ben. Elmaradott, tudatlan, elbutított s a háború borzalmait által eltorzított lelkű zsellér-hőse szörnyű és értelmetlen gyilkosságot követ el, majd rádöbben arra, hogy rossz helyen harcol, nem az urak háborúja, hanem az osztályharc az, amelyet a szegénységnek meg kell vívnia: „Pedig, hallod — mondta eltűnődve —, én azt mondom neked: nem a muszka van a másik parton... hanem a másik parton vannak a gazdagok... mink vagyunk itt, tudod, ezen az ódalon, a szegény emberek...” S levonja belőle a következtetést is: „Hallod!... milyen ez a világ... Úgy van közöttünk a víz, mint itt... De akik ezen a partján vannak, azok mind egy testvérek, egymást segítik, kedvelik, egykézre kell dógozzanak... aki a másik parton van: az mind le kell lúni...” S nem véletlen, hogy éppen ebben az elbeszélésben jut el írói művészetének egyik csúcsára: a dolgozó tömegek nyomorának és kizsákmányoltságának ábrázolása mellett itt mutat rá legvilágosabban a dolgozók, az elnyomottak forradalom után kiáltó elkéseregésére is, s a széles néprétegek követelésének művészi kifejezése adja azt a magával sodró erőt az elbeszélésnek, amely Móricz minden jó írásának sajátja, de amely éppen ebben az elbeszélésben többi írásait is felülmulva jelenik meg.

„Nem a muszka van a másik parton...“ Ettől már csak egy lépés addig, hogy a magyar katona s a muszka katona ugyanazon az oldalon van. Móricz ezt a lépést is megteszi *Kis Samu Jóská*-ban, amelyben az éhes magyar baka nem öli meg az alvó orosz katonát, mert észreveszi, hogy az is éppolyan „az élet harcában megörlődött család-apa“, mint ő és társai, s egy megindító, szívvel, szeretettel ábrázolt kis történetben mondja a háborúra úszító uralkodó osztály szemébe azt a tényt, hogy a magyar s az orosz nép sohasem volt ellenséges egymásnak, s világítja meg a frontok közötti barátkozás kezdetét, amelynek azután olyan jelentősége volt az imperialista háború elleni harcban és a forradalmi gondolat elterjedésében.

A dolgozó tömegek forradalmasodásával állandóan lépést tart, vele együtt fejlődik. A Károlyi-kormány alatt az Alföldön jár s „falut kutat“: kikérdezi az emberek véleményét a politikai helyzet-ről, a földreformról, s azzal jön vissza, hogy a parasztság feltétlenül ragaszkodik a földosztáshoz, politikailag pedig csak a tanácsrendszerű közigazgatást ismeri el magáénak. A közigazgatást, a törvényhozást a parasztok nem tudják másként elfogadni, sőt „elviselni, csak úgy, hogy ők maguk legyenek jelen a törvényhozásnál. Minden község megválasztja a maga képviselőjét. Maga közül, a faluból, akit ismernek, akit számon tudnak tartani, akit felelősségre tudnak vonni és azt is úgy, hogy ha nem felel meg a kötelességének, akkor mondjon le s másikat a helyébe.“¹⁴ A magyar parasztságnak, a magyar dolgozó népnek ezt a követelését a Magyar Tanácsköztársaság valósította meg. Móricz Zsigmond szívvel-lélekkel híve lett a dicső proletárhatalomnak, amely oly nehéz viszonyok között s oly rövid idő alatt virágha borította az „egy parton lévő“ szolidaritását, összedolgozását, s amely a magyar történelem során először harcolt elszántan a „másik parton lévő“ ellen. Móricz lépést tartva az agrárproletáriátussal, lelkesen lép szövetségre az ipari munkássággal és legalább időlegesen elfogadja annak vezetését. Erről tanúskodnak cikkei, amelyeket a Tanácsköztársaság megalakulása után, a „bolsevizmus nagyszerű lendületétől elragadtatva“, a somogyi termelőszövetkezetekről írt. Azonnal átlátja a termelőszövetkezetekben rejlő óriási lehetőségeket, azt, hogy a zsellérség a nagybirtokon életképes szövetkezeteket tud teremteni. „A kisgazdák maguk fogják kérni, hogy a birtokukkal bocsátkozhassanak a szövetkezetbe. Majd látni fogják, hogy a szövetkezeti tagok, akik nekik mindig koldusok voltak, jobban élnek, mint ők, szebb és egészségesebb lesz a lakásuk, lesz fürdőszobájuk és villanyvilágításuk, lesz ruhájuk, ellátásuk, kaszinójuk, újságjuk, könyvük, iskolájuk...“ Egyszóval, előre látja azt az utat, amely a parasztság előtt 1919-ben felderengett, de csak a felszabadulással nyílt meg véglegesen, s amelyen az egyre biztosabb és hátrább léptekkel halad. Látja, hogy ez az élet „mennyivel szebb, boldogabb és nyugodtabb lesz a réginél“, hogy „a kommunizmus... meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát“, hogy „Magyarországon... most kezdődik az igazi boldog és emberi élet“.¹⁵

¹⁴ Móricz Zs.: *Népszavazás a földreformról*. Pallas, 1919. 33. l.

¹⁵ Móricz Zs.: *Magyarországon nem hal éhen senki. A Magyar Tanácsköztársaság* 1919. Szikra 1950. 210—12. l.

A Tanácsköztársaság négy és félhónapos uralma alatt Móricz nagyobb alkotásba nem fogott, de ez az időszak győzte meg őt arról, hogy a nép forradalom útján képes lerázni a történelmileg halálra ítélt uralkodó osztályok béklyóját, hogy a dolgozók alkalmasak és képesek arra, hogy saját sorsuk intézését a kezükbe ragadják.

Az első magyar proletárdiktatúra bukása, a dolgozó nép reménytelen küzdelmeinek kudarca mélyen megsebezte Móriczot. A parasztság és értelmiség jelentős részével együtt ő is úgy látja, hogy a munkásosztály elvesztette a lehetőségét annak, hogy a társadalom egészének vezetőereje legyen. Az ellenforradalom a proletárdiktatúra alatti magatartásáért, radikális nézeteiért, a dolgozó nép melletti becsületos kiállásáért többször és súlyosan meghurcolta. Ennek súlyával a lelkén, mintegy belső emigrációba kényszerül, a történelem felé fordul, a multban próbál feleletet találni a magyar társadalmi fejlődés megrekedésére. (*Erdély*, 1921—33, és történelmi novellái.)

Figyelme a birtokos úri osztály, a dzsentri felé fordul, sorsának, mult és jelen életének tanulmányozásába mélyed, hogy a magyar társadalmi fejlődés tévútra siklását éles fénnel világíthassa meg. Meglátja és zseniálisan ábrázolja a dzsentri belső rothadtságát, halálra ítélt voltát: megjeleníti azt a történelmi tényt, hogy ennek az osztálynak már nincs módja és lehetősége arra, hogy visszaforgassa az idő kerékét (*Kivilágos kivríradtig*, 1924), másra pedig nem képes, mert a monopolkapitalizmussal nem veheti fel a versenyt, az menthetlenül eltíporja (*Úri muri*, 1927), vagy szövetségébe kényszeríti (*Rokonok*, 1930). Ez a szövetség pedig a dolgozó nép s ezen belül a parasztság számára egyre fokozódó nyomort, egyre embertelenebb kizsákmányolást, egyre szörnyűbb és kegyetlenebb életet jelent: városban az állástalanság állandóan fenyegető rémét (*Az a félelmes harmadik*), falun pedig a középkori állapotok állandósulását. Az „urak“ számára ez a nyomor adja a lakomák bőségesen folyó zsírját, ez teszi lehetővé kártekonny, here életüket (*Ebéd*).

Valami azonban hiányzik ezekből az írásokból és valamivel több van bennük, mint amit kapni szeretnénk tőlük: ugyanakkor, amikor felrúzzák, felizgatják az olvasót, kielégítetlenül is hagyják. Valahogy feldúlt lélekkel, de elégedetlenül tesszük le ezeket a köteteket. Ennek az oka Móricz világszemléletében rejlik: ugyanakkor, amikor a birtokos osztály felé fordul, s meglátja annak bűnös népellenességét, nem csap át az osztály gyűlöletébe, írása nem lázít, nem forradalmasít közvetlenül. Épp ellenkezőleg: a feudális dzsentri-világ széthullását, elmúlását bizonyos fájdalommal, nosztalgiával szemléli: ugyanakkor, amikor megvetéssel leplezi le ennek az osztálynak semmittevő, here életét, sajnálja is őket, fájjalja elmúlásukat. (*Esőleső társaság*). Ennek eredetét még gyermekségében, papeány-parasztasszony édesanyja szemléletében kereshetjük; ideológiai alapja pedig a romantikus magyarság-tudat egy fajtája, mely „faji alapon“ próbált érdekközösséget teremteni elnyomott és elnyomó között, s amelyet a fasiszták oly bőségesen kihasználtak. „Faji öntudata“ volt Ady Endrének is, nála azonban ez sohasem került ellentétbe a plebejus öntudattal, amint erre Révai József rámutatott, hanem csak differenciálta, színezte azt. Móricznál a „faji öntudat“ természetesen sohasem süllyedt a hitleri barbarizmus elfogadásának még a közelébe sem.

Azonban az „osztályfölötti“, „faji“ közösség hamis ideológiájának a befolyása nemcsak újságírói működésében mutatkozott meg, amelynek során többször képviselte az egészségtelen kompromisszum, az ellenforradalommal való kiegyezés álláspontját, de művei kicsengésében, az önmagukat túlélt uralgó osztályok hanyatlásának sajnálatában is gyakran előbukkan, s tompítja hatásukat, zavarja, nyugtalanítja az olvasót, mert nem képes feloldani a reális tények és a hamis ideológia közötti kibékíthetetlen ellentmondást.

Ennek az ellentmondásnak a felodásához végül is a tények maguk vezették el Móriczot. Az 1929-ben kezdődő gazdasági válság, mely mélyen megrázkódtatta a világ minden tőkés államát, Magyarország gazdasági és politikai helyzetét is megingatta. A Bethlen-kormány bűnös politikája következtében a nemzetközi finánctóke saroglyájához kötött ország a krízis minden csapását fokozottan érezte meg: az ipari termelés, a nemzeti védelem több mint harmadával csökkent, az agrárállás katasztrófálisan szélesre nyílt, a munkanélküliség egyre nagyobb méreteket öltött, s az agrárproletariátus helyzete még soha nem látott mélységbe zuhant. Milliók voltak munka nélkül, s akik dolgoztak, azoknak a bére sem érte el a felét az egy-két év előttinek.

A már állandósuló nemzeti nyomor, melynek tetején a fasizmus egyre orcátlanabban kezdte táncát járni Gömbös uralomrajutásával, s a dolgozó tömegeknek felélenkülő és egyre nagyobb méreteket öltő, egyre forradalmibb politikai és bérharcai ébresztették rá Móriczot arra, hogy a választás egyértelmű: a néppel az urak ellen, vagy a nép ellen az urakkal. Természetesen egy percig sem habozott. Állásfoglalása a fasizmus fokozódó térhódítása ellen világos volt: útja a *Boldog ember-től* (1932), a *Betyár-on* (1937) át a *Rózsa Sándor-ig* (1941) világos és tiszta, s újságbeli és szerkesztői harcai a fasizmus kísértéseivel szemben, a Márciusi Front oldalán nem kevésbé tiszteltre méltóak.

A többi népies íróval együtt még nem találja meg a proletariátus szövetségéhez vezető utat — erre az útra haláláig sem talált rá többé —, de nem is fordul ellene soha, minden úszítás ellenére sem lesz munkás-ellenessé. Kiábrándult a kapitalizmusból, de nem tud bízni a munkásosztály vezető szerepében és történelmi hivatásában sem; Móricz ekkor a kibontakozást a „lent világában“, a legszegényebb zsellérség körében keresi. Úgy látja, hogy a zsellérek, pásztorok, szegény-parasztok világa külön, zárt univerzum, amelynek nyelvét, gondolkodását és érzésvilágát nem érthetik meg az „urak“, mert mélyen ellenséges a helyzetük, minden esetleges egyéni jóindulat ellenére is (*Barbárok, Tiszazugi méregkeverők*). A kibontakozást innen reméli s a magyar társadalom problémáinak megoldását a szegényparaszti réteg forradalmi megmozdulásától várja, amint ezt a Rózsa Sándor-regények világosan bizonyítják. Ugyanakkor pályafutása során először próbál közeledni a proletárokhoz Csibén, egy kis, a bizalmába férköző lumpenproletár-lányon keresztül. Az osztálytudatos munkásságig nem jut el, csak a budai külváros zagyva elemeinek karcos, ábrázolását oldja meg: innen ezeknek az írásoknak kiegyensúlyozatlan bizonytalansága, bár legjobb darabjában (*Hurcolkodás*) már a proletársolidaritás távoli visszfénye tükröződik.

Ez a reménység, a szegényparaszti forradalom felé forduló várakozás természetesen illúzió volt. De előremutató illúzió: a szegényparaszti forradalom reménye alkalmas lett volna arra, hogy előkészítse Móriczot a felszabadulás utáni politikai fejlődés befogadására.

Ezt már nem érte meg, meghalt 1942 őszén, miután élete utolsó éveiben „lázasan tevékenykedve fordít hátat a világnak”,¹⁶ a *Kelet Népe* körül próbálva összekovácsolni a népiesek egyre inkább széthulló frontját. Bármily tiszteletreméltó volt is e tevékenység — hiszen a segíteni akaró jószándék, a tettere kész, egységes csapat igénye működött benne, — a népies mozgalomnak s a magyar demokratikus tábornak nem sokat használt: a személyi kapcsolatok és kölcsönös jószándék feltételezésén alapuló beteg kompromisszum politikai tudatosságának és képzettségének hiányaiból eredt, s nem egyéni sajátja volt, hanem a népies tábor számos jóhiszemű tagjával osztozott benne.

Végigpillantva Móricz Zsigmond útját, s a politikai csalódások, sikertelenségek sorozatát, melyben élete során része volt, azt kell-e mondanunk, hogy működése, bár irodalmunkat remekművekkel gazdagította, politikailag eredménytelen, sikertelen volt? Nem, ezt nem mondhatjuk. Regényei és elbeszélései nem lennének remekművek, nem jelentenék a magyar kritikai realista irodalom csúcsát, ha — hiányosságaik, ellentmondásaik ellenére is — nem lennének telítve előremutató, progresszív vonásokkal, ha az irodalom frontján nem a demokratikus tábor akkori és mai harcát erősítenék. Minden műve valóban hozzájárult ennek a harcnak a továbbviteléhez, kifejelesztéséhez — az úri világ leleplezésével, a parasztságban rejlő értékek felmutatásával a maga idején hozzájárult az értelmiség, sőt a parasztság bizonyos rétegeinek az öntudatosításához, ma pedig hozzásegít mindnyájunkat ahhoz, hogy népünk multbeli életét jobban, alaposabban megismerhessük, történelmi fejlődését világosabban megérthessük. Ezért tartozik legnagyobb haladó írónk közé, s ezért érdemes arra, hogy műveit a szocializmus felé fejlődő dolgozó népünk szeresse és olvassa.

* * *

Móricz Zsigmond életműve a magyar társadalomnak eddig irodalmunkban nem ismert gazdagságú képét adja. Saját kora szerette őt a paraszti élet írójává szűkíteni. Kétségtelen, hogy életműve legjobban sikerült, legidőtállóbb része a vidéki, sőt a paraszti élet ábrázolása. Gyermekkorának és ifjúságának élményanyaga, mely szinte minden művében nyomon követhető, a Tiszahát falvaihoz s az Alföld kisvárosaihoz kötötte. Azonban művei sohasem válnak néprajzi múzeumná, sohasem a folklorisztikus különlegességeket keresi, hanem mindig a tipikus egyént, akit tipikus helyzetekben általános jelentőségűvé növel. Ő maga e leszűkítés ellen mindig műveivel harcolt — és sikerrel: akár az első világháború előtti kisvárosi intelligencia kéne gondolkodunk (*Isten háta mögött*), vagy a millenium úri osztályának felejthetetlen ábrázolására (*Úri muri*, *Betyár*), akár a két világháború közötti krízisévek közhivatalnokainak korrupciójára (*Rokonok*), vagy az akkori budapesti középosztály vergődésére (*Az asszony beleszól*),

¹⁶ Révai J.: A „népiesek” széthullása. *Marxizmus és magyarság*. Szikra 1946. 137. l.

világos lehet előttünk, hogy Móricz magát mindig az egész magyar élet ábrázolójának tudta és akarta. S ezt novellái is világosan bizonyítják: elég az *Esőleső társaság* vagy az *Ebéd* mellett csak a *Reggeli kaszinó-zásra*, a *Gyermektelenekre* és a Csibe-novellákra utalnunk. Nemesak a paraszti élet írója volt, de paraszt-író a szó legjobb értelmében: az egész magyar társadalmat a parasztság — s írásai jelentős részében a szegényparasztság — szemszögéből látta és örökítette meg.

Föllépése idején éppen ez a paraszti szemlélet, a paraszti világ addig nem ismert bensőségű és hitelű feltárása jelentette a legnagyobb újságot. A századfordulónak, s a XX. század első éveinek polgári és dzsentri társadalma teljesen hamis fényben kívánta látni a paraszti életet. Problémátlan idilli világot láttak, a népszínművek világát, ahol vígan dalolja a műdalokat a zsellér csakúgy, mint a basaparaszt, s mindenki jó egyetértésben dolgozik látástól vakulásig, hogy lehetővé tegye a nagybirtokosok here, fényűző életét. Jókai és Gárdonyi nemesebb eszközökkel, a szegénység iránti több együttérzéssel ábrázolta a parasztságot, mint az akkori irodalom közlegényei, de meg sem közelítették az azt feszítő társadalmi erők rajzát. Ez a szemlélet még Mikszáth paraszti írásain is uralkodik, bár a valóságos problémák már át-átködlenek sorain. Móricz azonban a falu legmélyéről jött, az alvégről, ahol hét krajcárt napok hosszát nem lát együtt az asszony, gyomrában az éhezések emléke, orrában az egész télen beszögelt ablakú házak hideg bűze, s hivatásának érzi, hogy ezt az olvasó világ szemébe kiáltsa olyan erővel, hogy meg nem hallottá senki sem teheti. Irodalmunkban elsőként tárja fel a falu társadalmát széthasogató osztályellentéteket, azt a tényt, hogy zsellért és kulákot mélyebb szakadék választ el, mint a zsíros parasztot és a grófot: elsőként mutat rá, hogy a falu legjobb erői fulladnak meg a magyar feudálkapitalizmus gyilkos szorításában, teljes kiúttalanságában.

Paraszti, vidéki írásainak központi problémája mindig a magyarországi polgári-demokratikus forradalom egyik főkérdése, a földkérdés. A feudális földbirtokviszonyok robbantják ki a *Sárarany* tragédiáját csak úgy, mint az *Uri muri*-ét vagy a *Rózsa Sándor*-regényekét, — mégis a földbirtokosság és a parasztság közvetlen szembenállásával elbeszéléseiben ritkán találkozunk. Még ott is, ahol a cselédasszonyt közvetlenül állítja szembe a földbirtokos feleségével, nem a minden mögött meghúzódó földkérdésen csattantja össze szenvedélyeiket, hanem egy látszólag semleges, sőt a földbirtokosnének előnyös területen, a néphigiéne, a babonák elleni harc mezején (*A kondás leg-szenyesebb inge*). A logika szerint, tudásunk szerint a „nagyságos asszonynak“ van igaza a gyermekkezelés terén s nem a cselédasszonynak, de mi is olyan gyűlölettel kísérjük a novella végén a földbirtokosné lépteit, mint az anya, aki azt hiszi, hogy ő verte meg szemmel a magzatát. Miért? Mert ugyanakkor, amikor a kis parasztgyermeket beássák a földbe, hisz nincs kire bízni még szülei dolgoznak, a birtokos-csemetét a rózsalugashól az első szélfúvásra szobájába küldik, saját gramofónján játszani; mert míg a disznóknak modern beton-medencét építenek, a cselédség ágvaiban csak rongyok vannak ágynemű helyett. Mert az ujjongó, boldog, vírításra készülő tavaszi természet művészi leírása sokszorosára fokozza az ártatlan kisgyermek halálának kegyetlen igazságtalanságát; mert az elbeszélés minden

sorából sugárzik, hogy a kisbaba haláláért csak úgy, mint minden halálért, nyomorúságért ebben az országban, ők, a higiénikus, a gyermekekre vigyázó, de mindenkit könyörtelenül elnyomó és kiszipolyozó birtokosok a felelősek. S nem lesz dunyha az ágyon, nem lesz tudás a fejekben, míg hárommillió koldús koldús marad, s verejtékük árán a felső párezer duskál.

A paraszti tárgyú elbeszélések egyik alaptémája a kizsákmányolás. Már látja, hogy az ország, ha torzan, ha felemásan is, de rátért a kapitalizmus útjára, s ezen az úton a szegényparasztság egyre inkább a kulákok minden előzőnél embertelenebb, kegyetlenebb kizsákmányolásába kerül. Azonban Móricz ezt is legtöbbször emberi érzelmek és indulatok áttételein keresztül ábrázolja. A *Csatában* például világos, hogy nem két ember, de két osztály tűz össze Erzsi és Klári között, s ezt az író gondosan aláhúzza a munkafolyamat leírásával, sőt a táj — a saláta-tábla — ábrázolásával is. „Kényes a káposzta, mint a kisasszonyok!” — mondja Erzsi s szimbólummá nő a káposzta, amelyet elfojtana a dudva, ha a zsellérlány munkája nem adná meg számára a lehetőséget az élethez. Ez a rendkívül reális, tárgyi szimbólum végighúzódik az egész íráson. Erzsi vétő kapája akkor borítja ki az első kényes palántát, amikor Klári születő szerelmét ügyes szavaival szerencsésen kivégezte; mert bár már belenyugodott — hiszen bele-született, sose látott vagy hallott mást, — hogy az ő munkája eredménye a nagygazdalanýé legyen, de sokszorozott erővel támad fel ellene, mikor az „fajtájabeli”, egy dolgozó kisparaszt legény után nyújtja ki a kezét. S az író ugyan a saláta-dudva szimbólum-pár erőltetésével egy pillantra megzavar s nem látjuk tisztán, ki mellett foglal állást, de az egész novella menetével és kifejlesztésével világossá teszi, hogy a szegényparasztok mellett áll, mert az igazi emberi értékeket — munkabírást, értelmet, humort — képviselő zsellérlánynak, Erzsinek juttatja a legényt.

Ha a dzscentri iránt egy ideig táplált is bizonyos hamis nosztalgiát, a kulákság megítélésében különösen a háború után teljesen egyértelmű. Látja és ábrázolja mindazt a nyomort és megalázást, amit a zsírosparasztok kegyetlen kizsákmányolása jelent a zsellérek számára; látja és ábrázolja azt, hogy az erkölcsi értékek hordozói a szegényparasztok a kulákok erkölestelenségével, züllöttségével, alattomos gyávaságával szemben. Lehet-e jobban jellemezni a kulákokot, mint azzal a pár szóval, amit az *Égi madár* elején ad a férj szájába Móricz: „— No elég mán arra a szekérre; a lúnak is élni kell. Nem ember az, hogy el lehessen nyúzni.” Nem világítja-e meg ez az egy nyilatkozat az egész jellemet, s nem vet-e éles fényt összes viszonyulásaira? Ez magyarázza házaságát is: a szép zsellérlányt ágy és asztal körüli olesó és takarékos cselédnek hozta, akit — ha nem is annyira, mint a lovat — szintén kímélni kell, jobban mint a bérest, hisz az övé; s végül e mondat durva kegyetlenségében nincs-e benne már eleve az a hideg gyávaság, amelylyel Mihály vesztére tör, amint terhére van?

Vagy gondoljunk a *Disznótor* jelenetére, ahol az apja iránti szeretet tüze fokozza az írónak a dolgozó iparos-ember mellé állását, szemben a szavát többszörösen megszegő, mégis gögös, rátarti kulákkal, aki még a fogadásban is igyekszik megrövidíteni a szegényebbet.

Ez az acsargás, ez az embernek ember ellen való áskálódása, vicsorgó kenyéririgysége az, ami a legjellemzőbb következménye a kapitalista kizsákmányolásnak, s amely Móricz minden írásában megjelenik. Különös erővel és szenvedéllyel ábrázolja a kapitalista társadalom eltorzult arcát, mert a kizsákmányolásnak egyik legbrutálisabb, legszemérmertlenebb s legelterjedtebb formáját látja és írja meg: a kulák-kizsákmányolást, mely a szerzésért, a haszonért, a többi fölébe kerekedésért mindenki, akár saját gyermeke életén, boldogságán is hajlandó keresztülgázolni. Ez teszi az apát saját lánya ellenségévé (*Sustorgós, ropogós tafotába*), s képessé arra, hogy annak kevés jövedelméből magának részt követeljen; ez viszi rá a kevély kulák-asszonyokat, hogy a zsellérnek pénzért se adjanak tejet, amikor talán egy gyerek élete, egészsége forog kockán (*Judith és Eszter*); s ez rontotta meg a zsellérgyerekek ösztönét is annyira, hogy inkább hosszában fűrészeljék el a vályút, csak a másik se használhassa azt (*Birkaitató válu*). Ez, a kereset, a nyereség utáni loholás teszi érzéketlenné, durvakká az embereket, képtelenné arra, hogy a kultúra értékeivel törődjenek (*Ki a tanyára*) s ez annyira eltorzítja a szegényember lelket is, hogy akár saját halála árán, de megpróbálja „kienni” a kulákat a vagyonából (*Tragédia*).

A kizsákmányolás következtében egyre fokozódó embertelenség eluralkodásának motívuma mellett van még egy téma, mely végigfut Móricz életművén, hol az első vonalba törve, hol csak a háttérben színezve, mélyítve el a rivaldák előtt lejátszódó eseményeket. Ez pedig a nők helyzete a társadalomban. Móricz maga is látta ezt, s *Életem regényében* holmi pszichoanalitikus magyarázatokkal próbálta önmaga és olvasói előtt megvilágítani regényei női világának eredetét. Ez természetesen nem sikerülhetett. De kétségtelen az a tény, hogy Móricz műveiben a nőknek sajátos hely jut: néha harcostársai, legtöbbször ellenfelei a férfinek, legyen az férj, szerető vagy vőlegény, akivel megvívják a maguk harcát s kiküzdik az igazukat. Móricz irodalmi fegyvertársai, a Nyugat köre nem tudott és nem akart más témát elfogadni, mint a magánviszonyulások taglalását. A szerelem kalandjai önmagában elegendő, sőt kizárólagos téma voltak számukra, s Móriczot is ebbe az irányba igyekeztek befolyásolni. Móricz Zsigmondnak sok és nagyon új mondanivalója volt erről a témáról; de a legnagyobb újsága éppen nőalakjainak megformálásában rejlett. Ezen a téren túlment Adyn is, aki még úgy érezte: a nőt harcos élet-tartalom híján kitölti a szerelem, míg a férfi ezzel nem elégedhet meg. Móricznál a nőknek már saját munkájuk, életük, életharcuk van: a magyar földművesasszonyok életén nevelkedett szemmel nem is tudja elképzelni, hogy a nőnek ne lenne meg a saját, — sokszor a férfiénál is fárastöbbször, — munkaköre. De az ő női nemcsak dolgozók, akik a házban és a földeken megállják a helyüket; már valamennyien egy kis magán-forradalmat vívnak, mert megelégték a kettős elnyomást, mert már küzdenek a saját társadalmi helyükért, — ha ez a küzdelem érthető módon csak a család keretén belül folyik is le, s a küzdelem súlypontja sokszor, különösen regényeiben eltolódik is a „nemek harca”, a férfi és nő „örök” ellentéte reakciós elméletének illusztrálása felé.

A *Kézfogó lesz* Rozija, a *Ki szép, ki jó* Julesája vagy a klagenfurti Zsuzsánna teljes emberek, akik méltán mérhetőek össze a férfiakal s akik össze is mérik az erejüket. Mindegyik elbeszélésben az a döntő kérdés, hogy elnyomott, kiszolgáltatott pária lesz-e az asszony a házasságban, vagy ember, akinek magának is szava van a házban? Ebben a harcban maradt valamikor alul a *Ki a tanyára* asszonykája, pedig az íróval együtt tudjuk, hogy több és értékeesebb ember, mint a pénz után futó brutális, szinte elállatiasodott ura.

Mindezeket a jellemeket, történeteket, eseményeket hatalmas erővel és elevenséggel állítja elénk. Művészetének egyik legnagyobb erőssége emberábrázoló képessége: egy pár vonással, de különösen alakjainak beszélgetésével, egy-egy egész embert, egy-egy életsorsot, egy egész kort tud megeleveníteni. Teljes mértékben áll rá az, amit ő írt Tömörkényről: „Élőszóval volt neki tele az egész természet, élőszót csapott a fülébe minden szellő, megírni való drága magyar szót: így nem szerette soha senki a szegény magyar élőszavát, mint ez a szelídnézésű, rádermedő gondolkodó pillantású ember, aki minden élőszóra rezonált és mind meg akarta és mind meg tudta írni.”¹⁷ Hogy az élőszó megelevenítésének ez a sajátos móríci technikája milyen tökéletes eredményekre vezet, arra elég, ha a *Mari néni*t vagy a *Debreceni embert* idézzük emlékezetbe. Tudjuk, hogy Móríczi fiatal-ságától haláláig állandóan járta az országot, s fáradhatatlanul jegyzett a piacokon, a földeken, a kunyhókban s a palotákban; egy fiatal író, Böződi György meg is írta egyszer, hogyan kerekedett elbeszéléssé egy, a jelenlétében lefolytatott párbeszéd, anélkül, hogy Móríczi érezhetően hozzátett volna valamit, pusztán azzal, hogy a beszélgetésből kiemelte, felmutatta a lényegest.

Írásainak különös hitelt és mélységet adott az ország és a nép elmélyült ismerete, amelyet fáradhatatlan és szakadatlan országjárása közben szerzett: ennek során gyűjtötte össze azt a határtalanul gazdag élményanyagot, amelyre támaszkodva bizton alkothatott: minden leírt esemény, megszólaltatott alak mögött a nem azonos, de hasonló élmények, tapasztalatok, megfigyelések tömege sorakozik, amelyek mélységben gazdagítják, színezik a papírra vetett történetet. S Móríczi nem állt meg a jelenkor, a környező élet tanulmányozásánál: belemerült a múlt, a történelem s a nemzeti irodalom tanulmányozásába is, mert tudta, hogy csak ezen keresztül értheti meg a jelen mozgalmait, eseményeit. A közel- és a távoli múlt egyaránt foglalkoztatta: ennek az érdeklődésének köszönhetjük nagyszerű regényeit a XVII. századi magyar világról (*Erdély*) csakúgy, mint történelmi elbeszéléseit (*Mese a zöld fűvön*), vagy a magyar kapitalizmus kifejlődésének (*Életem regénye*), a millenium világának hú és hiteles rajzát (*Uri muri, Betyár.*)

Ha írásait stiláris szempontból próbálnók csoportosítani, közöttük igen jelentős helyet foglalnának el az „ellessett párbeszédék”, amelyek egy-egy utcasarkon vagy a földeken, moziban, vagy a piacon csapódtak az író fülébe, s teremtő művészete sorsokat, életkeket tudott belőlük alakítani. Különösen írói pályájának kezdetén szinte élesen válnak ketté elbeszélései, egyfelől az „ellessett párbeszédekre”, másfelől viszont a kikerekített, sőt kicirkalmazott, poénre felépített novellákra.

¹⁷ Móríczi Zs.: *Tömörkény István*. Nyugat 1917. I. 829. l.

Ezt a technikát, az anekdóta, sőt az adoma technikáját, az előtte-járó nagyoktól, Jókaitól és Mikszáthtól tanulta; még Jókai édeskés elérékenyülése leng a *Hét krajcár* keserű sorai között is, s *A vizit* emberlátása, témaalakítása közeli rokona Mikszáth írói módszerének. Ugyanakkor már tudatosan törekedett arra, hogy túlnőjön ezeken a stílus- és szemlélethagyományokon; ennek a törekvésnek saját vallo-másai mellett egyik legjobb bizonyítéka a *Sustorgás, ropogós tafo-tába*. A novella indulása olyan, mint egy népszínmű színpadleírása, mint Baksay Sándor egy falusi írásának az eleje. Hófehérre meszelt, szalmafedeles házikó, rajta kelepelő gölya, tornác, leánder, köcsögök, csuprok — „itt lakik maga a boldogság.“ De a második bekezdés már bevisz bennünket a házba, ahol Philemon és Baucis helyett egy önzés-től, pénzvágytól eltorzult arcú és lelkületű öregembert találunk, aki saját gyermeke testén át is csak a maga hasznát keresi. S az elbeszélés utolsó képe újra kivisz bennünket, s a satírárt végsőkig fokozva, újra bemutatja „az emberi boldogság, jóság, a mese utolsó kedves fészket.“

Ennek a tudatos stílus-törekvésnek meg is lett az eredménye. Kialakította sajátos stílusát, amely nagy lépést jelentett előre a magyar elbeszélő próza történetében, mert a kritikai realizmusnak magyar földön legmagasabb csúcsára jutott. Ezen az úton különös jelentősége volt az írói riportnak. A riport móríci válfajának jellemző példája a *Gyermektelenek*; nyugodtan idesorolhatjuk a *Tiszazugi méregkeverőket* is. Természetesen az egyéni stílus kialakítá-sának útja nem volt sem problémátlan, sem zsákutcáktól mentes: e zsákutcák legjelentősebbje számára a naturalizmus volt. Sokáig küz-dött vele, és számos kisebb-nagyobb írásának horderejét, hitelét csökkentette azzal, hogy a karcolat szűken értelmezett, perspektívát-lan keretei között tartotta; sokszor kísérletezett beteges különösségek, visszataszító, nem tipikus, de „érdekes“ jelenségek megírásával. Művészi nagyságának bizonyítéka, hogy bár a kortárs „műértők“ sokszor éppen e hibái miatt ünnepezték, s vissza akarták szorítani a naturalista ábrázolás levegőtlen műtőjébe, Móríc ki tudta magát szakítani onnan, és megtalálta az utat a realista ábrázolás felé. A rea-lista ábrázolás győzedelmeskedik legjobb irodalmi riportjaiban is. Az anekdótikus novella, az „ellessett párbeszéd“ s az írói riport lényesőin áthaladva, mindegyik technikáját tökéletesen elsajátította s a külön-böző technikák kiegyensúlyozott ötvözetét hozva létre, alakította ki sajátos elbeszélőstílusát, amelynek párja nincs irodalmunkban. E stílus jellemzője az a látszólag hideg, objektív megfigyelés, a megveszteget-hetetlen szem technikája, mely mögött mindig ott lappang — sokszor csak egy jelzőben, egy igelakban árulva el magát — az érző szív, a kizsákmányoltak, az elnyomottak mellett pártot fogó író.

Stílusának legnagyobb újsága rendkívül magasfeszültségű drámai-sága. Elődeinek történelmi tablókát vagy meghitt otthonokat festetőő, az állóképet kedvelő stílusával szemben, kortársainak a lélektani bonyodalmakban kéjjel vájkáló, de a társadalmi környezetről meg-feledkező vagy azt tudatosan tagadó „analitikus“ írásaival szemben Móríc minden regénye, minden elbeszélése egy-egy kis, de tökéletes dráma, melyben a társadalom egy-egy lényeges problémája izzik. Stílu-sának drámaisága lépten-nyomon kiütöközik: az, hogy kerüli a hosszas

leírásokat, s inkább a beszédmodor, vagy a gondolatok hű ábrázolásával festi le az egyént, a kort, a tájat, a társadalmat; az, hogy szereplőinek szavai sohasem csak szavak, de mindig cselekedetek, melyek előrelendítik a cselekményt, — mind a drámai írásmód megnyilvánulásai, de egész írói szemlélete, műveinek kompozíciója, szerkezete is alapvetően drámai. Témáit általában közvetlenül a végkifejlet előtt, a tragikus vagy kómikus pillanatban ragadja meg, s a lehető leg-rövidebb időbe sűrítve, e sűrítésen keresztül a szenvedélyeket szinte emberfelettivé növesztve állítja elénk. Még nagylélegzetű, távolibb időközöket átfogó írásaiban is kerüli a hétköznapiak, a „közbeeső idő” leírását; azt a legszükszavúbban jelezve rohan az események egy-egy esomópontja felé, s azoknak részletes ábrázolásán keresztül tárja föl a jellemeket, a környezetet, a multat, a jövőt. Ez a nagyíramú, drámai előadás az egyedül megfelelő formája azoknak a társadalmi feszültségektől terhes regényeknek és novelláknak, amelyeket Móricznak hivatása volna kimondani.

Móricz alkotóművészetének ezek a vonásai minden írását magasan kortársai fölé emelik; ez adja meg számukra azt az életteremtő és lendítő erőt, amellyel mélyen be tudják fészkelni magukat az olvasó agyába és szívébe. Ez: a nép mellett való szenvedélyes állásfoglalásnak és a klasszikus magyar novella technikájának a drámai tárgyalásmóddal való egybeolvasztása tette számára lehetővé, hogy a magyar elbeszélőprózát addig el nem ért, sem azóta felül nem múlt magaslatokra vigye.

Emberábrázolásának legjellemzőbb sajátága az, hogy csodálatos biztonsággal teremt alakjaiban típusokat. De vajjon igaz-e ez? Tipikus-e az, hogy a koldús krajcárt ad az asszonynak, akitől kéregetni akar? hogy a nekidühödött fiak hosszában keresztülfürészelik az örökségként rájukmaradt birkaitatóvályút? hogy a legény az egyik leánynak udvarol s a másikat veszi feleségül? mindez nyilván nem gyakori, nem általános, sőt elég különös első hallásra. Azonban Móricz mindig tudta, — vagy legalábbis biztos művészi ösztönnel megvalósította — azt, hogy hősei csak akkor válnak igazán típusokká, csak akkor tudnak az elvont, sematikus ábrázolás veszélye nélkül életteli, színes és gazdag egyéniségekké formálódni, ha az általuk megjelenített tipikus tulajdonságok az egyéni sajátóságok s magatartás gazdag színeiben jelennek meg. Minden írásának hőse egy-egy társadalmi osztály vagy réteg tipikus képviselője: Mihály „úr” tipikus, parasztleányból felcseperedett vasúti alkalmazott, Kis János tipikus szegény zsellérember, azonban mindegyikhez közelebb lép az író s rámutat viselkedésének, gondolkodásának azokra az egyéni sajátóságaira, amelyek a tipikus magatartásnak egyszeri, sajátos, személyhez kötött megnyilatkozásai, s amelyek ezt az irodalmi alakot kiemelve az átlagosságból, éppen alkalmassá teszik arra, hogy valóban egy típus megismerését legyen. A *Ki szép, ki jó* Mihályja valóban a hajdani vasúti alkalmazott tipikus gondolkodását tükrözi, amikor nem hajlandó parasztlányt feleségül venni, s akkor is, amikor egy komája ajánlatára utána néz egy „vasúti” lánynak; még az is tipikus, hogy jobban tetszik neki a cifrázkodóbb kislány, szívesebben cicázik vele, de elvenni a másikat, a komolyat, a dolgosat veszi el; azonban az már teljesen egyéni, csak Mihályra jellemző, hogy ezt az utat egy családon

belül, úgyszólván szimultán futja be, s éppen ezzel az átlagostól eltérő pályájával válik tipikussá, mert így élesen és határozottan mutat rá egy egész réteg jellemző magatartására.

Vagy a *Tragédia* Kis Jánosa: vajjon ő az egyetlen zsellérember, akinek eszébe jutott, hogy jó lenne kienni a kulákot a vagyonából? Nyilván nem: ez is általános, szinte automatikus gondolat, melyet a kulák iránti jogos és ösztönös gyűlölet, s az örökös, generációról-generációra öröklődő éhség együttesen táplál; de ennek megvalósításával egyedül csak Kis János próbálkozik, próbálkozhatik meg, az a nagyétű, de soha ki nem elégített ember, akinek élete egyetlen nevetése s minden álma feneketlen étvágyából ered.

Móricz tipikus hősei tehát éppen azzal válnak körüljárható egyéniségekké, hogy a típus határain belül maradnak ugyan, de gondolkodásukban vagy cselekvésükben számos egyéni, személyhez kötött tulajdonságon keresztül messze túlnőnek az átlagon és a típus kiemelkedő képviselőivé válnak. Talán nem tudatos nála, de ösztönösen megvalósítja azt, amit Gorkij követelt, hogy „az igazi művészet többé-kevésbé mindig túlozza a valóságot”.¹⁸ Móricz művészi zsenialitásának egyik legszebb bizonyítéka, hogy megtalálja, ki tudja tapintani a típust az abszurdtól elválasztó határvonalat s azt sohasem lépi át; ugyanakkor olyan fokú szenvedéllyel, vággyal vagy gyűlölettel tudja megtölteni alakjait, amely hitelessé teszi cselekvéseiknek messze az átlagoson túl futó pályáját. Ezek a vonásai: tipikus és egyéni helyes, biztos érzékű vegyítése, a reális tények szükségszerű költői felnagyítása, a drámai előadásmód csakúgy, mint a tárgyilagos megfigyelés és a szenvedélyes feldolgozás — csodálatos melegségű és árnyalati gazdagságú nyelve mellett, — Móricz stílusának irodalmilag leginkább előremutató vonásai. Ezek az azok a vonások, amelyek mai irodalmunkat is előrelendítetik a szocialista realizmusnak a magyar hagyományokból való szerves kifejlesztése útján. Még messze mögötte vagyunk Móricz írásművészetének éppen az átlagosnál nagyobb tipikus hős megteremtése területén. Móricz tipikus alakjai nagyon gyakran negatív előjelűek, még akkor is, ha az író együttérzése kíséri őket (mint a *Birkaitató válú*-ban vagy a *Tragédia*-ban): de ő nem fél ennek ellenére sem negatív tulajdonságaikat emberfelettivé növeszteni, éppen azért, hogy a társadalmi viszonyok torzító, embertelenítő hatását hitelesen, reálisan ábrázolni tudja. Mai irodalmunknak még nem sikerült ugyanezt pozitív előjellel megvalósítani, nem jutottunk még el odáig, hogy irodalmunkban leküzdjük azt az elmaradást, amelyet valaha Gorkij fogalmazott meg: „A mi reális eleven hősiünk, az az ember, aki a szocialista kultúrát teremti, sokkal magasabb, sokkal nagyobb elbeszéléseink és regényeink hőseinél. Az irodalomban ezt a hőst még nagyobbnak és még megkapóbbnak kell ábrázolni; ez nemcsak az élet, hanem a szocialista realizmus követelménye is...”¹⁹

Korábban említettük, hogy Móricz magát az egész magyar élet ábrázolójának tudta és akarta. Annak ellenére, hogy sok új, ismeretlen területet tárt fel a magyar irodalom számára, hogy mind technikai, mind tematikájában rengeteg újat hozott, a teljes magyar élet

¹⁸ Idézi A. I. Szoboljev: *A lenini tükröződési elmélet és a művészet*. Szikra 1949. 23. l.

¹⁹ Idézi A. I. Szoboljev: u. o.

ábrázolásáig sohasem jutott el. Móricz irodalmi működése világviszonylatban a proletárforradalmak idejére esik: föllépése az 1905-ös forradalom után történik, halála a második világháború harmadik évében éri utól. Nem kétséges, hogy a korszak magyarországi viszonyai nem kedveztek annak, hogy egy, a parasztság mélyéről felvetődő író, akit minden fiatalkori élménye a faluhoz köt, megismerkedjék a proletariátussal. Éppen ellenkezőleg: mind az irodalmi közvélemény, mind a Nyugat köre igyekezett Móriczot minden erejével eltávolítani a politikai érdeklődéstől, a magánviszonyulások őszinte és nyers, de kizárólagos ábrázolójává „növeszteni“. Ennek tudhatjuk be azt, hogy korai műveiben Móricz a proletariátusnak csak kizsákmányoltságát látja, de szervezettségében rejlő erejét nem (*Jószerencsét*), hogy az agrárszocialista mozgalmaknak is csak halk visszfénye vetődik egy-egy írására, de hogy lényegében vak volt mindkét irányban.

Jelentősége irodalmunkban így is óriási s a novellaíró Móricz é is hatalmas. Legnagyobb kritikái realistánk, aki a korabeli társadalomnak s a múlt világának széles és mély tükörképét igyekezett adni. Az elbeszélést a magyar irodalomban ő emelte ki a csillogó anekdótázás medréből, hogy a dolgozó nép harcának, vágyainak, reményeinek hatalmas tükrévé tegye. Mind víziójával, mind stílusával felemelte és kitágította a magyar elbeszélés határait: előkészítette arra, hogy új, szebb életünk, „az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszaka“ visszatükrözésére alkalmas eszköz legyen mai íróink kezében.

MIHAIL BUBENNOV:

VALENTYIN KATAJEV „A SZOVJETEK HATALMÁÉRT“ CÍMŰ ÚJ REGÉNYÉRŐL

A szovjet olvasó jól ismeri és szereti Valentyin Katajevet, a tehetséges író. „Távolban egy fehér vitorla...“, „En, a dolgozó nép fia“, „Hajrá!“, „Frontról jött a katona“, „Ványa, az ezred fia“ című művei nagy gyarapodását jelentik a szovjet irodalom aranyalapjának. Az olvasók legszélesebb rétegei mindig a legnagyobb érdeklődéssel fogadják ezeket a könyveket.

Nemrégiben jelent meg Valentyin Katajev „A szovjetek hatalmáért“ című új nagy regénye. Érthető, hogy ez a műve is a legélénkebb érdeklődést keltette a szovjet olvasókban.

Valentyin Katajev új regényében széles arányokban akarta megrajzolni azt a hősi harcot, melyet a szovjet emberek a Nagy Honvédő Háború idején Odesszában a gyűlöletes ellenség ellen vívtak.

Nagy, nemes, lelkesítő téma! Nem egy könyvet ismerünk, mely a kommunistáknak, a szovjet hazafiaknak az illegalitás körülményei között, a hódítók ellen vívott harcával foglalkozik. Ezeknek nagyrésze kitűnő könyv. De szinte valamennyi emlékiratjellegű, hiányoznak belőlük a nagy és mély művészi általánosítások. Valentyin Katajev íróink közül úgyszólván elsőnek határozta el, hogy a bolsevik földalatti mozgalmat *művészi* alkotásban örökíti meg.

Mindnyájan tudjuk, hogyan küzdött a hódítók ellen Odessza, a dicső hős-város. Még akkor sem volt legyőzött, midőn az ellenség végigvonult utcáin. Egyetlen pillanatra sem szüntette be a harcot. A szovjet hadsereg csapatai a Legfelsőbb Parancsnokság utasítására kivonultak a városból, helyüket azonban jóelőre felkészült földalatti pártszervezetek és partizánosztagek foglalták el. És a városban új erővel lángolt fel az ellenség elleni harc.

Odessza alatt katakombák hatalmas labirintusa terül el. Ezek a katakombák évszázadokkal ezelőtt keletkeztek a „kagylóskő“ fejtése közben. Ebből a kőből épült a város. Ezeket a katakombákat a bolsevikok már nem egyszer felhasználták forradalmi harcuk céljaira. Ezúttal a szovjet emberek ugyancsak felhasználták a forradalmi dicsőségövezte, híres katakombákat.

Mint Katajev regényében elmondja, az odesszai katakombákban az ellenséges megszállás idején több földalatti kerületi pártbizottság

és több partizánosztag működött. Közülük néhány elég népes volt: például a Lenin-kerület osztagában több mint száz harcos küzdött. Az osztagnak a föld alatt nagyszabású berendezkedése volt, menedékhelyek, a megszállók járma alól elmenekült szovjet emberek százai számára.

Amint látjuk, Odessza katakombáiban, élükön a kommunistákkal, szovjet emberek ezrei éltek és harcoltak az ellenség ellen. Valóban a nép, a tömegek háborúja volt ez, telve rendkívüli nehézségekkel, telve hőstettekkel. Az emberek ezrei éltek a nedves, hideg katakombákban, vaksötétben, több mint két esztendőn át, gyakran éheztek, a legnagyobb nélkülözéseket és nehézségeket szenvedték el, de lelkesedésük nem csökkent, nem veszítették el a népünk és államunk erejébe, a Bolsevik Párt erejébe és bölcseségébe vetett hitüket. Itt éltek és kegyetlenül irtották az ellenséget, amely ideiglenesen elfoglalta szülővárosukat. Az ellenség lába alatt valóban izzott a föld.

Mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy Valentyin Katajev komolyan fogta fel munkáját. Több éven át dolgozott regényén. Hatalmas anyagot gyűjtött össze az odesszai földalatti mozgalomról, a földalatti küzdelem sok résztvevőjével beszélt, bejárta a katakombákat. Szóval úgy fogta fel feladatát, amint szovjetíróhoz illik: megvolt benne az alkotás nagy szenvedélye és a kellő lelkiismeretesség. Ennek az eredménye volt, hogy Valentyin Katajev az odesszai földalatti harc elég nagy időszakáról helyes általános elképzelést tudott magában kialakítani és számos hű és kifejező képet tudott rajzolni erről a harcról regényében. A földalatti harcosok akcióinak leírását szinte kivétel nélkül nagy érdeklődéssel olvassuk. Ugyanílyen érdeklődéssel olvassuk regényének azokat a lapjait is, amelyekben a szerző a legkülönbözőbb körülmények között feltárja a különböző generációkhoz tartozó szovjet emberek lelkivilágát, magasrendű erkölcsi tulajdonságait. Ilyen például az a jelenet, amikor a földalatti harcosok a katakombákban értesülnek Moszkánál aratott történelmi győzelmünkről, vagy például az a jelenet, amikor a három halálraítélt földalatti harcost végigvezetik a tavaszi Odesszán. Amikor ezeket a részeket olvassuk, tisztán látjuk magunk előtt Odessza hőseit, akiknek erőt ad a szovjet hazafiság emelkedett szelleme.

De mégis sajnálattal kell megállapítanunk, hogy „A szovjetek hatalmáért“ című regénynek igen lényeges hiányosságai vannak. Valentyin Katajev ugyan sok konkrét anyagot gyűjtött össze az odesszai földalatti mozgalomról, csakhogy nem mindig tudott abban kellőképpen elmélyedni, nem mindig tudta „beleélni magát“, nem tudta tiszta művészi formába önteni, — ennél fogva regényében nem tudott nagy, mély történelmi igazságot nyújtani. A regényben sok mindent irreálisnak, kiagyaltnak, hamisnak érzünk.

Miben rejlenek a regény hibái?

* * *

Az odesszai földalatti mozgalomban, mint mondtuk, sokezer ember vett részt. Éppen ezért, amikor az író ezeket az embereket, dicső tetteiket tanulmányozta, élő, a valóságra emlékeztető, *tipikus* jellemeket alkothatott volna és kellett volna is alkotnia. Nem kétséges, hogy Katajev valóban ezt a célt tűzte maga elé.

A regényben szereplő személyek kitalált személyek — írja Katajev utószavában. — Az olvasó azonban megtalálja bennük a Nagy Honvédő Háború idején folyt odesszai földalatti mozgalom tényleges résztvevőinek jellemvonásait...

A regény főhősei — bolsevikok. Örömmel kell üdvözölnünk Valentyin Katajevnek azt a szándékát, hogy a bolsevikoknak, korunk hőseinek nagyszabású, minden oldalról megvilágított alakjait rajzolja meg. Az odesszai bolsevikok azonban Katajev ábrázolásában, sajnos, távol állanak a valódi bolsevikoktól, akik a megszállás nehéz éve alatt hervadhatatlan dicsőséget szereztek maguknak az ellenség ellen vívott szent harcban.

A regény főhőse Gavrik Csernoivanyenko, Odessza Külvárosi Kerületének első titkára. A szovjet olvasók már jól ismerik Valentyin Katajev „Távolban egy fehér vitorla” című nagyszerű művéből. Rajta kívül találkozunk még a regényben ugyanennek a műnek több más ismert hőisével is. Nyilvánvaló, hogy Valentyin Katajev elhatározta, hogy megmutatja, milyen nagy utat tettek meg a mi embereink az első forradalom óta, hogy milyen sokat fejlődtek lelkileg a szovjet hatalom éve alatt.

Igen, ismertük Gavrikot, a szegény kamaszt, aki egy darab kenyér után járva, csavargott Odessza utcáin. Írni-olvasni nem tudott és csak tizenkétéves korában tudta meg, hogy „9 óra 30 perc ugyanannyi mint fél tíz”. Harmincöt esztendő telt el azóta, elmúlt az első világháború, a Nagy Októberi Forradalom, elmúltak a sztálini öt éves tervek éve. A kommunista Csernoivanyenko mindig a szocializmusért vívott harc első arevonalában küzdött. Most — írja Katajev — régi pártmunkás a kerületben, sok értékes tapasztalatot szerzett. Elmúlt negyvenöt éves... Az odesszai kerületi pártbizottság hátrahagyta Csernoivanyenkót, hogy irányítsa a városban a földalatti harcot.

Hogyan írja le Katajev Csernoivanyenkót, a régi pártmunkást, az odesszai földalatti harc irányítóját?

Mindenekelőtt miért nevezi Katajev Csernoivanyenkót az egész regényben Gavriknak? Katajev azt írja, hogy Csernoivanyenko sokszor vett részt földalatti mozgalomban és azért a „... Gavrik becenév illegális nevévé lett. örökre hozzánőtt és most már a városban senkinek sem nevezte másképp, mint Gavrik elvtársnak, vagy egyszerűen Gavriknak”. Nehéz ezt elhinni! „A becenevek korszaka”, mint maga Katajev írja, rég elmúlt már és igen-igen nehéz elhinni, hogy a városban Gavriknak nevezték a komoly köztisztelőben álló férfit, a régi pártmunkást. Annál inkább így van ez, mert ha felnőtten illetnek ilyen becenévvel, annak lehet valami gúnyos mellékíze.

Meg kell még jegyezni, hogy Katajev, bármennyire különös is, valamilyen érthetetlen elgondolásból kiindulva, Csernoivanyenko elvtársat igen kevésbé vonzó külsejű embernek írja le. A regény számos lapján találkozunk Csernoivanyenko elvtárs külsejének leírásával. Katajev ezt írja róla: „Apró, éltes, mérges ember volt; átmeneti kabátja felett gyűrött pisztolytáska, benne pisztoly.” Csernoivanyenkonak „foltos gyerekorra van, melvet állandóan ráncol”. Néha „harmonika módjára ráncolja”, „szeme diühös, foltos mint a kecskebaké”, „halántékán kék erek rajzolódnak ki”. Csernoivanyenko „dűnyög, diühösen köpköd, morog”, „gyakran kiabál, durván, magas kakashangon”, vagy „éneköl

magas hangon, tanáros hanghordozással“ beszél, ha meg énekel, akkor valami bizonytalan és valószerűtlen basszushangot hallatt. Csernoivanyenkonak imbolygó feketetengeri járása van, gyakran „határozott, fiús mozdulattal felrántja a nadrágját“.

Mi szükség volt arra, hogy Katajev így írja le Csernoivanyenkot? Ez azonban még nem minden.

Egészen furesa benyomást kelt Csernoivanyenko. amikor beszélni kezd. Sem az, hogy hosszú éveken át a legkülönfélébb emberekkel, a legkülönfélébb helyeken kapcsolatba került, sem a pártban végzett munka és a valószínűleg komoly tanulás nem tudta megváltoztatni Csernoivanyenko stílusát, — Katajev állítása szerint. Mi több, Gavrik stílusa a „Távolban egy fehér vitorlá“-ban sokkal jobb, tisztább, mint ebben a regényben. Katajev azt állítja, hogy Csernoivanyenko „igazi feketetengeri nyelven beszél“. Dehát micsoda nyelv ez?

Csernoivanyenko gyakran így kiált fel: „Még kérde!“ „— Hogy-hogy!“ „Pszt!“, „Hát még mit!“ „Most fülelj!“ „Kuss!“ A „téma“ szót „tyémá“-nak ejti, a „tréfálsz“ szót „trjéfálsz“-nak. Kedvelt szava a „lira“; ez a polgárháború idejéből „ragadt“ rá. Ebbe a szóba, mint Katajev írja, Csernoivanyenko valahogy „a kritikai jellegű árnyalatok legváltozatosabb sokaságát“ vitte bele. Lássuk például, hogyan beszél Raisza Lvóvnával, barátja feleségével, aki nem akarja elengedni férjét, hogy az illegalitásban dolgozzék. „Elég a lírából!“ — kiáltott fel dühödten. „Minden rendben van! Hallgass!“

Amikor Druzsinyin, a regény egyik hőse, összeakad Csernoivanyenkóval, egy éles vita során ezt mondja neki: „Kicsit hátrább az agarakkal“. Katajev megjegyzi, hogy Csernoivanyenkonak nem tetszett ez a kifejezés: „Volt benne valami utcai, sőt jasszos, idegen a szovjet ember nyelvétől“. Ez igaz. De hiszen maga Csernoivanyenko is így beszél! A szerző elfeledte, hogy valamivel előbb ezt a jelenetet írta le:

„Gavrik arca elsötétült. Vonásai megkeményedtek, majdnem durváknak látszottak.

— Nos, Marcsenko, — mondotta Szvjatoszlav felé fordulva — kicsit hátrább az agarakkal. Én már akkor katona voltam, amikor a papád még csecsszopó volt. Érted? Nohát akkor...

Gavrik könnyedén ellökte Szvjatoszlávot és bemászott a résen.

— Hiszen tönkreteszi magát! — kiáltotta kétségbeesetten Szvjatoszlav.

— Hát aztán.“

Katajev azt írja, hogy Csernoivanyenko „áttér gyermekkorának délorsz kikötői zsargonjára“, amikor olyan emberekkel beszél, akikkel közeli kapcsolatban van. Csernoivanyenkonak azonban a regényben főként ilyen emberekkel van dolga. Ezek veszik körül a katakombákban. De nemcsak barátaival beszél „tisztá feketetengeri nyelven“. Amikor például találkozik azzal a parancsnokkal, aki utolsónak vonult ki Odesszából, az őrnagy szemügyre veszi Gavrikot, „hódprémes kabátján lógó revolverét“ és megkérdezi:

„— Megbocsásson, tud térképet olvasni?

Gavrik szeme megvillant.

— Hogy-hogy! — mondotta a fogai között, és az asztalra könyökölve, azonnal elővett oldalzsebéből egy apró ceruzát. — Mutassa csak azt a vázlatocskát.“

Ilyen Csernoivanyenko elvtárs külső megjelenése.

De talán remek ember?

Szó sincs róla! Katajev megírja, hogy Gavrik Csernoivanyenko „kevés embert szeretett“, hogy „csípős természet“. Még családot sem alapított, bár a szerző meg sem magyarázza, miért történt ez így. „Mindenféle családiasság és rokon gyengédség tökéletesen távol volt lelki-alkatától — írja Katajev. — Érzelmait mindig lelke legmélyére zárta“. Gavrik Csernoivanyenko sehogyse tudta elképzelni, hogy barátjának, Pjotr Vasziljevics Bacssejnek, aki szintén tisztesorú ember, fia van. „Petyka fia! Gavrik képzeletében — írja Katajev — ez valami tökéletesen elvont dolog volt, majdnem valószínűtlen, sőt komikus“. Jól emlékszünk, hogy szerette a kis Gavrik nagyapját, nagybátyját, néni-kéjét és egész családját. Emlékszünk, hogy őrizi a szegény éhező gyermek a nagypapa ajándékát — a rúdon ülő kis kakast — és hogyan viszi el ajándékba unokahúgának, Motjának. Mi lett ebből a kedves, barátságos Gavrikból? Miért lett olyan, amilyennek Katajev regényében ábrázolja?

Tehát Csernoivanyenko elvtársat, akit Katajev egészbenvéve kellemetlen embernek ír le, bízták meg az odesszai földalatti mozgalom vezetésével. Fel kell tételezni, hogy nagy hibái mellett is tehetséges pártszervező, pótolhatatlan a földalatti munkában, nagyszerű konspirátor.

Nem így áll a dolog.

Katajev azt írja, hogy Gavrik Csernoivanyenko élete során többször volt illegálisban: a cárizmus idején, az intervenció napjaiban, Gyenyikin és Vrangel idején, 1918-ban, az osztrákok alatt, Szkoropadzskij hetman és Petljura idejében... Életéből sok évet földalatti harcban töltött! Milyen hatalmas tapasztalata lehet hát Csernoivanyenkónak! Valóban, az ilyen ember pótolhatatlan a fasiszta rablók ellen vívott földalatti harc megszervezésében.

Hogyan szervezi hát meg ez a tapasztalt konspirátor, Odessza legjobb földalatti harcosa az illegális munkát szülővárosában?

Ahogy a szerző írja, Csernoivanyenko világosan látta, hogy „ez a földalatti harc lesz a legsúlyosabb“. Nem volt kétséges számára, hogy „legalább is hat hónapig, de talán egy egész évig kell majd tartaniuk magukat“ és Csernoivanyenko már akkor kezdett lassanként készülni a földalatti harcra, amikor „... a város sorsa még nem dőlt el véglegesen“.

Vajjon hogyan készülődött?

Mindenekelőtt megkereste a katakombák titkos bejáratát az Uszatoj-major környékén. Ezt a helvet már gyermekkorától ismerte. Itt, Katajev állítása szerint „biztos helyet talált a földalatti kerületi bizottság számára“.

Tényleg így van-e ez?

Végre ütött az óra, és Gavrik Csernoivanyenko embereivel együtt megérkezett erre a „biztos helyre“, csak hogy ekkor kiderült, hogy itt katonai alakulatunk törzskara helyezkedett el! A visszavonuló osztag emberei, akik egyáltalán nem ismerték Odesszát, nehézség nélkül megtalálták a katakomba „titkos“ bejáratát és elhelyezkedtek abban a barlangban, melyet Csernoivanyenko kerületi bizottsága számára kiválasztott. Ez aztán konspiráció!

A második fontos dolog, mellyel Csernoivanyenko az illegalitásba vonulás előtt foglalkozott, az volt, hogy élelmiszerkészletet szerezzen a kerületi bizottság és az osztag számára. Tudta, hogy „egy egész esztendőre kell ellátnia magát tartalékokkal“. Már előre számított arra, hogy osztaga a föld alatt állandóan nőni fog, szakadatlanul feltöltődik új emberekkel. Ennélfogva szükség volt arra, hogy — amint ezt egyébként sok helyen megtették — előre ellássák magukat komoly élelmiszer- és egyéb tartalékokkal, hiszen azzal kellett számolni, hogy számos szovjetembernek hosszú időn át kell élnie és harcolnia illegalításban.

Volt-e erre lehetőség? Igen. Nem kétséges, hogy az odesszai bolsevikok ezt meg is tették, midőn a földalatti munkát megszervezték.

Amde hogyan írja le ezt Katajev?

„Az élelmiszer, fegyverek, lőszer beszerzése, bár Gavriknak kezében volt minden szükséges szabályszerűen kitöltött irat — kiutalások, megrendelések, igénylések — ez első perctől kezdve a leghonyolultabb és legnehézkesebb dolognak mutatkozott mindazok közül, melyeket Gavriknak végre kellett hajtania.“ Mint Katajev írja — olyan helyzetben volt, mint egy „kérelmező“, aki az akadályok falába ütközött.“

„Mindannak, amit kért, csak egy részét utalták ki számára. Egy évre igényelt, de csak három hónapra adták ki. Minden egyes igénylését könyörtelenül megnyirbálták“.

Bár Katajev nem akarta, mégis úgy hangzik, mintha megrágalmazná Odessza pártvezetőségét, amely a földalatti harcot a város elhagyása előtt szervezte. Mindenki előtt világos, hogy Csernoivanyenko osztagának csakis az odesszai területi bizottság vagy a város más felelős szerve adhatott élelmiszer-kiutalást. A városban elegendő élelmiszer volt és valószínűtlen, hogy a földalatti harcot megszervező szervek „megnyirbálták“ az élelmiszerigénylését. Még valószínűtlenebb, hogy a raktárak, üzletek vezetői, irodaigazgatók, stb. merészelték volna ezeknek a szerveknek utasításait nem teljesíteni és Csernoivanyenkot „majdnem feketézésként kezelni“.

Tegyük fel azonban, hogy az odesszai területi bizottságban valaki tévedett és „megnyirbálta“ az élelmiszerigényléseket; tegyük fel, hogy a kisebb funkcionáriusok, mivel nem tudták, mi célból szerzi be Csernoivanyenko az élelmiszereket, és megszokták, hogy a nép javait gondosan kezeljék, — gyanakvással tekintettek Csernoivanyenkora és akadályozták a földalatti mozgalom szempontjából olyan fontos élelmiszer-raktár megteremtését. Mit kellett volna tennie ebben az esetben Csernoivanyenkonak, a régi kommunistának, aki mindenkinél jobban tudta, hogy hosszú harc áll előttük? Természetesen minden erővel arra kellett volna törekednie, hogy kellő nagyságú élelmiszerraktár jöjjön létre.

Megtette-e ezt Csernoivanyenko? Nem. „Fogcsikorgatva bele kellett nyugodnia“ — írja Katajev. És csupán azért, mert szerinte a konspiráció érdekében senkinek sem mondhatta el, milyen célra szerez be „ilyen hatalmas mennyiségű élelmiszert és árut“.

Mit tudott hát megtenni?

Csernoivanyenko nem tudott előre raktárt létesíteni. Néhány percel csapataink elvonulása előtt jelent meg a katakombákban. Magával hozta a kerületi bizottság és az osztag egész élelmiszer- és árukészletét. Kiderül, hogy minden fegyvert, lőszert, élelmiszert és árut... két gépkocsin szállítottak oda.

Hamarosan kitűnik, hogy Gavrik sok mindenről elfeledkezett, bár nagyon soká készülődött a földalatti harcra. A katakombákban az első percben megállapította, hogy elfeledkezett a petróleumforraló tisztítókeféiről. De hiszen ez semmiség! Valóban, ilyen apróságról igazán meg lehet feledkezni. De hogyan feledkezhetett el Gavrik, a régi forradalmár és földalatti harcos, a gyógyszerekről akkor, amikor hosszú fegyveres harcra készült? Hogy lehet, hogy mindössze egy hordó petróleumot vitt magával, amikor arra készült, hogy egy évig éljen a katakombák szuroksötétjében? (Más helyen Katajev azt írja, hogy mindössze 22 liter volt a petróleum!) És miért vitt mindezek helyett egy „hatalmas ceruzakészletet?” — Néhány hónap múlva, amint a regényből megtudjuk, a földalatti kerületi bizottság élelmiszer nélkül maradt. Lehetséges-e, hogy régi tapasztalt illegális harcos ilyen felelőtlenül készült a földalatti munkára, holott minden lehetősége megvolt arra, hogy jól felkészüljön? Lehetséges-e, hogy az odesszai területi bizottság, mely a földalatti harc megszervezését Csernoivanyenkora bízta, nem vizsgálta meg, hogyan teljesítette a párt fontos megbízását?

A harmadik fontos dolog — a földalatti agitációs munka alapjának megteremtése.

Mit tett Csernoivanyenko e tekintetben?

Semmit, azonkívül, hogy „hatalmas ceruzakészletet” halmozott fel. Amint rövidesen kiderül, a földalatti kerületi bizottságnak nem volt jó rádióállomása, se papírja, se nyomdája, de még írógépszalagja sem volt. Csernoivanyenko csak egyet tett meg: röpiratokat készített és kinyomatta azokat a területi bizottság nyomdájában (következésképpen a területi újság nyomdájában — M. B.).

„A szovjet hatalom még a városban volt — írja Katajev —, de a leendő földalatti bizottságnak szánt ládákból már ott feküdtek a vékony rózsaszín ívek szorosán átkötött kötegei: felhívások és kiáltványok“. Mit írt Csernoivanyenko röpirataiban? Ime, az első, melyet Katajev nyilvánvaló elégedettséggel idéz regényében: „Kolhozparaszt és egyénileg gazdálkodó elvtársak! Minden becsületes szovjet ember! Hitler, az emberiség ségyene, a véres emberevő, csatlósainak rablóbandájával együtt megtámadta szent szovjet hazánkat... *Elfoglalta szülővárosunkat, Odesszát és az egész odesszai területet!*“

Csapataink még harcoltak Odesszáért, senkisem tudta és nem is tudhatta, milyen soká húzódik el a küzdelem és hogyan végződik. A Párt az embereket földalatti munkára készítette elő, számítva arra az esetre is, hogy a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága úgy határoz, hogy kivonja csapatait Odesszából. E közben pedig Csernoivanyenko, az odesszai földalatti harc szervezője, arról ír röplapokat, hogy az ellenség már elfoglalta Odesszát és az odesszai területet, ezeket a röplapokat kiszedette, korrigáltatta és kinyomatta a területi bizottság nyomdája jó néhány emberének segítségével! Ki adott neki engedélyt erre?

A negyedik fontos dolog — az emberek összeválogatása. Ha Gavrik Csernoivanyenkonak nem sikerült sem jó búvóhelyet találnia, sem anyagraktárt létesítenie, talán igen jó illegális harci kádereket gyűjtött össze és készített elő a harcra?

Szó sincs róla!

Gavrik egyik első „segítő társául“ Leonyid Cimbalt, az ovidiopoljei kerületi pártbizottság titkárát választotta ki. Milyen ember ez a Cimal, akit földalatti munkára szemeltek ki? Harmine év körüli „igen vidám kópé, igazi feketetengeri, igazi odesszai a szó legjobb érteimében“. Katajev részletesen szól Cimbaltól, úgy mutatja be, mint olyan vidám fickót, akinek van humorérzéke, sohasem csügged, tudja élvezni az életet. Az író elgondolása világos számunkra. Az elgondolás megvalósítása azonban semmiképp sem kielégítő. Lássuk például, hogy írja le Katajev Cimbalt Odessza védelmének legsúlyosabb, legborzalmasabb, legdrámaibb napjaiban:

„Mindenütt megjelent, ahol lelket kellett önteni az elkínzott emberekbe. Csak úgy ontotta magából a tréfás megjegyzéseket és különleges feketetengeri szólásmondásokat a védelem legnehezebb, legveszélyesebb pillanataiban. Ljonya Cimal néha a vérbeli *odesszai kupléénekes vidám feszítelenségével* hirtelen a földre dobbantott és *rágyujtott egy kupléra*, melyet isten tudja, hol tanult meg a kópé. Ugyanakkor ajkával zenekart utánczott:

Láttam én már olyan fickót,
Kinek a pofája járt.
S pofátlanul arrébb iszkolt,
Amikor rá munka várt.

Pajkosan hunyorított szemével, felfújta orcáját és fújta: *Pmba, pmba, pmba...* Aztán új erővel *rázendített a repülőbombák süvítése és a légvédelmi ágyúk tüze közepette:*

Odessza fölé az éj leszáll:
Jön a cár, jön a cár, jön a cár...

Ilyen volt hát Leonyid Cimal. Ki ez: kerületi párttitkár, Odessza védelmének előretolt vonalában, vagy tényleg „igazi, vérbeli odesszai kupléénekes“ és tréfacsináló!? Hozzá kell még tennünk ehhez, hogy Leonyid Cimal még szabadszájú is és a nők körül is szeret forgolódni. Vajjon ezek a tulajdonságai döntötték el azt, hogy Gavrik Csernoivanyenko őt választotta „segítőtársául“?

Csernoivanyenko második helyettese Szinyicskin-Zseleznij elvtárs. Cimal szöges ellentéte: „Mogorva, hallgatag, majdnem komor volt.“ Remek ember, élvonalbeli munkás, az 1905-ös forradalom résztvevője, megjárta a cári börtönöket, volt száműzetésben, az Októberi Forradalom aktív résztvevője, a polgárháború harcaiban kapta a „Zseleznij“ (vasból való) nevet. Vitathatatlanul kipróbált elvtárs, párthűsége sziklaszilárd. De mindezen érdemei ellenére volt-e joga Csernoivanyenkonak ahhoz, hogy Szinyicskin-Zseleznij földalatti munkára ossza be? Semmi esetre sem! Szinyicskin-Zseleznij elvtárs öreg ember, tüdőbajos és ezen kívül, mint valamennyi kazánkovács „*nagyot hall*“. Vajjon Odesszában nem akadt a földalatti munkára fiatalabb és egészségesebb ember?

A harmadik helyettes — Szerafim Ivanovics Tuljakov — az odesszai városi szovjet külvárosi végrehajtó bizottságának elnökhelyettese. Katajev ezt írja róla: „Nem éppen valami színes ember, viszont nagyon megbízható, határozott jellem, az arany középút embere volt.“ Azt hinné az ember, hogy még ez a legmegfelelőbb ember, akit Gavrik a földalatti

harc számára talált, de éppen Tuljakov a regény legszíntelemebb alakja. Nem látjuk sem kezdeményezését, sem működését, nem ismerjük gondolatait és érzéseit. Minek kellett ilyen embert a katakombákba vinni?

Ez az a földalatti szervezet, melyet Csernoivanyenko létrehozott, még mielőtt csapataink elhagyták Odesszát. A regény valamennyi többi hőseit, a csoport tagjait a város védelmének legutolsó óráiban vagy perceiben szervezték be, vagy éppen véletlenül kerültek oda.

Igy közvetlenül az ellenség bevonulása előtt szervezte be csoportjába Csernoivanyenko régi barátját, Koljosznyicsukot és annak feleségét, Raisza Lvovná. Ezzel kapcsolatban azt is el kell mondanunk, hogyan történt ez: igen jellemző ez magára Csernoivanyenkora, de csoportjának új tagjaira is.

Csernoivanyenko a helyett, hogy magához hívta volna a katonai szolgálatot teljesítő Koljosznyicsukot és négy szemközti szervezte volna be a földalatti munkára, — ahogy valódi konspirátorhoz illett volna —, e célból egyenesen Koljosznyicsukék lakására ment. Itt aztán igen furcsa jelenet játszódik le. Raisza Lvovna, Koljosznyicsuk felesége egyszerűen nem hajlandó a két barátot titkos beszélgetés céljából magárahagyni és Gavrik ebbe azonnal belenyugszik.

„— Rendben van, — mondotta *engedékenyen* — maradj itt. Megbízom benned“.

Igaz, Gavrik régóta ismeri Raisza Lvovná, de nem valószínű, hogy ő, a régi földalatti harcos és konspirátor, akire a Párt felelősségteljes feladatot bízott, ennyire „engedékeny“ volt.

Igy tehát Raisza Lvovna könnyen kitalálja, hogy férjét Gavrik földalatti munka céljára visszatartja a városban. „Fellázad“. Megtagadja, hogy elköltözzék a városból, hiszen világos dolog, szerető feleség és nem élhet távol férjétől. „Ahol ő van, ott vagyok én is.“

Gavrik Csernoivanyenko számára valószínűleg ez az érv különös erősnek mutatkozott és — ami a legfőbb, — a mellett szót, hogy Raisza Lvovna igen megfelelő ember az odesszai katakombákban végzendő munkára. Mint Katajev írja, Gavrik „gyorsan és merészen határozott“.

„— Hallod-e — mondotta és gondterhelten összeráncolta domború homlokát. Ha akarod, téged is magammal viszlek.“

Igy került Gavrik csoportjába újabban két „földalatti harcos“.

A többiek — Szvjatoszlav soffőr, Matrjona Tyerentyevna, lányával, Valentyinával, és a gyermek Petya Bacszej teljesen véletlenül kerültek a katakombákba, Gavrik Csernoivanyenko csoportjába. A földalatti munkában szerepük egész szerény, szinte jelentéktelen, bár a szerző némelyiküknek néha túl sok helyet juttat a regényben.

Igy hát előttünk állanak a regényben leírt földalatti harcosok. Egyébként Gavrik a katakombákban összegyűjtött embereket „párt-csoportnak“ nevezi. Mint látjuk, valóban az is. Pártcsoport ez, még hozzá igen jelentéktelen, ha arra gondolunk, hogy a katakombákban a szovjet emberek százai és ezrei éltek. Katajev azonban kitartóan „a kerületi pártbizottságnak“ és „osztagnak“ nevezi ezt a csoportot.

Az ember nem hisz szemének, midőn arról olvas a regényben, milyen érzéssel kezdett hozzá Gavrik Csernoivanyenko a földalatti munkához.

Csernoivanyenko az ellenséggostromolta Odessza utcáit járja. Lelke telve van „harci érzésekkel“. „Éles, semmihez sem hasonlítható,

szinte a *halálos veszély* sötét gyönyörének és ama jeges eltökéltségnek érzése ez, hogy szembeszálljon ezzel a veszéllyel a végsőig. A kötelesség *végyetes* ereje ez, amely alárendelte magának minden cselekvését és gondolatát, teljesen elnyelte egész lényét. Ez az erő az elidegenülés éles vonalát húzta meg közte és a város között, amelynek utcáit himbálódzó, sietős kis lépteivel róttá. — Miért? Miről van szó? Nem beszélünk itt Katajev nyelvének ódivatú „szépségeiről“. Nos, erről van szó: Ő, Gavrik, ezekben a pillanatokban „egészen, maradék nélkül a hazáé volt. *A város azonban már nem volt a hazája... A város Gavrik számára már csupán ismerős házak, akácok, gránitkockák — és aszfalt-útburkolatok értelemnélküli halmaza volt... És mindennek már nem volt lelke.*“

Íme, ilyen érzések töltik el Gavrikot, midőn szülővárosát járja, pedig az ellenség még valahol távol van, az ország különféle részeiből kikerült szovjet katonák pedig vérüket ontják ezért a városért, amelyet csak a térképről ismertek. Ilyen érzések töltik el Gavrikot akkor, amikor arra készül, hogy illegálisba vonuljon, hogy szülővárosának becsületéért küzdjön.

És azután Gavrik a katakombákban van.

A barlangban, melyet kiválasztott, mint már mondtuk, egy katonai alakulat vezérkara helyezkedett el. Ez az alakulat utolsónak hagyja el Odesszát. Helyét a földalatti csoport foglalja el. Tragikus pillanat! Nehéz elképzelni, mit kellett éreznie Gavrik Csernoivanyenkónak, midőn megtudja, hogy utolsó csapataink kivonultak szeretett Odesszájából!

Lehet, hogy egy vagy két óra múlva az ellenséges csapatok bevonulnak a városba. Mit csinálnak majd a várossal? Mit csinálnak az emberekkel, akik a városban maradtak? Úgy gondoljuk, hogy Csernoivanyenko ebben a pillanatban gondterhelt volt, komoly, izgatott; szemében könnyek is csillogtak...

De a regényben nem ilyen Csernoivanyenko!

Midőn a vezérkar villanykörtéje helyett a barlang boltíve alatt megjelent a petróleumlámpa, vagyis megkezdődtek a pártcsoport dicső, hősi életének első percei az illegálisban, (milyen percek!), Csernoivanyenkot igen furcsa érzések töltötték el. Katajev ezt írja:

„Gavrik szemében hirtelen fiús szikrák gyúltak. Büszkén keresztbe tette kezét mellén, felrántotta fejét, összeráncolta kicsiny foltos orrát és álmos hangon, kakashanghordozással ezt mondotta:

— Csempészek búvóhelye, vagy Leichtweisz barlangja“.

A földalatti kerületi pártbizottság titkára Katajev állítása szerint az odesszai bolsevikok mendék helyét csempészek búvóhelyével hasonlítja össze! Mi lehet szentségtörőbb ennél a jelenetnél?!

Katajev nem mutatja meg, milyen gondolatok ébredtek Csernoivanyenkóban az illegális élet első perceiben. Gondolt-e arra, mennyi ideig kell ebben a barlangban élniök, milyen nehézségeket kell elviselniök, hogyan tudja megszervezni a harcot az ellenség ellen? Nem, ez nem érdekli a regény íróját. Egészen más oldalról akarja megmutatni hősét. „Bármennyire furcsa is — írja Katajev és e tekintetben teljesen egyetértünk vele, — Gavrik emlékezetében éppen most... és ilyen egyáltalán nem megfelelő körülmények között, merült fel Leichtweisz barlangjának romantikus képe, és ezzel együtt *lelke legmélyén* elfele-

dett, de mégis erős húrok rezdültek meg, úgy, hogy Gavrik egy pillanatra *teljesen átzuhant kora ifjúságának világába...*“

Ez történt a régi bolsevik földalatti harcossal! Számára nem a kemény, súlyos harc kezdődött meg az ellenség ellen, az a harc, amely éles elmét, számítást, józanságot és kitartást követel, — hanem a kora ifjúság romantikus világa éledt fel számára! Igaz, hogy a „gyermekkor látomása“ gyorsan eltűnt, de kérdezzük, miért tűnt fel és hogyan tűntetett fel Csernoivanyenko életének ilyen komor pillanataiban?

* * *

Gavrik Csernoivanyenko földalatti csoportja Odessza felszabadításáig több, mint két évig élt a katakombákban. Mit csinált ez alatt az idő alatt a csoport? Hogyan küzdött az ellenség ellen?

Katajev regénye igen terjedelmes mű, több mint hatszáz oldal. Az ember azt hinné, hogy ez a terjedelem lehetővé teszi az írónak, hogy Gavrik csoportjának és Odessza többi földalatti harcosainak hősi küzdelmeit számos jelenetben bemutassa. Katajev viszont Gavrik csoportjának csak kevés hőstettét mutatja be színesen, változatosan, meggyőzően; igen sok harci tettet futólagosan, színtelenül, művészietlenül mutat be, némelyeket meg egészen rosszul ír le.

Katajev nem használta ki megfelelően regényének hatalmas terjedelmét. Így például igen sok helyet foglal Petya Bacsej utazása apjával Odesszába és a visszaemlékezések „papa gyermekkorának világára“. Mindennek semmi jelentősége sincs az odesszai földalatti harc, azaz a regény főtémájának megoldása szempontjából, és jelentősen le lehetett volna rövidíteni. A regénynek még abban a részében is, amely közvetlenül a főtémával foglalkozik, találhatók helyenként hosszú oldalakat elfoglaló fárasztó leírások és elmefuttatások, melyek a regényben teljességgel szükségtelenek. Ezek az oldalak „üres szócséplésként“ hatnak.

De mit csinálnak a földalatti harcosok?

„Azért éltek és rejtőztek el itt, hogy harcoljanak — írja V. Katajev. — És harcoltak. Harcoltak szenvedélyesen, fáradhatatlanul.“

Nem kételkedünk benne, hogy ez valóban így volt.

Hogyan írja le azonban mindezt regényében Katajev? Melyek azok a több mint két év alatt végrehajtott sok harci tett közül, amelyek magukra vonták az író figyelmét és hogyan írja le őket regényében?

A katakomba-élet legelső napján a földalatti harcosok *egészen véletlenül* kisebb tűzharcba kényszerültek a fasiszta banditák ellen Matrjona Tyerentyevna, Valentyina és Petya Bacsej miatt, kik az ellenség elől menekültek és a katakombák kijáratának közelébe kerültek. Ezután, seregeinknek Moszkvánál aratott győzelméig, azaz december 13-áig, amikor jelentést adtak ki a győzelemről — majdnem három hónapon át — a földalatti harcosok, amint ez a regényből kitűnik, ültek a katakombákban *és semmit sem csináltak*. „Milyen fárasztóan mult itt az idő — mondja Katajev — Néha az ember azt gondolta, hogy az idő egyáltalán nem is múlik.“

Az olvasónak a regény több mint felét (208 újságoldalt!) kell elolvasnia, hogy végtére is elérkezzék a Gavrik „osztag“-ához tartozó földalatti harcosok *első harci tetteinek* leírásához. Ez az első harci tett — a Moszkvánál aratott dicső győzelmünket hírüladó röplapok terjesztése és az ezzel kapcsolatos *véletlen* tűzharc a németek ellen a katakomba

egyik bejáratánál. Ezután kerül sor a második hadműveletre, — a román rablók törzskarának felrobbantására; egyébként ennek a jelenetnek leírása elnagyolt, felületes, nem kifejező. Ezután „a földalatti kerületi bizottság számára a kényszerű tétlenség időszaka következett“, minthogy Gavrik elhatározta, — nem tudni miért —, hogy azt a benyomást kelti az ellenségben, hogy az osztag működését elnyomták, vagy teljesen megszüntették — bár az ellenség semilyen katonai akciót sem indított Gavrik csoportja ellen.

Ezután, 1942 decemberéig, azaz egy egész esztendőn át, az író Odessza földalatti harcosainak egyetlen haditettét sem írja le. Így tehát ahhoz a 208 oldalhoz, amelyen szó sem esett a földalatti harcról, további 108 oldal csatlakozik. Ezen a 108 oldalon mindössze 2 haditetről van szó!

Gavrik csoportja földalatti harcának első félesztendejéről Katajev szárazon ezt írja: „Eddig osztaga... apró kirohanásokkal, egyes román vagy német katonák, tisztek ellen intézett támadásokkal, röplapok kiragasztásával, a Szovjet Tájékoztató Iroda jelentéseinek a környékbeli falusi lakosság körében való terjesztésével foglalkozott.“ A szerző hajlandó a feléves munkának ezeket az eredményeit „egész kielégítőeknek, sőt ragyogóaknak“ tekinteni, bár Gavrik nem alaptalanul „minősítette őket lényegteleneknek“.

Az első év második felében, midőn Gavrik az író akaratából „holt-nak tetette magát“, csoportja jelentékenyen feltöltötte sorait. A földalatti harcosok a városban közel húsz kommunistával létesítettek kapcsolatot, feladatokat bízta rájuk, és azok „a kikötőben, a vasútállomásokon, az üzemekben, sőt a rendőrségen is, hozzákezdtek az aknamunkához“. — Arról, hogyan harcoltak a földalatti harcosok az ellenség ellen a második félévben, az író szintén fukarul és szárazon beszél: „A bolsevik földalatti harcosok csoportjában is, egyéni akcióknál is, mindig a legnagyobb elővigyázatossággal, rendületlen kitartással működtek, kétségbeejtették és vad dühre gerjesztették a fasisztákat... Tevékenységüket egységes partizánközpont irányította és fogta össze, a harcosok mindig érezték, hogy nem állnak egyedül, hogy sokan vannak, hogy számuk napról-napra növekszik...“ Más helven Gavrik azt mondja barátjának, Koljosznyicsuknak: „Mi is a mi Földalatti Külvárosi Kerületi Pártbizottságunk? Apróság. Egy csepp a tengerben. Egyébként tudod-e, hány megbízható embert találtunk? Több mint ötvenet... Mindenütt ott vannak... Nemrégiben Gnyiljakovo közelében kisíklott egy katonavonat. Az én fiaim síklatták ki... Megnyomok itt egy gombot... és valahol a levegőbe repül egy lőszerraktár. Szép, mi? És most hallgass ide. Talán egyedül állok? A városban több mint tíz olyan van, mint én. Több mint tíz földalatti pártbizottság és egyéb osztag működik.“

Igen, ez rendjén van. De miért korlátozta magát Katajev az odesszai földalatti harcosok nagyszerű hőstetteinek ilyen száraz leírására? A regényben egyetlen szó sincs arról, *hogyan* kereste meg Gavrik Csernoivanyenko a párthoz hű embereket, akikre szüksége volt, *hogyan* adott nekik megbízásokat és *hogyan* teljesítették a megbízásokat.

Miről beszél Katajev, amikor leírja Gavrik csoportjának életét a katakombákban az első tizenöt hónap alatt?

Katajev — sokkal részletesebben, mint a harci cselekményekről —, beszél például arról, hogyan készítették a katakombákban a földalatti harcosok dolgozószobát Gavrik Csernoivanyenko számára. Tulajdonképpen ezzel kezdi Katajev hősei földalatti életének leírását. Gavrik — írja — „utasítást adott, hogy nyissanak tágas helyiséget dolgozószobája számára, és rendezzék be úgy, ahogy a kerületi bizottságok első titkárainak dolgozószobáit berendezni szokták“. A földalatti harcosok két héten át dolgoztak, amíg kifaragták a dolgozószobát! Asztalt faragtak kőből a titkár számára és mellette tanácskozó asztalt, köréje karosszékeket, az egyik sarokba emelvényt a tűzbiztos szekrény számára, a másik sarokba kisasztalt a... vizesvedernek! (minthogy korsó nem volt!)

Katajev több ízben beszél a „földalatti pártbizottság“ üléseiről. Gavrik „majdnem naponta tartott ülést, habár röviden, de valamennyi szabály betartásával — az előírásoknak megfelelően és jegyzőkönyvvezetéssel folytatta le“. Ülést tartottak, mint a regényből kitűnik — állandóan, okkal és ok nélkül. Katajev igyekszik megmutatni, hogy a „kerületi bizottság“ irányította a földalatti harcosok egész munkáját és életét. E közben nevelésesen elferdíti a pártirányítás lényegét az illegalitásban. Így például elég sok helvett szentel annak a harcnak, amelyet Gavrik vívott azért, hogy a földalatti harcosok fogor hijján mészkőporral tisztítsák fogukat. Azokat, akik nem tisztítják, Gavrik megfenyegeti: „A választmány elé állítom és megrogom.“ Más helyen Katajev megírja, hogy a „petróleumlámpa meggyújtásához“ a kerületi pártbizottság választmányának külön határozatára volt szükség.

Még részletesebben mondja el, hogyan ünnepelték a földalatti harcosok a katakombákban az újesztendőt. Katajev élvezettel írja le, hogy Csernoivanyenko, a földalatti kerületi bizottság titkára, ezúttal „lemondott arról, hogy szónokoljon“, e helvett Cimballal egvüitt, „minthogy az osztagnban nem akadt a Szoviet Írók Szövetségének egyetlen tagja sem“, egy dalt költött és azt előadta. A kerületi bizottság titkára ezeket a szavakat találta földalatti harcostársai „újévi“ érzéseinek kifejezésére:

Megjártuk már a kínok útját,
Rettentő hosszú volt utunk,
A szívünk csupa szomorúság
És lélegzethez nem jutunk.

Bármerre nézel: csapdák, vermek.
Fétség gyötör, agyadba vág.
Fasisztától ne várj kegyelmet!
Halál leselkedik reád.

Itt már kiutat nem találunk,
Nem kérjük ellenség kegyét.
Mindnyájan itt leljük halálunk,
Hogy majd szabad legyen a nép ... és így tovább

Katajev igen hosszasan, meglepően részletesen írja le Koljesznyi-esuk „bizományi üzletét“, melyet a földalatti harcosok összekötő hely

céljaira nyitottak. Arról, hogyan találtak itt embereink, hogyan kapták meg a harci feladatokat és cserélték ki a harci tapasztalatokat, Katajev csak futólag, mellesleg emlékezik meg. Arról azonban, hogy Koljesznyicsuk, aki nem ismerte a kapitalizmus kegyetlen „rendszerét“, ügyetlenül kereskedett és végül is csődbe jutott, — rendkívül részletesen ír. Művészi kifejező készség tekintetében talán ezek a regény legjobb lapjai!

Helyet talál Katajev más igen jelentéktelen események leírása számára is, — mint amilyenek Petya és Valentyina játéka és veszedése, a katakombák élelmiszer-tartalékait dézsmáló egerek ellen folytatott küzdelem, stb.

Amint látjuk, Katajev igen nagy figyelmet fordított a földalatti harcosok életmódjának bemutatására. Ezt nem kifogásoljuk. Életmódjukat be kellett mutatni: e nélkül az olvasó nem tudja elképzelni, milyen körülmények között éltek a földalatti harcosok a katakombákban. A hiba azonban ott van, hogy Katajev regényében aránytalanul sok helyet juttat ennek kapcsán bizonyos részleteknek és különféle apró történeteknek, viszont nem elég részletesen mutatja be a földalatti harcosok életének főtartalmát, — a hősi harcot.

* * *

Katajev állítása szerint a földalatti harc első évének végére Gavrik már több mint ötven szovjet hazafit szervezett be. Ezek Gavrik földalatti bizottságának irányításával fent a városban harcoltak az ellenség ellen. A regényben az író ezek közül a hősök közül egyetlenegyét sem nevez meg. Hősi tetteiknek mindössze néhány sort szentel.

A városban működők közül részletesebben csak három emberről beszél. Ezek sem odesszai lakosok. Az egyik Pavlov hadnagy, állambiztonsági funkcionárius, aki Druzsinyin álnév alatt működik, a román határról került Odesszába; a másik — helyettese — Misa rádiós katona, nem tudni hova való, — a harmadik Pjotr Vasziljevics Bacsej, moszkvai tisztviselő, akit „bekerítettek“ és moldvai parasztruhában jelent meg Odesszában. Ez a csoport hírszerzéssel foglalkozik és Moszkvába juttatja adatait, különféle rombolásokat végez, felkutatja a katakombák bejáratát a város központjában. Druzsinyinről Katajev ezt írja: „Lényegében hatalmas földalatti szervezet élén állott. Ez a szervezet napról-napra növekedett. Csak ügynökhálózata hetvenöt, gondosan kiválasztott, jól megszervezett munkatársból állott. Ezenkívül vezetése alatt volt több ötös romboló harci-csoport. Ezek egyáltalában nem tudtak egymás létezéséről. Mindig számontartott 5—6 jó összekötőhelyet, emberei ott voltak a városi útlevélosztályon, a rendőrségen, a sziguranácán, sőt még a Gestapónál is.“

Ezek azonban — csupán szavak. A regényben Katajev nem mutat be egyetlenegyét sem Druzsinyin hetvenöt ügynöke közül, egyetlenegyét sem „hatalmas földalatti szervezetének“ tagjai közül. Druzsinyin hármas csoportja egyedül működik, semmi kapcsolata sincs az odesszai „földalatti kerületi bizottsága“.

Ez a szovjet hazafiakkal. Éppen úgy, mint Gavrik Csernoivanyenko 1942 végén ez a két csoport a katakombákban egyesült. „Pártvonalon (Druzsinyin) alárendelte magát Gavriknak és tagja lett a Külvárosi Kerületi Pártbizottság Választmányának. Katonai vonalon

az egész hatalom Druzsinyin kezébe került: ő volt az egyesített partizán-osztag parancsnoka“.

Néhány szót erről az „osztagról“. Összekerült itt: Gavrik unokahúga, Matrjona Tyerentyevna, leányával Valentyinával és szomszédjuk, Szvjatoszláv, Valentyina vőlegénye, Koljesznyicsuk, feleségével, Raisza Lvovnával, Pjotr Vasziljevics Bacsej, fiával, Petyával; a többieknek, hogy-hogynem, nem volt ott a családjuk. Altalában földiek voltak. Szóljunk itt néhány szót ezeknek az embereknek kölesönös viszonyáról. A regény lapjain éltes emberek — Csernoivanyenko, Bacsej, Koljesznyicsuk — egyre-másra „Gavrik“-nak, „Petyká“-nak, „Zsorká“-nak szólítják egymást. Igaz, hogy gyermekkoruk óta barátok, de ez még nem ok erre. Egyébként ez még a kis Petya Bacsejnek sem tetszik. Katajev azt írja egy helyen: „Petya valami kínos zavarral szemlélte, hogy a papa és Koljesznyicsuk szájoncsókolják és háthavagdoszák egymást. A fiúcska némileg természetellenesnek érezte viselkedésüket. Petyka mindkettőt majdnem öregembernek tartotta. E mellett úgy viselkedtek, mint a fiúk. Tegeződtek és úgy szólították egymást, mint az iskolás gyermekek: „Petyka“, „Zsorka“.

Egyetértünk Petyával. Ez igen kellemetlenül hat, a nélkül, hogy a szerző így akarta volna.

Nem sokat lendített a dolgokon a nagyrészt három családból álló két „osztág“ egyesítése sem. Nem segített az sem, hogy Gavrik csak pártmunkával, Druzsinyin pedig a katonai ügyekkel foglalkozott.

Gavriknak, mint a pártszervezet vezetőjének munkájáról a továbbiakban világosan beszél a következő eset: Három hónap elmúlt azóta, hogy Pjotr Vasziljevics Bacsej a barlangba költözött. Pjotr Vasziljevics gyermekkorra óta, egy egész életen át barátja volt Csernoivanyenkonak. Egy alkalmammal, midőn Bacsej egy hadművelet közepette hibát követett el, Gavrik ezt mondta neki: „Azt várod, hogy elvegyem a pártkönyvedet, vagy legalább is súlyos megrovásban részesítelek?“ Bacsej ekkor váratlanul kijelentette, hogy pártonkívüli. És Gavrik felkiált: „Te tréfálsz!... Jó vicc. Pártonkívüli! Furcsa madár vagy, mivel foglalkoztál eddig?“

Vajjon mivel foglalkozott maga Gavrik? Három hónapja lakik együtt a barlangban barátjával, akit harmincöt éve ismer, egy ágyban alszik vele, együtt harcolnak, és nem tudja, hogy pártonkívüli! Nem tudja, pedig tűzbiztos szekrényében őrizi csoportja tagjainak pártkönyveit.

Druzsinyin, az osztág parancsnoka „néha kiment a városba, hogy ott szigorúan konspiratív körülmények között, különféle helyeken találkozzék „embereivel“, feladatokat tűzön ki nekik, híreket szerezzen, romboló-csoportokat szervezzen és kapcsolatot teremtsen a többi földalatti partizán-osztággal“. Erről azonban Katajev nem óhajt részletekben írni. Druzsinyinnak mindössze egyetlen hadműveletéről, a „sínháborúról“ beszél, nontosabban egy német katonai szerelvény felrobbantásáról. Ez minden.

Ezzel be is fejeződik a regényben a földalatti harcosok küzdelmének bemutatása. A vonat felrobbantása után az ellenség kezébe kerül Szvjatoszláv komszomol-tag, majd árulás, jobbanmondva valószínűtlen nemtörődomség következtében Druzsinyin, az osztág parancsnoka, és Valentyina. Elpusztultak.

Tíz hónap múlva Odesszát felszabadították a dicső Szovjet Hadsereg csapatai. Gavriknak ez alatt az idő alatt folytatott harci tevékenységéről Katajev csak egészen futólag, sietve számol be.

Amint látjuk, Katajev hatalmas terjedelmű regényében nem túlsok helyet szentel az odesszai földalatti harcosok hősi küzdelmének a fasiszta rablók ellen.

Ellenérvként fel lehet hozni, hogy Katajev „A szovjetek hatalmáért“ c. regénye nem az odesszai földalatti harc széleskörű bemutatására törekszik, hanem egy kistiúról, Petya Bacsejről szól, aki a sors akaratából a nagy Honvédó Háború idején Odesszába került és a földalatti harc szemtanúja, sőt résztvevője lett.

Usakhogy ez nem így van.

A „Távoiban egy fehér vitorla“ c. regényben Gavrik kétségtelenül központi hős. Keá, tetteire összpontosul a szerző egész figyelme. Állandóan az események középpontjában van. Ez a mű az ifjúságról az ifjúság számára íródott, bár felnőttek is szívesen olvassák.

„A szovjetek hatalmáért“ című regényben más a helyzet. Igaz, hogy Katajev kezdetben igen nagy figyelmet fordít Petyára, utazására Odesszába — „a papa gyermekkorának világába“. Sokat foglalkozik azzal is, hogyan került Petya az osztagba, sőt azzal is, hogy mit csinál az osztagban. De bár Petya Bacsejnek a regényben sok hely jut, különösen az elején, a fiú mégsem központi alak. Az egész regény folyamán másod-, sőt harmadrangú szereplő marad. Rajta keresztül a szerző nem tudta bemutatni az odesszai eseményeket; külön vannak az események, és külön van Petya, bár néha akarva, nem akarva résztvesz az eseményekben. A regény nem vesztett volna semmit sem értékéből, ha Petya Bacsej nem is szerepelne benne.

Maga a szerző is láthatóan úgy véli, hogy ez a regény nem *Petyáról*, az értelmiségi családból származó *moszkvai fiúról* szól, aki *véletlenül* került az odesszai katakombákba, hanem az odesszai *földalatti mozgalomról*, melybe *véletlenül* került Petya. Nem ok nélkül írja a szerző utószavában: „Boldog vagyok, ha legalább néhány lapját sikerült feltámasztanom Odessza védelme történetének. Ezt a várost a nagy Sztálin Leningráddal, Sztálingráddal és Szevasztopollal együtt hős-városnak nevezte.“

* * *

Már mondtuk, hogy Katajev felduzzadt regényében rendkívül kevés helyet szentel a földalatti harcosok küzdelmének. Eszünkben sincs azt kívánni, hogy a regény minden oldalán a földalatti bolseviek harci tetteinek leírását olvassuk. Annál kevésbé, mert ezek a harci tettek gyakran nagyon hasonlítanak egymáshoz. Fontos, hogy a szerző a földalatti harcosok tettei közül a legjellemzőbbeket, a leghősiesebbeket írja le: hiszen csak ezeken a tetteken, csak a cselekedeteiken keresztül lehet megmutatni Odessza földalatti harcosainak jellemét. Amellett ezeket a harci tetteket valószínűen, élethűen, meggyőzően kell leírni. Ezenkívül bizonyos irodalmi szabályok arra kötelezik az írókat, hogy a regényben leírt események a logika szigorú törvényeit kövessék.

Katajev regényében nincs meg az események logikai fejlődése. A szerző maga is érzi ezt és a regény végén olyan szavakat ad Pjotr Vasziljevics Bacsej szájába, amelyek mintegy igazolják a „körülmények szokatlan összefonódását“ a regényben:

„Nem, Zsorooska... a regényekben ilyesmi nem fordul elő. Ilyesmi csak az életben fordul elő. Egy öreg könyvelő, „Zsorzs“ néven bizománnyi üzletet nyit és konspirációs összekötőhelyet létesít, egy neves moszkvai jogász tapasztalt hírszerzővé válik, a kis Petya egy égő hajóról a vízbe esik, jó emberek kimentik és a híres Gavrik osztagába, a híres odesszai katakombákba kerül, ott találkozik apukájával, aki már nem apuka, hanem a híres Druzsinyin helyettese. És a barátok találkozása húsz méterrel a mi drága Fekete-tengerünk szintje alatt történik. Micsoda regény ez? Ez maga az élet, Zsorooska!“

Nem vitatjuk, a földalatti harcban sok véletlenség fordulhat elő. De csupán ezekre a véletlenségekre építeni regényt, komoly politikai regényt a megszállók ellen illegalitásban folytatott bolsevik harcról — bizony nem válik becsületére az írónak, ez művészi igénytelenségéről és gyengeségéről tanúskodik.

Katajev nem óhajtott komolyan dolgozni regényének kompozícióján. Szemmelláthatóan úgy döntött, hogy a regénynek „vonzó olvasmánynak“ kell lennie, valami olyasfélének, mint „Leichtweisz barlangjai“. Majdnem minden, ami a regényben történik, véletlenül, könnyedén a szerző bűvöserejű akaratából történik. Ez még jobban eltávolítja az élettől, a történeti igazságtól. A regény sokhelyütt hamis, mert feületesen írja le a földalatti harcosok tetteit. A szerző arra törekszik, hogy az eseményeket mindenáron „bonyolítsa“, minél több véletlent halmozzon egymásra. Ez még inkább meghamisítja a regényt.

Lássunk néhány példát.

A kis Petya Bacsej-t egy bombatámadás alkalmával egy hullámhegy a hajó fedélzetéről a tengerbe sodorta. „...Csodálatos, forró erő — írja Katajev — *ragadta meg* Petyát, *felemelte* a fedélzetről, átdobta a korláton, és *lágyan, ivben* fejjel a tengerbe dobta.“ (Talán bizony a hullámhegy!) Petya persze nem pusztult el, megmentették, őt egyedül. És nem akárki mentette meg, hanem Matrjona Tyerentyevna, „Motya a papa gyermekkorából“.

A szerző úgy akarta, hogy Matrjona Tyerentyevna, Valentyina leánya és Petya Bacsej, Gavrik csoportjába kerüljenek a katakombákba. Vajjon sok idő kell ehhez? A csoport még alig helyezkedett el a katakombákban, azokban az órákban, amikor az ellenség bevonul a városba, Gavrik „a konspirátor“ soffőrjét, Szvjatoszlávot, elengedi a városba anyjához és egyúttal megbízza azzal, hogy szerezzen tisztító keféket a petróleum-főzőhöz.

„Bár a mostani bizonytalan helyzetben személyes ügyben semmiképpen sem kellene az osztag egyik tagját elengedni a városba és bár ez ellentmond a konspiráció minden szabályának, Gavrik mégsem vette lelkére, hogy Szvjatoszlávot, kinek szeme oly kérőn ragyogott reá, megfossa az anyjával való találkozástól...“

Szvjatoszláv persze kitűnően elvégezte a szerző által rábizott feladatot: *véletlenül* találkozott Matrjona Tyerentyevnával, Valentyinával és Petya Bacsejjel, elvezette őket a katakomba bejáratához.

Az a katonai alakulat, melyben Pjotr Vasziljevics Bacsej szolgált, Besszarábiában vereséget szenvedett. Bacsej egyedül maradt. Midőn felocsudott és elgondolkodott, hogy hova menjen, eszébe jutott, hogy a közelben van Bugváki falu, ott él Ulier, aki az első világháborúban ezredtársa volt! Bement a faluba. Az öreg Ulier persze élt

és jó egészségnek örvendett. Bacsejnek hamis okmányokra volt szüksége. Vajjon sok idő kell-e az ilyesmihez? És Katajev menten kieszeli, hogy az ezredtárs Uliernek „nemrégén halt meg a fivére“. Annak okmányait azonnal át is adták Bacsejnek, aki egyszeriben Szavva Tyimofejevics Ulier lett.

És ime, Pjotr Vasziljevics Bacsej szülővárosának, Odesszának utcáit járja. Moldvai öltözékben van, elmegy egy parkba. Hirtelen razzia kezdődik. Hogy elmeneküljön a fasiszták elől, fedezékbe veti magát, — egy elhagyott légoltalmi óvóhelyre. Mi lesz most? Egy SS-katonával találkozik, megkezdődik a kihallgatás. Rövidesen kiderül azonban, hogy egyáltalán nem SS-katonával találkozott, hanem Druzsinyinnel, az államvédelmi hatóság SS-egyenruhába öltözött emberével, aki még hozzá nem is Druzsinyin, hanem az a Pavlov hadnagy, akivel Bacsej azon a napon ismerkedett meg, amikor fiával együtt, röviddel a háború előtt, Odesszába repült.

Ugy-e milyen egyszerű mindez?

Druzsinyin osztagában volt egy provokátor, — névszerint Nyikolaj Andrejcev. Amikor Petya Bacsej megtudja a provokátor nevét, hirtelen eszébe jut, hogy Nyikolaj Andrejcev a hős tengerész-komszomol haldokolva átadott neki egy zászlót, okmányait és halála előtt írt feljegyzéseit. Összehasonlították Nyikolaj Andrejcev és a provokátor kézírását, és akkor kiderül, hogy Andrejcev tengerész komszomol-igazolványa, melyet Petya a sztyeppén elvesztett, „az ellenséges hírszerzés kezébe jutott, majd a provokátorhoz került, aki ezzel a komszomol-okmánnyal hatolt be Druzsinyin osztagába“.

Sok ilyen példát lehetne idézni. Egyébként így is világos: Katajev az érdekességet hajszolva, gyakran detektívvé alacsonyodik le. Világos, hogy ez is sokat ártott az odesszai földalatti harc realista ábrázolásának.

Nem elégíthet ki hennünket „A szovjetek hatalmáért“ című regény nyelve sem. A szerző nyelvének semminemű fejlődését sem látjuk korábbi műveihez képest. A regénynek majdnem minden oldalán rábukkanhatunk valami értelmetlenségre, ügyetlen mondatokra, pontatlan, hajuknálfogva előranciazott hasonlatokra, divatjamúlt, színtelen szavakra.

Ime, az értelmetlenségek:

Katajev leírja Andrejcev tengerész halálát. „Keble — írja — magasra felemelkedett és többé nem hanyatlott vissza. Így maradt örökre.“ Mellesleg szólva, a szerző ezt a badarságot kétszer megismétli.

Katajev leírja, hogy Petya és Valentyna két hónap alatt hagymát termeltek a földalatti kútnál. A katakombákban, — mint mondja — a hőmérséklet állandóan valamivel magasabb volt 0 foknál, a kútnál meg egész hideg volt. A kút csövein keresztül betört a hideg a föld színéről, még hó is bejutott. Hogyan természetek ilyen hőmérséklet mellett a gyermekek hagymát, hogy újévkor megvendégeljék vele a földalatti harcosokat?

Ime néhány másfajta értelmetlenség:

„Az emberek rémülten tolongtak a *kapuszárnyak* alatt.“

„Olyan sötét volt itt, hogy még a macska sem látott volna semmit.“

„Koljesznicuk csak akkor ocsudott fel holdkóros állapotából és tért magához, amikor hazaérkezett, de akkor se mindjárt, hanem csak azután, hogy lefeküdt ágyába és elaludt.“

„Ez a fütty most *viharsebességgel, villámsebességgel* terjedt.“

„A (bomba) robbanástól darabokrazúzott fal *lapjával* feküdt a földön.“

Néhány példa a szerző nyelvének jellemzésére:

„A hullámok továbbra is *hányingerkeltően* csapdostak és a víz a bárka mélyén... *hányingerkeltő* egyhangúsággal ide-oda görgette a kődarabokat.“

„*Udvariáisan dadogva* kérdezte a piperkőcöt....“

„Gavrik áthatóan gyűlölte őket“;

„Mászott a vonat izületes hernyója“;

„... A paták sikeres suttogása“;

„Legfőbb szépsége azonban areszínében rejlett; arca annyira napégette, majdnem *fekete* volt, hogy forró barnás pírja *alig-alig* tüzelt át napbarnítottságának *gesztenyeszín kormán*“;

„A gép oly *gyorsan* haladt, a természet körülötte oly *lágyan* változott.“;

„Koliesznicuk megrántotta a *köpenytől vastag vállát*...“;

„— Pontosan így van — mondotta Gavrik, a *katonai hanghordozásba esve*.“;

„Ott állott és nem vette le a férfiről világos, átlátszó, *kemény-magú pupillás* szemének mozdulatlan pillantását“;

„Ez olyan kapu volt, mely a semmibe vezetett“;

„A vékony kezek *árnyékai* mozogtak a falon, ahogy *rakosgatták a konyhaedényeket*...“;

Elég már! Ilyen példákat végnélkül lehetne idézni. Sajnálattal kell megállapítani, hogy Valentyin Katajev nem dolgozott kellő gondal regényének nyelvén. „A szó vagv gondolat, vagy üres hang“ — mondotta Belinszkij. Katajev regényében túl sok az üres hang.

* * *

Katajev mint látjuk, nem mélyedt el annak az anyagnak a tanulmányozásába, amely regényének tartalmát adja és így nem találta meg a megfelelő művészi formát sem. „A szovjetek hatalmáért“ című regényét ok nélkül elnyújtotta. A regény szerkezete laza, a felesleges epizódok a regényben torzmódon elterpeszkedtek, elfedték a fontos részeket. A mértéktelen „Leichtweisz szórakoztatás“ sokat ártott a komoly politikai téma megírásának.

A nagy Belinszkij a műalkotások tökéletességéről elmélkedve és a természet tökéletes alkotásaival hasonlítva össze őket, ezt mondotta:

„... Művészi alkotásokban lehetnek hiányosságok. E hiányosságok oka megjelenési folyamatuk nem teljesen tökéletes voltában, azaz abban rejlik, hogy többé vagy kevésbé résztvesz bennük a művész személyes akarata és értelme; avagy abban, hogy a művész nem teljesen hordta ki lelkében az alkotás eszméjét, nem várta meg, amíg teljesen határozott és végleges formát ölt. Ezek az alkotások nem vesztik el az ilyesfajta hiányosságok miatt művészi lényegüket és értéküket. De ahogy a természet alkotásaiban a szervek túlságosan szabály-

talán fejlődése torzszülötteket hoz létre, amelyek alighogy megszülettek, máris elpusztulnak, így a művészet szférájában is vannak alkotások, amelyek nem élnek túl születésük pillanatát. Az ilyen művészi alkotások a helyzethez és a körülményekhez képest átformálhatók és átdolgozhatók. Az ilyen alkotásokról mondják, hogy van bennük szépség is, hiányosság is.“

A „Novij Mir“ szerkesztősége, sajnos, nem vette észre „A szovjetek hatalmáért“ c. regény komoly hiányosságait és nem követelte Katajevétől, hogy tovább dolgozzon a regényen. (Egyes kiadóvállalatok szintén sietnek Katajev regényét majdnem ugyanolyan formában kiadni, ahogy a folyóiratban megjelent.)

Mivel magyarázható ez?

Vajjon nem azzal-e, hogy a kiadók azt hiszik, hogy a tapasztalt és tehetséges író bármely új könyve feltétlenül jó, hiszen eddig jó könyveket írt? Nem, semmiféle irodalmi sikerek nem jogosítják fel a kiadókat arra, hogy azt gondolják; tehetséges írót nem érhet balsiker. Minden író minden új művét úgy kell tekinteni, mintha új szerző műve volna.

„A szovjetek hatalmáért“ c. regényt nem tekinthetjük az odeszszai bolsevikok földalatti harcához méltó, teljesértékű művészi alkotásnak. Ez a téma még megírásra vár. Ahhoz azonban, hogy ez a mű egyáltalán élhessen az irodalomban, gyökeres, lényegbevágó, mélyreható átdolgozásra van szükség. Valentyin Katajevnek nem szabad kímélnie erre sem időt, sem fáradságot.¹

¹ Megjelent a Pravda 1950 január 16—17-i számában. Az Irodalomtörténet szerkesztősége szükségesnek érzi megismertetni olvasóit Bubennov kritikájával, mint az elmélyült bírálatnak kitűnő példájával. Bubennov bírálata a mi kritikusaink munkája számára is iránytmutató. Katajev, a kitűnő szovjet író a kritika alapján átdolgozta regényét.

A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKAI

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság sajtótörténeti munkaközössége egyik első feladatának tartotta, hogy állást foglaljon a magyar időszaki sajtó történetének korszakbeosztása kérdésében. Ennek a kérdésnek sem az irodalomtörténet, sem a történettudomány nem szentelt eddig különös figyelmet. A Ferenczy József által az 1780—1867. közötti időre felállított három korhatár éppúgy elavultnak tekinthető, mint azoknak kizárólagosan külsőséges, stílus-történeti indokolása. Nem szolgálhatott a vita kiindulópontjául az ellenforradalmi idők sajtótörténeti irodalma sem.

A munkaközösségben lefolyt vita során az a közös vélemény alakult ki, hogy döntő fordulópontot a magyar sajtó fejlődésében az 1780-as, 1848-as, 1877—78-as, 1905-ös, 1919-es és 1945-ös évek jelentenek. Másodlagos korszakhatárok: 1705, 1806, 1832, 1867.

A korszakhatárok természetesen egybeesnek a politikai történet és a társadalom fejlődésének jelentős fordulópontjaival, hiszen a sajtó, mint a társadalmi élet eleven tükré s egyben annak legfontosabb szervezője és alakítója, a társadalmi változásokra a legérzékenyebben azonnal reagál. E mellett persze figyelembe kell venni az irodalomtörténet korszakhatárait is.

A korszakbeosztásnál elsősorban a politikai napisajtót, mint az időszaki sajtó legjellegzetesebb és legdöntőbb hatású formáját vettük figyelembe; természetesen tartjuk azonban, hogy a magyar sajtótörténet ezenkívül a folyóiratokra és szaklapokra is kiterjed.

Magyarországon a politikai sajtó előfutárai a XVI. és XVII. században elsősorban felbukkanó, még nem periodikusan megjelenő hírközlő nyomtatványok (Neue Zeytungok, relatiok), valamint a kéziratos hírlapok. Ezek külföldi kezdeményezésre, mintára és részben a külföld használatára készültek, rendszerint idegen — német és néha latin — nyelven.

1705, a Rákóczi-szabadságharc *Mercurius Hungaricus*-ának indulási éve az egyetlen jelentős dátum ebben a korszakban. A *Mercurius* jelentősége nemcsak az, hogy minden bizonnyal ez volt az első periodikusan megjelenő magyar újság. Jelentősége főleg abban áll, hogy egy nagy magyar szabadságmozgalom hivatalos lapja és mint ilyennek, 1848-ig nincs követője a magyar sajtó történetében (Ardó). A *Mercurius* elszigetelt volta miatt azonban nem jelent alapvető korszakhatárt.

Az első korszak 1780-ig, az első magyarnyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* megindulásáig tart. A *Magyar Hírmondó*-t a felvilágosodás hozta létre.

A bécsi abszolutizmus elnyomó politikája azonban I. Ferenc trónra lépése, majd Martinovicsék mozgalmának vérbefojtása után hamarosan erős hanyatlást idézett elő az 1780-ban meginduló magyar sajtóban. A hanyatlás — a lapok statisztikai számában is — 1805-ben érte el mélypontját. 1806-ban pedig már új fejlődés kiindulópontja lett Kultsár István lapja, a *Hazai Tudósítások*. Kultsár lapjától kezdve válik Pest a magyar sajtó állandó központjává. E mellett — s ez még fontosabb — ez az újság használja fel először nagymértékben a cenzúra erős nyomása alatt álló politikai közlemények helyett a polgári haladás sokáig egyedül lehetséges fegyverét, a nyelvi,

irodalmi kérdéseket. A haladást biztosító kulturális mozgalmak kapnak döntő szerepet a sajtóban. (Dezsényi.)

A fejlődés következő jelentős dátuma 1832, Kossuth kéziratos lapjának indulási éve. Rövid vita után általánosan elismerte a munkaközösség, hogy a magyar sajtótörténet az *Országgyűlési Tudósítások*-at kéziratos voltak ellenére sem hagyhatja figyelmen kívül a korszakbeosztás szempontjából. Kossuth félig illegális lapjának jelentősége az, hogy az újság ezzel teszi meg az első határozott lépést a *politikai* sajtó felé, az *Országgyűlési* és a *Törvényhatósági Tudósítások* a negyvennyolcas hírlapok felé vezető út első fontos állomásai. (Kemény, Ardó.)

Vita alakult ki 1841, a *Pesti Hírlap* indulási éve körül is. Az 1841-es év nagy jelentőségének elismerése mellett azonban megállapítottuk, hogy Kossuth hírlapírói fellépésének éve 1832, és nem 1841. Ezért 1832-öt fogadtuk el másodlagos korszakhatárnak, annál is inkább, mert ez egyszerre mind a *Jelenkor* alapítási éve is, de főleg azért, mert szorosán követi a júliusi forradalom, s a voltaképpeni magyar reformmozgalom megindulásának idejét, amelyet az irodalomtörténészek is korszakhatárnak fogadtak el. A harmadik alapvető jelentőségű korszak bevezető évhatára 1848. A magyar polgári forradalom meghozta első vívmányaként a polgári sajtószabadságot és a negyvenes évek reformista lapjai, a *Pesti Hírlap*, meg az irodalmi folyóiratok (és divatlapok) után megindulhattak az első forradalmi demokratikus orgánumok, amelyek a későbbi korok haladó sajtójának példaképei voltak. (Dörnyei, Sashegyi.)

Vita árán jött létre a megegyezés az 1877/78-as korszakhatár kérdésében is. A sajtóban 1877-ben indul meg több rövidéletű előzmény után a munkás-sajtó állandó központi képviselője, a *Munkás Heti Króniká*-ból kifejlődő *Népszava*, a polgári sajtó pedig a Légrády-féle *Pesti Hírlap* alapításával (1878) a határozott üzletszerűség felé tesz döntő lépést, amennyiben első sorban a hirdetésekre és közgazdasági jövedelemforrásokra (pauszálé!) támaszkodik. A polgári sajtó fejlődésének teljes kibontakozását jelző orgánum mellett tehát közvetlenül feltűnik az új, jövőbe mutató irányzat előhírnöke. (Máté, Dezsényi.)

1877/78. helyett erős érvek merültek fel az 1867-es év mellett is. A kiegyezés évében indul meg a kiegyezésellenes, „negyvennyolcas” *Magyar Újság*, amely a függetlenségi hagyományokat tovább őrizte (Kemény). Az 1867-es évet a munkaközösség — tekintettel irodalmi és politikai jelentőségére is — másodlagos korszakhatárnak fogadta el.

1905: az imperializmus magyarországi térhódításának és a munkásság osztályharcának fokozódása a sajtóban is fordulópontot jelent: a *Népszava* ekkor lett végleg napilappá — ez az év jelzi tehát a munkás-sajtó megerősödését, de ugyanakkor a polgári sajtóban az üzletszerűség további előnyomulását a tartalom rovására, a szenzációhajhászó bulvársajtó megindulását (*A Nap*, melytől már egyenes az út *Az Est*-ig!) — tehát a hanyatlás kezdetét.

1919: a proletárdiktatúra, majd az ellenforradalom győzelme és a Horthy-fasizmus kialakulása új jelenségeket hozott létre a sajtóban is. A *Vörös Újság*, az első legális kommunista orgánum megindította a fejlődést a szocialista sajtó felé. Ezen az úton haladt a Horthy-korszak illegális kommunista sajtója. Az ellenforradalom felülkerekedésével viszont megkezdődött a félfasiszta, majd nyíltan fasiszta sajtó korszaka.

1945: a népi demokrácia megszületése, az elindulás a szocializmus felé vezető úton meghozta a teljes sajtószabadságot. Az eddig illegális kommunista sajtó újra szabadon jelenhetik meg és átvette a vezetést, a Szovjetunió nagy lapjának, a *Právdá*-nak példáját követő *Szabad Nép*-pel az élén, hogy az egész magyar sajtó elinduljon a szocialista sajtó fejlődésének Lenin és Sztálin által kijelölt útján.

Összeállította:
Dezsényi Béla, Dörnyei Sándor,
Ardó Mária

GÁLOS REZSŐ:

E T E L K A

Vörösmartynak Perczel Adél iránt érzett szerelme köré légiesen finom és messzeágazó legenda szövődött. Jelentőségét egész költészetének alakulására majdnem száz esztendő óta nem győzték hangoztatni mindazok, akik költőnkkel foglalkoztak. Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzától Riedl Frigyes egyetemi előadásain át¹ Hajas Béla nagy készüléttel írt dolgozatáig² mindenha bőséges szerepet juttattak alkotásaikban a tolnai nábob leányának — nábobnak nevezem, mert Perczel Móric mondja emlékezéseiben apjáról, hogy az akkori nemesi osztályban a leggazdagabbak egyike volt, nemcsak földbirtokos, hanem tőkepénzes is, aki „jó gazdálkodással, rendtartással, számíttással és takarékossgal” szerezte nagy vagyonát. — Perczel Adél már Gyulainál „a deli Hajna, szép Zenedő, szelíd Enikő, bús Ida”, másoknál később már ő Helvila is, 1829-ben Hedvig, majd Emmi, költőnk róla mintázza Lenkét a *Vérnászban*, s befejezésül *Az áldozatban* is „átsuhan a színen Etelka alakja.”

Mindennek elindulása — csak három állomást jelöltem meg, de a köztudat, s általában minden kutató ezek nyomán járt, szélesbítette, kiterjesztette vagy részletezte az „élményi hatást” — Gyulai Pálnak sok kiadást látott Vörösmarty-életrajza volt. Könyvének mintegy tíz évvel a költő halála után, 1866-ban megjelent első kiadása még nem tud a Perczel-leányról, s csak annyit mond, hogy egy

„első szerelem aranyozta meg s föllegezte be Vörösmarty ifjúságát, ennek emlékéből táplálkozott költészete még férfiúnapjaiban is. ... Első szerelmi viszonyáról sokkal kevesebb adatom van, mintsem részletesen megrajzolhatnám. *Azt sem tudhatni, ki volt a szeretett leány*, csak keresztnéve maradt fenn. Etelkának hívták, legalább így említi Vörösmarty Zádor György barátjához írt leveleiben, így néhány költeményében is. Annyi bizonyos, hogy 1821—22-ben kezdődik a szerelem, midőn az ifjú költő már Tolna megyében lakott. A Perczel-család rokona volt-e a leány, vagy valamelyik szomszéd birtokos leánya, Börzsönyben, Bonyhádon vagy másutt ismerkedett-e meg vele: mind nem tudhatni biztosan... Titkos, néma szerelmi viszony létezett köztük, melyet egyik fél sem szegelt meg soha. ... Vörösmarty mélyen magába zárta titkát s egész 1825-ig legkedvesebb barátjai előtt sem nyílt meg.”³

Van ebben a néhány sorban valami érthetetlen, vagy legalább valami, ami nehezen magyarázható meg. Gyulai ugyanis munkája fogalmazásakor már fölhasználta Vörösmartynak Zádor (Stettner) Györgyhez írt ifjúkori leveleit, ezek, akkor még kiadatlanul, Zádor birtokában voltak. Nyilván többször is, előbb is megfordult Zádornál: hiszen Vörösmarty munkáinak 1864-iki

¹ *Vörösmarty Mihály élete és művei*. 1906. (Egyetemi előadások.) Magyar Irod. Ritkaságok, 37. kötet, 1937.

² *Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka*. Irodalomtört. Füzetek, 41. szám. 1931.

³ *Vörösmarty életrajza*. Pest, 1866. 56. l.

kiadásában már közzétette a költőnek a *Zalán futása* Előhangjára vonatkozó levelét.⁴ Egyetlen kérdésébe kerülhetett, hogy kibe, helyesebben kikbe volt az ifjú Vörösmarty szerelmes. Senki ezt Zádornál, a meghitt, bizalmas barátnál jobban nem tudhatta. S mégis azt írja, hogy „azt nem tudhatni, ki volt a szeretett leány.“ — Az a, kissé erőszakolt gondolat merül föl, hogy a Perczel-család élő tagjaira való tekintettel (hogy maga Adél is élt-e még, azt nem tudom), megállapodtak a leány nevének elhallgatásában. Gyulairól föl lehet tenni ennyi túlzott tapintatosságot. — Erőszakoltnak látszik ez a magyarázat azért, mert Vörösmarty nemcsak halála után, hanem már előtte is egy emberöltő óta legünnepeltebb költőnk volt — Toldy Ferencnek Kazinczy képével díszített irodalomtörténete, amelyben Vörösmartyhoz érve odairja a neposi idézetet: *et nunc venio ad fortissimum virum*, egy évvel ezelőtt jelent meg⁵ — semmi megszegyenítő nem volt benne, hogy valakiért a „fortissimus vir“ rajongott. De nem is volt magában az egykori imádat rajzában sem semmi bántó az ekkor (ha még élt) hatvanadik évéhez közeledő Vojnits Barnabásnéra⁶ sem.

1868-ban azonban a *Vasárnapi Ujság* több részletet közölt Perczel Móric emlékezéseiből. Ezekben a szabadságharc tábornoka, a költő egykori tanítványa egyenest szeméreveti Gyulai Pálnak, hogy

„midőn Vörösmarty első szerelméről sokat és szépen emlékeznek, azt nem tudja, hogy annak tárgya, az annyiszor s annyi alakban megénekelt Etelka, szintén házunk leánya vala, nekünk legidősb nővérünk. Egészen kívül marad a családi képen (Perczel Sándornak t. i. 21 gyermeke volt, akik közül 15 nagykorú lett) s azt sem tudni, rokon, vagy ismerős, vagy idegen volt-e.“

Többet ennél azonban ő sem mond e szerelemről. Gyulainak igaza marad, hogy kevés adatunk van róla. A leghitelesebbek azok, amelyek magának Vörösmartynak Zádorhoz írt leveleiben sejtetik e szerelmet.

Igy került Perczel Adél neve (Adelaisnak mondja keresztlevele s erről eszünkbe jut a matthissoni dallamos Adelaide) Vörösmarty életrajzába. Gyulai most, hogy Perczel Móric kipattantotta az ügyet, a következő kiadásban így helyesbíti a már idézett sorokat (sok egyebet nem is változtat az eddig mondottakon):

„Első szerelmi viszonyáról az adat kevés s némi homály borong rajtok. Annyi bizonyos, hogy a szeretett leány Perczel Adél, vagy magyarosan Etelka volt, Perczel Sándor legidősb leánya. ... Vajjon szerette őt a leány? Nincs reá biztos adat. ... Titkos, néma szerelmi viszony lehetett köztük, melyet egyik fél sem szegett meg soha.“

Az előbb létezett, most csak lehetett. Hogy Vörösmarty szerette Adélt, azt Perczel Móric sorain kívül tudvalevőleg Zádorhoz írt néhány levele tette valószínűvé. Ezek közül a Pestről 1825. augusztus 27-én kelt levelében írja költőnk elsőízben, hogy nem siet Börzsönybe, mert „ő nincsen ott“. ürességet talál ott, ahol azelőtt mindene volt, s a gondolat, mely „képzelt boldogságomba szöve volt, pótolhatatlan hiányt fog hagyni egész életemben.“ — Szeptember 28-án Börzsönyből írja sokszor idézett levelét, Adél iránt érzett szerelmének egyetlen valószínű tanúságát. „Szülei és testvérei körében“ állt ott a leány: többet, mint a leányt még egyszer látni, nem is kívánt. Kedvesebb volt hozzá, mint várta s horgylétéről is kérdezősködött.

„Láttam, nem a szerelem szólamlík meg belőle. ... Erősen fogadtam őtet holtig emlékezetemben éntem angyalának tartani. De mily erőtelen vagyok feltételemben! Akármint beszéltem ezelőtt felőle, tudd meg, az mind hiba volt.“

⁴ ÖM II. 465—466, 1.

⁵ *A magyar nemzeti irodalom története* a legrégebb időktől a jelenkorig. Pest, 1864. 239. l.

⁶ Hajas Béla id. dolgozata 23 l.

Alig hat héttel utóbb, november 6-án már azt írja, hogy a „remény, szerelem hervadtan áll jókedvem sírjánál... ha boldog nem is, tán nyugodtabb lehetek.“

Ebből az évből, de valószínűleg még Pestről való *A szép leány* c. verse is.⁷ Egy szép leányt lát fürdeni a patakban, kis halak csókolják tagjait, ő maga is szeretne a kis halak között lenni — de kiderül, hogy a parton álló leánynak csak a tükröképét látta a vízben. Erről írja Zádornak „tudod kit gondoltam, ennek köszönhetek én mindent.“ Etelkára vonatkozhatik-e s mi az a *minden*, amit neki köszönhet, nem tudhatni. — A következő év augusztusában Perczel Sándorhoz írt egy levelében a „kisasszonyt kézcsokolással tiszteli“⁸ s újabb egy évvel későbből egy igen furcsa, elgondoltató levél van:⁹

„A napokban itt lesz E...; nem tudom, megláthatom-e? Talán fogom látni; de miért nem oly szemmel, mint öt évvel ezelőtt? Akkor egy tekintet hónapokig álmodtatott volna, most talán meg sem indíthat, annyira se vihet, hogy a multra visszanézvén, *borzadiak magamtól*“.

Ez minden, amit erről a szerelméről tudunk, vagy inkább csak valószínűnek mondhatunk. Édeskevéis ahhoz, hogy azt a nagy hatást, amelyet e szerelméből költészetében magyaráznak, reálisnak tekinthessük. 1827 nyarán Etelka tekintete már meg sem indíthatja, csak annyira sem, hogy a multra nézve magától elborzadjon. (!) Ez tehát a *post quem*.

Vonjuk meg a szerelem innesső határát is. Mikor Vörösmarty Perczeléhez Pestre kerül, 1817 novemberében,¹⁰ a kis Adél pontosan 10 esztendő,¹¹ ekkor tehát még semmi érdeklődésről nem lehet szó. Hogy Gyulai 1821—22-re teszi a szerelem ébredését, annak egyetlen alapja a most idéztem levél. Vörösmarty akkor bizonyára először gyönyörködött a fejlődő, immár 14—15 éves leányban: ha akkor egy tekintetet kap tőle, az „hónapokig (!) álmodtathatta volna.“¹² Ekkor készül, Perczel Sándor ajánlatával, Görbőre, Csehfalvay alispán mellé, s ott patvaristáskodik, igen jókedvűen, egy esztendeig. Ott írja meg a régóta vajudó *Zalán futását*, s rajzolja az első „Etelkát“ Hajnában, akkor még Kolmában.¹³

Alljunk meg kissé ennél az időpontnál, 1822 késő őszen vagyunk. Ha ebből s az ezt megelőző időből való költeményeit nézzük, azokból, szerény véleményem szerint, egy másik szerelem emlékei sugároznak felénk. Nem az 1821-ből való versekre gondolok, amelyekben Emmi és Ida a leány neve. Jól tudom, hogy két évvel utóbb, talán már Etelkának, azt írja a *Csaba szerelmében*¹⁴

Lányka, szerelmimben ha külön több névre találtál,
Meg ne ítélj: egyedül elnevezések azok.

De nem is azok a németesizű versek járnak az eszemben, amelyekben hol Rózsika, hol Lilla szerepelnek, s amelyek Verseghy-, Himfy- és Csokonai-emlékeknek hatnak,¹⁵ hanem elsősorban *A hűség diadalmának* leányalakjára, *Jolára*. Első eposza 1822 derekán készült.¹⁶ Ez a Jola is egy „völgyi“ halvány

⁷ ÖM I, 23, 1.

⁸ Irodört, Közlemények, 1927, 273, 1.

⁹ A Stettner Györgyhöz írt levelekre — minthogy azok már Gyulai életrajzából és azóta is sok idézésből ismeretesek — csak röviden hivatkozom. Az egész levelezés tudvalegileg megjelent a centennáriumra kiadott Vörösmarty-emlékkönyvben. (Székesfehérvár, 1900.)

¹⁰ *Önéletrajza*, u. ott 54, 1.

¹¹ 1807, november 2-án keresztelték. L. Hajas Béla id. dolg. 8, 1.

¹² Csajághy Laura is körülbelül ennyi idős, mikor megismeri.

¹³ *Az első Zalán futása*, Kiadta Kozocsa Sándor. RMK. 41. szám, 1937, 6—7, 1.

¹⁴ ÖM I, 22, 1.

¹⁵ ÖM, VII, 81—85, 1. (*Szerelmesek*. — *A reményhez*. — *A gögős*. — *A gyötrődő*.)

¹⁶ *Széljegyzetek Vörösmarty alkotásához*, Győri Szemle, 1937, 144, 1.

leány emléke, egy „csillagszemű árva leánykáé; aki „a völgynek délszaki táján“ él, lovagjának

ajkáról „Jola“ hangzik lágyan ömölve,
mire képén
a gyönyörű rózsák halovány színeiben enyésznek.

Hogy Jola nem Perczel Etelka, azt egy, ugyancsak 1822-ből való másik költemény is bizonyítja, a *Jolához* című, amelyet Gyulai méltánytalanul sorolt az „ifjúkori kísérletek“ közé.¹⁷ Ez a vers túlfűtött érzékiségével sokkal másabb, mint az eddigi Verseggy-ízű játszi enyelgések (voltaképpen még *A szép leány* is csak az), mintákra készült „kísérletek“ — ennek realizmusa meglepően igazolja, hogy ez a Jola élő valaki.

Ó mint óhajtám gerjedő tüzemben,
Hogy benned oltsam lobbanásait;
Ó mint esengék, hogy kívánatomnak
Benned legyen határa s vége is,
Lánggal tapadt a vágyó szem valódba,
Nyugtot vadásztam hőszín melleden.

— — — — —
De nyugtatót nem, több vágyást szereztem,
S jobban hevültek vérem kényei.
Adj csókot, ó az elsőt életemben!
Ha tudsz szeretni, szánj meg, adj Jola.
S ha visszakered, csókká ömiöm át,
Olyan hevesse, mint a déi nap,
S ez mind tied lesz — csak tied Jola!

Ezek a scrok bizonyosan nem a dúsgazdag Perczel Sándor kisasszonyleányának szólnak, akit utóbb „kézcsókolással tisztelt“, hanem valaki bonyhádi szépnak, akiről a bonyhádi erdő fiatal fájának keservesen panaszolja (mindjárt következő költeményében), hogy

Kérgednél a szép lánynak hó melle keményebb,
Higgyem-e, hogy panaszoim benne kegyesre talál.

S nyomban következő *Búcsúzója* is, amelyet Etelkára vonatkoztattak, szöszké leányt emleget, holott Etelka szöghajú, tehát barna.

Nemcsak ez az 1822-ből való három, minden valószínűség szerint összetartozó költemény mutatja, hogy a Völgységnek Etelkán kívül és Etelka előtt van egy Jolája is, aki Vörösmartyt hevesen föllobbanó szerelemmel töltötte el. Nem véletlen, hogy már 1821-ben a *Salamonban* találkozunk egy Jolánnal,¹⁸ Bátorinak kedvesével:

...míg fél ijedve, fél gyönyörködéssel
Bámulva hallám nyájas üdvödet,
Szemem szívemnek árulója lón,
S karodban veszem martalék gyanánt.
Ah mely gyönyör volt kebleden pihennem,
Mely üdvözítő színom csókotat!

Alakjára Teslér László kétszer is rátér leveleiben: „szeretetreméltó kedves kis teremtés, írja, mint a szép párafény a tiszta kék égen“ — „az egész darabra lelket hint el“, mondja másik levelében.¹⁹ Nem akarok az Etelka-hatás kuta-

¹⁷ ÖM VIII. 87. l.

¹⁸ Jolán — Jola 1, Zalán — Zala, Bp. Szemle, 1938, 723. sz., 243. l.

¹⁹ *Emlékkönyv* 155. és 158. l.

tóinak túlzásába keveredni: nem keresem az 1832-ben írt *Kincskeresők* rokonszenves Jolánjában is a völgysegi Jolát, csupán arra utalok, hogy a Jolán név Vörösmartynak későbbben is kedves.

Úgy nézem tehát, hogy Etelka elé 1821–22-ben be kell sorolnunk Jolát, aki erős érzéki lángokat gyújtott az ifjú költőben, s aki nem a Perczel-leány, de szintén valaki a „völgyből.” S inkább erre a valakire vonatkozhatnak a *Zalán futása* IX. énekének élményi sorai, mint Etelkára:

Délnek völgye, szívem titkának régi hazája,
Délnek völgyében is ily tüzes a lány szép szeme, Rajtam
Nem könyörül, de megöl ragyogó sugarával utóbb is,

Nem vonatkozhatik Etelkára *A fellegekhez* c., Görbőn írt versének célzása sem, hogy

Délre sóhajt e kebel —
S ott talán már a lyány szive
Hű szívemnek rég nem híve,²⁰
Mást vidámít, mást ölel.

Sőt az a részlet sem Etelkára illik, amelyben — a *Széplakban* (Bonyhád közelében van) — a költő „fiatalságának tündérországát” emlegeti

Lelkem az ifjúság képét öltözve magára
Ábrándozva bolyong egyedül a csörge pataknál,
S szárnyain ismét a szerelemnek hordja bilincseit
S hordja szelíd kötelét az elomló szőke hajának.

Gyönyörködhetett elutazása előtt a serdülő, barna Etelkában, s ha az *egy* tekintettel biztatja, sokat álmodott volna róla — de nem biztatta. Későbbben sem. Nem ő az, aki tüzes szemének ragyogó sugarával előbb-utóbb megöli, s nem az övé az omló, szőke haj, amelyről épen a *Széplakban* utóbb emlékezik.

Az Etelkáért való „epedés” csak 1824 vége felé lett komolyabb — ez tehát az *ante quem* s szerény nézetem szerint egy esztendeig tartott. Ugyanekkor ismerkedett meg Zádorral (akkor még, 1848-ig, Stettnerrel), aki azért utazott Vas megyéből Pestre, hogy a *Zalán futása* költőjét lássa.²¹ Bizalmasabbá csak a következő évben vált barátságuk; júniusban még magázzák egymást s pajzánul pajtáskodnak, csak 1825 júliusától tegeznek egymást s a következő hónapban ír Vörösmarty először szerelméről. Sok öröme, boldogsága e szerelemben nem volt. Lehetett mély és igaz — de lehetett, mint Gyulai mondja, ifjú ábránd is, semmiesetre sem „aranyozta meg” azt az egy vagy másfél esztendőt, ameddig tartott. Megfordulhatott a fejében az ábrándos gondolat, hogy Etelka a felesége lesz. Gondolhatott-e rá, hogy hozzáadják? Azt hiszem, nem. Egy iskoláskönyvben olvastam, hogy a *Szép Ilonkában* is él még Etelka emléke, mert a Peterdi-unoka is az osztálykülönbség áldozata. Szép Ilonka valóban az. De Vörösmarty épen úgy nemesember, mint Perczel Sándor, a patvaristaság után lehet belőle a vármegyének aljegyzője, utóbb főszolgabírája, mindenképen táblabírája: osztálykülönbség miatt nem tagadja meg tőle Perczel Sándor a leánya kezét. De a „számító és takarékos tökepezés” aligha adja a *szegény* Vörösmartynak, akit Zádor is kiségitget pénzzavaraiban,²² a leánya kezét, még akkor sem, mikor az a *Zalán futása* ünnepelt költője lett. Pedig Etelka tova-

²⁰ Tóth Dezső kartársam figyelmeztet, hogy ez a harmadik sor Gyulai kiadásáiból — megokolatlanul — hiányzik.

²¹ OM II, 463. l.

²² Riedl Frigyes id. n. 54. l.

tűnő évekkel — akkori fogalmak szerint — lassan vénleány lett: 26 éves volt, mikor a gazdag szabadkai nagybirtokos feleségül kapta.

De, láttuk, Etelka nem is szerette Vörösmartyt. Tehát az a reménye is hiú lett volna, hogy előbb-utóbb mégis hozzá megy.

Költőnk 1825 őszén még kétségbeesve vágyik „még egyszer“ látni Etelkát, 1827-ben már fél a találkozástól. Alig egy-két esztendővel a nagy szerelmi lángolás után — az után, hogy inkább Maróthy barátjával Keletre kívánczozott, az őshazát keresni — már megnyugodott, sőt már „borzadni“ sem tud magától, ha a multra gondol. Nehéz elhinni, hogy mégis, még a *Vérnászban* is Etelka emléke kísért. — Gyulai Pál, aki — mint láttuk — maga is elismeri, hogy e szerelmen „némi homány borong“, költői szépen és jóhiszeműleg elgondolta, majd óvatosan fölépítette a szerelem történetét Vörösmarty életében, és három szakaszra osztotta azt:

„... Az első szerelem aranyozta meg stb. (L. fent.) — 1830—1842-ig aránylag kevés szerelmi költeményt ír... vegyül közé egy-egy újabb *benyomás* is, de nem mély, sem tartós; csak 1842-ben érzik újabb líráján az erősb szenvedély, midőn ismerni kezdi azt a lányt, kit aztán nőül vesz.“

Mivel az első szakasz 1821—1830-ig tart, tehát Vörösmarty 1830-ig írt minden alkotásának leányalakjából Etelka sugárzott felé. Így lett pl. Enikőből Etelka. Azt hiszem, hogy ezt az elgondolást mérsékelnünk kell. Ismétlem, ez a boldogtalan szerelem mély is lehetett. Bizonyosan beleszántott költői alkotásaiba. És néhány lírai költeményén kívül legragyogóbb emléke a *Cserhalomban* él. De nincs tovább!

Gyulainak abból a föltevéséből azonban, hogy 1830-ig Vörösmarty költészetében mindenütt Etelka emléke szól, a példászerű következtetések hosszú sora született meg, egyre több túlzással. Olyan sorokból hogy

Halni mily szép, gondolám, s csudámban
Igy imádtam: szép szem! ölj meg engem.

— — — — —
Nem tekintnék többé ily szemekbe

— — — — —
S csendesen magamban így imádnék:
Szép szemek! ne rontsatok meg engem! —

Etelka kísértő emlékét olvasták ki, azt érezték ki a *Hedvigből* — „sötétlő haja, kék szeme és sudár termete Etelkának leghívebb rajza,“ mondja pl. Hajas Béla egyébként gondos dolgozatában — azt látták a *Helvilában*. Jóllehet Csaba Helvilája, „dísze a világnak“, ott nyugszik, ahol „*Rába* gyors vizében rázza árnyékát a szélben két sugár fa,“ s nem a — Völgységben. Nyilván Gyulai hatása alatt még Riedl Frigyes is elragadtatja magát, mikor a *Délsziget* ismertetésében ezeket mondja:

„A második énekben a leány és a fiú is nőnek-nőnek és megszeretik egymást, de — egyszerre jön egy magyar dzsenti és megkéri Perczel Etelkát s Vörösmarty örökre élveik tőle — Délsziget egyszerre szétválík és Szüdeli az egyik szigeten marad, Hadadur a másik szigeten s közöttük az óceán.“²³

A *Délsziget* az 1831. évre szóló Aurórában, tehát 1830 végén jelent meg, Perczel Etelka pedig 1833. augusztus 8-án lett Bajsai Vojnits Barnabás felesége!²⁴ Az *Eger* állítólagos Etelka-vonatkozásáról elég megmondani, hogy ezt a kiseposzt Vörösmarty az ominózus 1827. augusztusában kezdte írni.

Nem vontam kétségbe, hogy Vörösmarty 1824—25 körül boldogtalan, gyötördő szerelemmel telt el Perczel Adél iránt s ez a szerelem sok fájdalmat, kesese-

²³ U. ott 89. l.

²⁴ Hajas Béla id. dolg. 23. l.

rúséget szült benne, bár történetén így is „néma homály borong.“ Körülményeit nem látjuk eléggé tisztán. Az is bizonyos, hogy költőnknek ez a gyötrő epedése, csalóka ábrándja költészetében is tükröződik. De igazolni próbáltam azt a meggyőződésemet, hogy költészetének magyarázatában ennek a szerelemnek visszhangját alaptalanul kiélezte, kiterjesztette a Vörösmartyirodalom, s vele vagy tíz év költői alkotásainak képére odanemillő, mert irreális színeket festett. Az Etelka-élménynek ez a túlhangoztatása is egyike volt azoknak az eszközöknek, amelyekkel a multban Vörösmarty költészetének haladó politikai tartalmát elleplezték.

SOLT ANDOR:

VÖRÖSMARTY DRAMATURGIÁJA

Az a harc, amelyet a haladás hívei a 19. század elején a magyar színjátszás és a vele szorosan összefüggő drámairodalom területén vívtak meg az új, polgári világ megteremtéséért, a reakció megerősödése következtében a 20-as években ellanyhult. A kezdeti eredmények után (a vármegyék színpártolása, a pesti előadások 1807 és 1815 között, Katona József drámaírói művészetének kibontakozása, Kisfaludy Károly színi sikerei 1819–20-ban, stb.) egy évtizednél továbbtartó pangás, hanyatlás állt be. A fővárosban szünetelt a magyar színjátszás, kivéve egy-egy gyenge vidéki színtársulat rövid ideig tartó vendégszereplését, drámairodalmunk fejlődése elakadt, a dramaturgiának és a színikritikának, az egy Kőleseyt kivéve, nem akadt számottevő művelője. Ez az oka annak, hogy Vörösmarty — noha a dráma pályája kezdete óta jelentős helyet foglalt el írói munkásságában — ifjú korában csak rendszertelenül és közvetve, saját költői gyakorlata és világirodalmi olvasmányai (Shakespeare, Calderon) nyomán fejleszthette iskolából hozott szűkkörű, klasszikus noétikai ismereteit (Aristoteles, Horatius), színpadtechnikai, gyakorlati dramaturgiai kérdésekkel meg egyáltalán nem foglalkozott. Régebbi irodalomtörténetünknek az a pszichologisztikus megállapítása, hogy Vörösmarty a drámaírást kizárólag költői feladatnak tekintette és a műfaj elméleti problémái és gyakorlati követelményei nem érdekelték, egyike azon torzításoknak, hamisításoknak, amelyek a köztudatban élő Vörösmarty-képet éktelenítik. Mihelyt az objektív társadalmi-politikai helyzet következtében (az 1832–36-i országgyűlés, a júliusi forradalom, stb.) új erőre kapott az állandó magyar játékszín megteremtésére irányuló mozgalom, Vörösmarty mindjárt az első alkalommal bekapcsolódott abba. 1833-tól kezdve, mint az Akadémia játékszíni bizottságának tagja résztvett a pályázatokra beküldött darabok megbírálásában, valamint a drámafordításoknak nyelvi szempontból való átnézésében és kijavításában; amikor pedig 1837-ben a pesti magyar színház megnyitásával kapcsolatban drámánk és színészeink ügye az érdeklődés homlokterébe került s az egész magyar íróvilágot mozgósította, ő is a nyilvánosság elé lépett időközben kiérlelt drámaelméleti nézeteivel, s hat éven keresztül az első sorban harcolt színi kultúránk ügyéért, részben „*Dramaturgiai Töredékek*“ c. cikksorozatával és önálló drámabírálatával, részben mint az Athenaeum állandó színikritikusa. De dramaturgiai megnyilatkozásai közé számíthatjuk az *Arpád ébredése* c. előjátékát is.

*

A feladat: a nemzeti színház eszméjének megvalósítása, sokrétű és bonyolult volt. Az Akadémia játékszíni bizottságának megalakulása (1831) és tevékenysége, a budai színtársulat rendszeres előadásai (1833–1837), a folyóiratokban állandósuló színikritikák (1835—), végül a pesti magyar színház fel-

építése (1834—1837) komoly eredménynek számítottak, de éppen ezeknek biztosítása és továbbfejlesztése az egymással összefüggő elvi és a gyakorlati problémák egész sorának sürgős megoldását tette szükségessé.

A központi kérdés drámairodalmunk új stílusának kialakítása volt. Ennek sikerétől függött színházi kultúránk egész jövője. A magyar játékszín hivatása a nyelv ápolásának segítségével a nemzeti érzés, a nemzeti gondolat megerősítése, kiterjesztése lett volna, ezzel szemben drámairodalmunk és színjátszásunk megrekedt a német befolyás uszályában. Kölcsey már 1827-ben egész határozottan rámutatott az idegen ízlés, idegen hatás veszélyére:

„Mostani vándorszíncinken nem láthatunk egyebet a mélyen megromlott német színek még, ha lehetséges, romlottabb visszatükrözésénél. A mi hideg lelkelenségünk eizsibbasztja fróinkat, kik magyarok lévén magyar szívekhez szólhatnánk; s így színjátszóink kénytelenek a bécsi pórnép mulatságára koholt alacsony tréfákat szedni elő, s azon puha érzélgősségű darabokhoz folyamodni, melyeket a német nagy közönség visszafordult ízléssel bámul s melyek a magyar férfias lélekkel oly elhatározólag ellenkeznek.”¹

De a beszédének elhangzása óta eltelt tíz év alatt éppen az eredetiség tekintetében mutatkozott a legkisebb haladás. A budai színtársulat műsorának súlypontjait német drámák alkották, de nem Goethe, Schiller vagy Kleist művei — ezeket csak ritkán és akkor is kiforgatva, eltorzítva adták —, hanem a még mindig népszerű Kotzebue, mellette pedig Birchpfeiller, Töpfer és Nestroy darabjai. Bécsi szűrőn keresztül jutottak el hozzánk a nyugati klasszikusok drámái is, így elsősorban Shakespeare, akit színházlátogató közönségünk rossz német átdolgozások primitív magyarosított változataiból ismerhetett csak meg. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a magyar szerzők közül is elsősorban azok jutottak szóhoz, akik a német Ritterdrámák vagy a bécsi tündérbohózatok stílusát követték. Jellemző pl., hogy a budai színtársulat a legnagyobb sikert Munkácsi János silány Nestroy-utánezatával, a *Garabonciás diák*-kal érte el: 14-szer adták, míg Vörösmarty, Szigligeti, Tóth Lőrinc darabjait egy-két előadás után levették a műsorról; a régi magyar drámák közül Dugonics András *Bátori Mária*-ja hat, Bárány Boldizsár *Sajdár és Rurik*-ja négy előadást ért meg, ezzel szemben a *Bánk bán* mindössze háromszor került a nézők elé. A német drámák hegemoniáját nem tudták megtörni az újonnan feltűnt francia romantikus színművek sem. Nem eredetiből, hanem a német színpadok számára átalakított változatokból fordították őket, azonkívül — színészeink és közönségünk egyaránt még fejletlen ízlésének megfelelően — elsősorban a másod- és harmadrendű utánzők eszmeiség nélküli, pusztán színi hatásra épült műveit adták, ezek pedig tovább táplálták a hozzájuk hasonló technikájú német darabok divatját.

Biztató jelenség volt, hogy a 30-as évek közepén fellépő íróink egy csoportja — Szigligeti Ede, Garay János, Tóth Lőrinc, Gaál József, stb. — új utakat igyekezett törni drámairodalmunkban. Programjukat Garay János foglalta össze *Dramaturgiai füzer* c. tanulmányában.² Ebből világosan kitűnik, hogy fiatal drámaíróink már avultnak érezték a „parókás és hajtókás német játékszín” szabályait, és a „korszellem” nevében Shakespeare-t és a francia romantikusokat választották példaképül. Alapvető elvnek tekintették dráma és élet, dráma és a nemzetiség szoros kapcsolatát. Alhazafias történelmi és érzelmes családi jelenetek helyett az „életből vett character-rajzolatok” ábrázolására törekedtek, a „szállékony társalkodási enyeltés” helyébe a szenvedély

¹ Magyar játékszín. Kölcsey Ferenc összes művef. (Franklin kiadás) 1015. l.

² Regélő-Honművész, 1835. Irodalomtörténetünk indokolatlanul alábecsülte Garay dramaturgiai cikkeiét. (V. ö. Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története, 1925, 211. l.) Bennük — bár gyarló megfogalmazásban — már megtalálhatjuk azokat a helyes alapelveket, amelyeket Vörösmarty a *Dramaturgiai Töredékek*-ben fejtett ki, úgyhogy Garayt ebből a szempontból Vörösmarty és az Athenaeum írói köre előfutárának kell tekintenünk.

hangját szólaltatták meg. Valóban volt is érzékük a témaválasztás, a drámai összeütközés, a tragikus pátoasz iránt, de mint gyakorlatlan kezdők darabjaiknak kidolgozásában súlyos hibákat követtek el. Különösen gyengének bizonyultak a belső motivációban; túlzásokra ragadtatták magukat a lelki állapotok festésében, az indítékok halmozásában, s ez drámaikat zsúfolttá, zavarossá tette, ami gyengítette hatásukat s csökkentette haladó jellegű eszmei tartalmuk és vele együtt az egész mozgalom hitelét. Drámairodalmunk további sorsa tehát attól függött, hogy milyen mértékben sikerül az új drámaíró nemzedéknek egy olyan művészi technikát elsajátítania, amelynek birtokában biztosíthatja a polgári haladás irányába mutató nemzeti jellegű színművek maradandó sikerét s ezzel egyúttal felszámolhatja a társadalmi fejlődés útjában álló német színi hagyományokat.

Ez a feladat szabta meg a *Dramaturgiai Töredékek* célkitűzését, anyagát és szempontjait. Vörösmarty tisztában volt azzal, hogy a művészi alkotáshoz nemcsak tehetség, hanem alapos mesterségbeli tudás is szükséges. Ebben a tanulmányában, de későbbi kritikáiban is váltig hangsúlyozta az „oekonomia“, a „helyes gazdálkodás“, vagyis a műgond fontosságát, amelynek hiánya „homályt és érthetlenséget“ von maga után. Minthogy pedig úgy látta, hogy drámaíróink éppen e tekintetben szorulnak a legnagyobb segítségre,³ a *Dramaturgiai Töredékek*-ben összefoglalta a drámai műfaj szabályait. Maga is említi, hogy célja a gyakorlati tanácsadás⁴; nem ad rendszeres műfajelméletet, nem törekszik művészetfilozófiai vagy esztétikai alapelvek kibontására, absztrakt fogalmaknak, mint pl. a tragikumnak és a komikumnak elemzését meg sem kíséri. Tanulmányának hat fejezete közül a középső négyben — terjedelmüket tekintve az egész mű ¾ részében — a drámai tárgyra, a drámai mesére, az elrendezésre, a kidolgozásra és ezen belül a dráma nyelvére vonatkozó mesterségbeli, gyakorlati úton tökéletesíthető technikai fogásokat tárgyalja. Hangsúlyozza a tárgyválasztás fontosságát, annak előnyét, ha a drámaíró ismeretes anyagot dolgoz fel, a cselekmény egységének szükségszerűségét, egyszerűségének nagy hasznát, az „in medias res“ szerkesztésének helyességét a drámában is. Majd a jelenetek arányos elosztásáról beszél, rámutat arra, mennyivel hatásosabb a néző szemeláttára kifejlő cselekmény az elbeszélésnél. végül pedig azt az elvet taglalja, hogy a dráma személyei különböző nyelven beszéljenek. Első pillantásra tehát úgy tűnik, hogy Vörösmarty dramaturgiai cikksorozata az ismert, a kor irodalmi köztudatában élő művészi és költészettani igazságokat foglalta össze, s ezt a látszatot még az a körülmény is erősíti, hogy fejtegetései során állandóan Horatiusra hivatkozik, állításait az „Ars poetica“ idézeteivel bizonyítja. De Vörösmarty a drámaírás szabályainak részletezését nem tekintette öncélúnak — a *Dramaturgiai Töredékek* értékét nem azon kell lemérnünk, hogy Vörösmarty megállapításai mennyire eredetiek, hanem azon, hogy mivel kapcsolatban tartja szükségesnek őket hangsúlyozni.

³ „...E homály és érthetlenség... folyadéka egy mélyebb kútfőnek, milyenek a rosszul emésztett képzetek, gondatlan, szapora munka, nem értett, meg nem bírt tárgy, mely urunkká lesz, a helyett, hogy uralkodnánk rajja.“ (VII. 21. A kötet- és lapszámok Vörösmarty munkáinak 1885-ös kiadására utalnak.)

„... mi magyarokul többnyire szórakozottan írjuk műveinket...“ (VII. 65.)

„A drámai költészetben oly szegény, ifjone hazai litteratúra méltán várja az avatott-ságnak annyi jeleit bizonyító új drámaköltőtől (Teleki Lászlótól), hogy ezután művében az elrendezésre s gazdálkodásra több figyelmet fordít...“ (VII. 71.)

⁴ „Mondhatnám, mielőtt tovább megyek: ‚fungar vice colis‘: de a kérlelhetetlen idő ezt magától ki fogja mondani, ha így áll a dolog, s nem akarok gyanús kényeskedéssel jogaiba vágni, ahhoz látva inkább, hogy mit részt önbottlásaimon, résztint egyéb tapasztalásaimból okulva tanulságul vevék, független töredékekben közöljem, *használandót, Fiegészítendőt, vagy végre megigazítandót mások szorgalmi által.*“ (VII 12. 1.)

Vörösmarty fejtegetéseinek elején alapvető tételként leszögezi, hogy a színműről kíván szólni, amelynek kettős célja van: a költői és a színi hatás.

„A dráma nemét a költészet, fajtát a színi (ez által a cselekvő élet ábrázolását értvén) teszi. Innen világos, hogy a színmű a költői műnek alája van rendelve, s míg a költői lélek nélkül alkotott színműveket eltemeti az idő, maradandók azok, amelyek... költői belérték által tartalmasak.“

De utána nyomban a színi hatás fontosságát fejtegeti, belső és külső érvek felsorakoztatásával. Végső következtetése az, hogy

„a dráma, bármi nagy költői becs mellett is, színi hatás nélkül nem tökéletes mű.“

Vagyis a dráma technikai szabályainak ismertetésével nemcsak segítséget akart nyújtani drámaíróinknak, hanem pozitíve válaszolt arra a kérdésre, hogy a drámában összeegyeztethetők-e a színpad követelményei a költőiség igényeivel, vagy más szóval: van-e művészi jogosultsága a színműnek. A kérdésnek ilyen formában való feltevése talán meglepőnek látszik, de csak mai szemmel nézve. Vörösmartynak a maga korában még minden oka megvolt, hogy ezt a problémát tisztázza.

A 30-as évek dramaturgiai köztudatában még nem volt vitán felüli az, hogy a színszerűség nélkülözhetetlen eleme a drámának. A latinos műveltségű konzervatív nemesség egy részének szemében a színmű alacsonyrendű, korcs műfajt, komédiások „spektákulumát“ jelentette; „igazi“ drámának csak az aristotelesi szabályok szerint készült művet volt hajlandó elismerni, úgy ahogy azt a deák iskola poétikai osztályaiban tanulta. De még egyes drámaírók is akadtak,⁵ akiknek vértelen, élettől elvonatkoztatott alkotásai a klasszicista dráma irányába való visszakanyarodás jeleit mutatták. Vörösmarty jól látta, hogy az antik dramaturgia idejétmúlt kultusza és helytelen alkalmazása — minthogy lényegében arisztokratikus-feudális ideológiát táplált — veszedelmes lehet játékszíni mozgalmaink számára. Éppen azért hivatkozott tanulmányában olyan sűrűn a nálunk korlátlan tekintélynek örvendő Horatiusra, hogy a konzervatív rétegek is világosan lássák: színszerűség és művészet nem ellentétes fogalmak, a modern színmű nem jelenti okvetlenül a köztudatban meggyökeresedett klasszikus költészettani szabályok feladását.

De a színszerűséget meg kellett védeni azokkal szemben is, akik elismerték ugyan jogosultságát, de másképen értelmezték. Mert a színi hatás követelménye önmagában formális elv, — színszerű volt a Kotzebue-féle német dráma is. A kor dramaturgiai terminológiájának ismeretében tudunk kell azonban, hogy amikor Vörösmarty színműről beszél, nem a középfajú drámát érti általában, hanem annak azt a típusát, amelyet a francia romantikus drámák képviseltek.

Egy 1913-ban készült disszertáció szerint⁶ Vörösmarty dramaturgiai nézeteit Lessing, Schlegel és Tieck műveiből merítette. A dolgozat szerzőjét nem hibáztathatjuk, hogy fiatalos buzgalmában erőszakolt idézetpárhuzamokkal bizonygatta a német hatást, hiszen nyilvánvalóan ezt a feladatot kapta professzoraitól. De súlyos mulasztás terheli irodalomtörténetünket, hogy ezt az egyoldalú, helytelen megállapítást kritikátlanul átvette és harminc éven keresztül hirdette. Jellemző a pozitívista irodalomtörténet reakciós módszerére, hogy ugyanakkor, amikor a filológiai pontosságot és „objektívítást“ hirdette, ítéleteit elhallgatott és elferdített adatok alapján fogalmazta meg.

⁵ Jellemző, hogy elsősorban a klérus szépfírói ambícióktól fűtött tagjai között, így a piarista Horváth Cyrill, az „akadémikus“ drámaíró, és a bencés Guzmics Izidor, a „hellén-magyar dramaturgia“ apostola.

⁶ Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája.

Mit mond Vörösmarty a *Dramaturgiai Töredékek*-ben? Először: gyakran és konkrétan utal „a legjobb francia darabokra“, a „figyelemre méltó újabb francia színművekre“, mint követendő példákra. A drámában alkalmazott elbeszéléssel kapcsolatban szinte külön kis értekezésben méltatja Hugo Viktor *Angelo* és Dumas Sándor *Neslei torony* c. drámáját.⁷ Viszont a német drámákról elítélően, lekicsinylőleg nyilatkozik. A francia drámák fölényét a némettel szemben — a színművek lírikus részleteiről szólva — így jellemzi:

„E részben különösen figyelemre méltók az újabb francia színművek, ha egyébiránt mind valók volnának is azon vádak, melyekkel a német kritikától ostromoltatnak. Bennök elbeszélés, lyrai ömledések a legdrámaibb alakot öltik fel, mindenkor helyén s célszerűleg használtatnak; bennök ritkán találni az émelygő érzélgés s helykívvüli indulatoskodás s pangó szenvedélyek azon pogyászait s uszályait (Schleppe), melyeket kritikusszomszédainknak legjobb, legművészibb drámai characteriek is akadécul rendszerint magukkal hurcolnak. Az újabb francia költők minden érzelemnek s indulatnak a legpontosabb kiszámítás szerint tudják hasznát venni, a cselekvés rugóit művészi kézzel drámai célokra, színi hatásra intézni, a mi mind tanulásra, mind követésre méltó.“

Másodsor: újra meg újra hangoztatja a dráma és élet kapcsolatát. Már a bevezető sorokban leszögezi, hogy a lángésznek is „táplálatot kell vennie a kívüle álló dolgokból, kora, nemzete, köre szelleméből“. A színmű leglényesebb jegyének a „cselekvő élet“ ábrázolását jelöli meg, s ezt az elvet, még háromszor nyomatékosan megismétli.⁸ Azt, hogy ezen mit kell érteni, nem fejtette ki bővebben, de erre nem is volt szükség: a színmű létszerűségének konkrét jelentését előtte már többen tisztázták, úgyhogy ez közismert dolog volt. Garaynak már idézett dramaturgiai cikke erre vonatkozólag a következőket mondja:

„Közönséges panasz nálunk magyaroknál, hogy eredeti színdarabjaink nincsenek, másfelől, hogy a színeszet nem pártoltatik a közönségtől. Mindkettőnek oka, úgylátszik nekem, színiköltőinkben feküdt és fekszik, kik a valódi irányt, melyen indulniok kell, még el nem találták, — s ez az egyetlen-egy — melyen a játékszín az étellel, a nemzet életével szorosan egybe forr, összeolvad... Csak ott virágzott elejétől fogva teljesen a drámai művészet, hol a játékszín az étellel — társalkodási és politikai étellel — legszorosabb köcsönös összeforradásban volt.“⁹

Harmadszor: a *Dramaturgiai Töredékek* utolsó, a „dráma belsejéről“ szóló részében, amely a műfaj központi problémáival: a jellemábrázolás, a tragikus és komikus konfliktus, végül pedig a költői igazságszolgáltatás kérdésével foglalkozik,¹⁰ szinte szórul-szóra megismétli a *Cromwell* és a többi Hugodráma előszavában lefektetett elveket. Hangsúlyozza a drámai hős embervoltát, akinek cselekedetei a jellemből kell hogy fakadjanak; a *Le roi s'amuse* Triboulet-jére hivatkozva ellentmond a klasszikus dramaturgia azon tanításának, amely szerint a hős csak magasabbrendű személy lehet; végül a kényszerítő sorsot, amellyel a hős szembezáll, nem egy világ felett lebegő misztikus fátumban, hanem a nép akarataiban, a zsarnok parancsában keresi.

Vörösmarty ezt a kifejezést: romantika, nem használja fejtegetései során. De a fentiek alapján nem vitás, hogy a *Dramaturgiai Töredékek* milyen irányból jövő nézeteket tükröznek. A cikksorozat határozott, nyílt kiállítás a francia romantikus színmű¹¹ s ezzel egyúttal a haladás ügye mellett. Hugo

⁷ VII. 32—33. 1.

⁸ (A színházak)... „kicsi központostott képmásai a roppant világnak.“ (VII. 11.)

„A dráma az élet képét akarja adni.“ (VII. 19.)

„A dráma kicsinyben a cselekvő élet képe.“ (VII. 46.)

⁹ Összes művek. V. 396. 1.

¹⁰ VII. 46—56. 1.

¹¹ Nem mond ennek ellent a közismerten szoros kapcsolat Vörösmarty és Shakespeare között, amellyel irodalomtörténetünk bőven foglalkozott. (Ennek marxista kiértékelése persze még megoldandó feladat.) A Shakespeare-kultuszról egyenes út vezetett a francia romantikához, amely a brit drámaköltő műveiből vonta le dramaturgiai elveit.

Viktor és társainak mozgalma a polgári ellenzékiéget képviselte a restauráció korának feudális-nemesi reakciójával szemben, a mi társadalmi viszonyaink között a francia színmű stílusában fogant darabok a polgárosodás útjára lépett középnemesség törekvéseit voltak hivatva kifejezni. Drámairodalmunknak ez az iránya a plebejus, népi mozgalom felé mutatott. Ezt Eötvös József Hugo Viktor *Angelo*-fordításához írt bevezetésében (1835) világosan kimondja:

„Nem tetszeni, használni vala Hugo Victor célja és ő elérte azt. Felette szent, felette nagy vala néki a poésis, mintsem hogy játékként célnak tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse; s az erő erény... A században, melyben élünk, a művészet köre messze terjedt; a *publicum*, így szóla a költő egykor: a *nép*, így szól a költő ma.“¹²

Vörösmarty ilyen mértékben nem vonta le a romantikus színmű dramaturgiájából adódó következtetéseket. A dráma realizmusát ő még összhangba kívánta hozni a klasszikus poétika megkövetelte eszményítéssel. Ez legjobban abból tűnik ki, hogy a drámában érvényesülő költői igazságszolgáltatást elvont etikai követelménynek, s nem társadalmi szükségszerűségnek fogta fel. Vörösmarty álláspontja e tekintetben nem egészen következetes. Egyszer idealisztikus nézetet fejez ki, amikor az ú. n. költői igazságot „istenségnek“ nevezi, mely „részrehajlatlanul örök törvények szerint uralkodik a művészetben s amely abban áll, hogy az üldözö bűn dolyfe, s az üldözött erény megbukása által fellázadt s megbántott érzés kiengeszteltessék“,¹³ máskor a pszichologizmus felé hajlik, megdicsérvén a költőt, aki „jól teend, ha mindent az ember belsejéből, az egyes karakterek erejéből fejt ki“. ¹⁴ Azt, hogy az igazi drámai cselekmény a szereplők egymáshoz való társadalmi viszonylataiban beálló változásokból áll, s a hős szenvedése és bukása mindig valamely társadalmi rend dialektikus felbomlásának mozzanata (Marx), Vörösmarty persze még nem ismerte fel. III. Richard az ő számára is a nagy gonosztevő lélektani problémája maradt, alakja mögött nem látta meg a feudális anarchia korát mozgató gazdasági-politikai erőket. Optimizmusa is az absztrakt humanistáé, aki feltétlenül hisz abban, hogy „a szenvedély megrázó szélvész“, „a bűn mardosó belkínjai“ által „a megrendült erkölcsi súlyegyenek végre ismét csillapatra kell hozatnia“. ¹⁵

Kétségtelen, hogy Vörösmarty dramaturgiájának ez a legsebezhetőbb pontja. De történetileg még ebből a szempontból is előre mutat. Szinte szenvedélyes hangon védi a francia drámát azon vád ellen, hogy „iszonyú, vad bűnök- és bűnösökből vannak összeszőve“, ¹⁶ s élesen elítéli a német színművek hamis morálját, a Kotzebue-féle nyavalygásokat, émelyítő érzelmeket.

„Hibáznak véleményem szerint azok, kik a költői s színi világot minden megrázóbb s nagyobbszerű vétkektől s az általok úgynevezett botránkozattól tisztán szeretnék tartani, kik a simán álarcozott, apróbb, de annál írhatatlanabbul vérbenható bűnöknek balul hízelve vagy azoknak hamis irgalomból az igazság rovására megbocsátva, úgy vélik legszelídebben s emberibben mulattatni nézőiket, ha egy nyavalygó erényt a legméltatlanabb szenvedések iskoláján végighurcolhatnak; s ez az, mit ők morálnak neveznek. De részemről igen keveset hiszek az ily simaszájú Múzsának: hasonlónak tartom a sziszegő kigyóhoz, melynek foga tövén halálos mérge van.“¹⁷

¹² Összes művek. XII. köt. 226. l.

¹³ VII. 46. l.

¹⁴ VII. 50. l.

¹⁵ VII. 46. l.

¹⁶ VII. 34. l.

¹⁷ VII. 56. l.

Vörösmarty az álerkölcnek ezzel a leleplezésével a megalkuvó nyárspolgári magatartásnak üzen hadat. Vele szemben, mint pozitívumot azt a drámai eszmeiséget emeli ki, amely arra nevel, hogy az élet, világ, sors zsarnoki önkényével önérzetesen és hősiesen kell szembeszállni.

„A karakter ereje az, mely bennünket minden fölött érdekel. Így küzd a leláncolt Prometheus, az emberek jötevője, nagy lelki erővel, Isten maga is, az istenektől reá mért kínokkal, mintha egy megfeszített aristocratát (a jobb értelemben) látnánk, ki azért, hogy a népen könnyíteni akart, aristocrata társaitól szaggattatik. Nyögéseit hallani a testi fájdalom miatt; de lelke vádat tesz az őt győtrő istenek ellen, azoknak bukását jövendőli; s nincs hatalom, mely engedésre bírja.“¹⁸

Ez a szép idézet nem szorul magyarázatra. Benne van az emberi szabadságjogokért, az elnyomottak felszabadításáért, az igazi kultúráért küzdő egész Vörösmarty, és benne van a 30-as évek progresszív irodalmi programja. Hogy ez a mondat éppen a *Dramaturgiai Töredékek*-ben kapott megfogalmazást, világosan bizonyítja, hogy Vörösmarty dramaturgiájával is a társadalmi haladás ügyét kívánta szolgálni.

*

Mialatt Vörösmarty cikksorozata az Athenaeumban megjelent (1837. május—július), a pesti Nemzeti Színház építkezése befejezéséhez közeledett, a megnyitás előkészületei már javában folytak. Az állandó magyar játékszín létesítése, mint lényegében politikai kérdés, egyike volt azon harci területeknek, ahol a haladás és a reakció erői összezsaptak. Az arisztokrácia és a klérus, a nemzeti jövedelemnek ez a két legnagyobb haszonélvezője, közönyös, sőt ellenséges magatartást tanusított a színházépítés ügyében. A gyűjtésre vonatkozó iratok igen tanulságosak. Gróf Károlyi György lakonikus tömörséggel jelentette ki: „Ich zahle nichts“; Marich püspök felháborodottan tiltakozott: „Az istenért, de hogy adok én komédiára!“, míg Jordánszky püspök így háritotta el az adakozást: „Másra adnék, de komédiára nem“. Pest megyében, ahol legerősebb volt az agitáció, az egyház is kénytelen volt adakozni, de jellemző, hogy a kalocsai nagyprépost 25 forintot adott, a kanonokok 15-öt, ugyanakkor, amikor a kisemberek, pl. éppen a kalocsai egyházi birtok alkalmazottai 5—10 forinttal járultak hozzá a színház építéséhez, nem is beszélve az ügyvédekről, táblabírákról, akik átlagban 100 forintos összegeket jegyeztek.¹⁹ Maga Széchenyi is, noha 1832-ben még röpiratban fejtegette a magyar játékszín fontosságát, három évvel később szembe fordult Földváry Gáborral és a pestmegyei nemességgel, amikor kiderült, hogy a színház nem az lesz, aminek ő tervezte: az előkelő társaság fényes találkozóhelye, ahol elsősorban operákat fognak adni. Pest városa a maga német színházát féltette, s mindössze 15 000 forintot szavazott meg hozzájárulásként, de Széchenyi ezt az összeget is lefoglaltatta az országgyűléssel a saját tervei szerint építendő színház céljaira. Ilyen körülmények között a színház 1837. augusztus 22-én — Vörösmarty szavai szerint — valóban „mintegy a lehetetlenség dacára“ nyílt meg, a vármegyei középnemesség, a pesti iparosok áldozatkészsége és a szegény köznép önként felajánlott ingyen munkája eredményeképpen.

A megnyitó est Vörösmarty ünnepi prologusával, az *Árpád ébredésé*-vel kezdődött. Gyulai Pál nem sokra becsülte Vörösmartynak ezt az alkotását. Hevenyésztett darabnak tartotta, mint „alkalmi művecskét“ emlegette. Az igazság az, hogy a pestmegyei játékszíni bizottság már 1837. januárjában felkérte Vörösmartyt egy ünnepi előjáték megírására s költőnk azt március 13-án el is fogadta.²⁰ Egészen bizonyos, hogy ebben a megbízatásban kell

¹⁸ VII. 49. 1.

¹⁹ Ld. Rexa Gyula: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bpest, 1927.

²⁰ Ld. Bayer József: „Árpád ébredése“ keletkezésének története. Irodalomtörténeti Közlemények, 1898.

keresünk a *Dramaturgiai Töredékek* keletkezésének egyik külső indítókát is. Vörösmarty a megyéhez intézett válaszában ezt írta: „Sok és nagy az, mit egy ilyen fényes alkalommal.. annyi keserű küzdés és csalódások után gondolni és elmondani lehet.“ Az a sok gondolat, amit a színházépület befejezése belőle kiváltott, voltaképpen dramaturgiai tanulmányában kapott helyet — a prologusban csak egyes eszméket fogalmazott meg költői képekben. Láttuk azt, hogy Vörösmarty mennyire hangsúlyozta dráma és élet kapcsolatát. Ennek az elvnek jegyében készült az *Árpád ébredése*, mert a mű nemcsak általánosságban utal a nemzeti színház fontosságára, hanem nyomatékosan rámutat annak politikai jelentőségére is. A sírjából felidézett honalapító fejedelem és a költő párbeszéde az első jelenetben egészen berzsenyies színekkel ecseteli a magyarság elkorcsosodását, de érte nem a „forgó viszonszág“-ot és a „tündér szerencsét“, hanem „az ősiségek álorcaiban álló szív- és lélektelen bálványt“, az „ősei nagy tettein kérődöz rossz nemzedéket“ teszi felelőssé, amely nem látta és nem sejtette a „nemzetirtó kézből reá váró csapást.“ Az adott történeti helyzetben ez félreérthetetlen beszéd volt. De Vörösmarty még tovább konkretizálja a megkezdett képet. A költő lelkes hangon számol be a „feltámadt merész szellemről“, amely a „rém jövővel szembe szállni kész“:

„Oh fejedelem, mi ujra éledünk,
Buzogva küzdünk egy jobb életért,
Nem látva, nem segítve senkitől,
S bár kis sikerrel, mégsem csüggedezve;
De hőseink nem vérben fürdenek:
Ölelni készek embertársokat,
És türni mindent szent hazájokért.
Köztünk is fenn van még Prometheus,
Kinek szivét az üldöző kajánság
Kányái marják, mert szelid vala
Embernek nézni embertársait.
S ő óriási fájdalomában is
Oly törhetetlen most, mint valaha.“

Vörösmarty nem utalhatott nyíltan a bécsi udvar nemzetellenes törekvéseire, a feudális főnemesi reakcióra, a köznemesi párt országgyűlési harcaira, de így is mindenki megértette, hogy kikre vonatkoznak a költői képek. A közvéleményt állandó izgalomban tartották a kormány részéről megindított felségárulási perek: 1837. februárjában ítélték el Lovassy Lászlót és társait, ugyanez év májusában fogták el Kossuth Lajost, s még mindig folyt a per Wesselényi Miklós ellen a jobbagyok érdekében mondott beszédéért, — a fentebbi idézetben ő a Prometheus, aki „szelid vala embernek nézni embertársait.“ Azok a dühödt támadások, amelyeket a kormány lapja, a klerikális-konzervatív *Hirnök* indított Vörösmarty személye és ünnepi előjátéka ellen,²¹ legjobban mutatják, mennyire sikerült Vörösmartynak a színházavatást politikai állásfoglalásra felhasználni. S ez egyúttal bizonyíték arra is, hogy Vörösmarty a dráma életszerűségét nemcsak hirdette, hanem a legelső adódó alkalommal a maga költői gyakorlatában meg is valósította.²²

Az előjáték második részében Árpádnak arra a kérdésére, mi ez az épület, (a színpadi háttér ugyanis az új színházat ábrázolta), így felel a költő:

„Ez a világ kicsinben, fejedelem.
Itt láthatod meg, amint volt, vagyon...“

s néhány sorral tovább:

²¹ 1837. augusztus 25-, 29., szeptember 26-i szám, stb.

²² Persze azt is bizonyítja, mennyit ér a hagyományos Vörösmarty-kép. „Egész életében apolitikus maradt“ — írja Vörösmartyról Brisits Frigyes. (A XIX. század első fele, Budapest, 1939. 217. l.)

„E ház az élet zajló iskolája ...“

amelynek az a célja, hogy

„Ifjat, leányt, a vénet, fiatalt
.....
Élet-hasonló játékban mulassa.“

Ezzel a gondolattal találkoztunk már a *Dramaturgiai Töredékek*-ben. De versbe szedte a drámai igazságszolgáltatásról vallott felfogását is:

„Itt újra fellép a holt dalia
A rég csatázott harcok hősei;
Bölcsek, vezérek és világbírók,
S kiket tapodnak, és kik eltapodnak,
Gazdag, szegény, a koldus és király,
Itt újra élnek kinban és gyönyörben,
De itt igazság ül a trónuson,
S mit ember és sors vétett zsarnokul,
Az szent-egyenlőn visszatörhátik,
Kudarcot vall itt a fondor s család;
Aranyborju itt nem talál imádót;
Repkényt az ész, kacajt nyer a bohó!
Utálat éri a bűn győzedelmét
S a szenvedő és megbukott erénynek
Örök művészet nyújt fel koronát.“

Az *Árpád ébredés*-t mindezek alapján a *Dramaturgiai Töredékek* költői változatának kell tekintenünk. Abból, hogy ez utóbbi tételei közül éppen a valóság tükrözését ismételte meg költői előadásban, arra következtethetünk, hogy Vörösmarty ezt tartotta a dráma elsődleges feladatának. Annak a kifejtése, hogy ez a művészetfelfogás milyen mértékben valósult meg Vörösmarty saját alkotásaiban, túllépné ennek a cikknek kereteit. Az bizonyos, hogy drámai sok tekintetben elmélet és gyakorlat ellentétéről tanúskodnak. Ennek szükségszerűsége azonban már adva volt abban az ellentmondásban, hogy Vörösmarty a valóság iránti hűségét az ú. n. költői igazsággal kapcsolta egybe, tehát a realizmusnak még csak egy leszűkített, bizonyos mértékben a felületi jelenségekre korlátozott értelmezéséig jutott el.

A *Dramaturgiai Töredékek*-en kívül nem jelent meg több tisztán elméleti cikk Vörösmarty tollából. Ez a tanulmány — szerénykedő címe ellenére — magában foglalja Vörösmarty egész drámaelméletét; további dramaturgiai működése gyakorlati irányú volt: az ott kifejtett elvek alapján foglalt állást drámairódmunk és színi életünk aktuális eseményeivel kapcsolatban. Drámabírálatot mindössze négyet írt: Szigligeti Ede *Dienes*-éről, Tóth Lőrinc *Ronow Agnes* c. történeti drámájáról és *Alkonyatkor* c. bohózatáról, valamint Teleki László *Kegyenc*-éről. Vörösmarty méltányolta fiatal kortársainak törekvéseit és építő jellegű bírálattal igyekezett fejlődésüket előmozdítani. Tanácsokat ad, hogyan lehet jobb elrendezéssel, a cselekmény gazdagosabb, logikusabb felépítésével biztosítani a színi hatást, a jellemrajz elmélyítésével, gondosabb — dagályos szövirágoktól és lapos prózaiságoktól egyaránt megtisztított — drámai nyelvvvel fokozni a költőiséget. Mint a *Dramaturgiai Töredékek*-ben, drámabírálataiban is védelmébe veszi a romantikus színművek morálját. Újra kifejti: a dráma hősének mintegy középen kell állnia erény és bűn között.

„Ha hősünk jó, legyenek hibái, gyenge oldalai, szóval az erénynek legyen valami sérthető része, melyhez a balság férkezhetik, vagy legyen az erény szenvedéseiben oly nagy, hogy inkább dicsőülni, mint csüggedni láttassék, hogy sors vagy erőszak rendíthetlenségén mintegy megszegyenüljenek. Ha a hős gonosz, legyen legalább valami

fényes tulajdona, melynek ember előtt kétségtelen becse van, vezettség valamely hatalmas, magában véve nem kárhozatos indulattól, szenvedélytől vagy balvéleménytől. Ezeknek heve és nagysága ki fogja őt valamennyire venni a közgonoszok sorából, s érdemíteni a legmagasabb figyelemre, ha sajnálatra nem is — a nélkül, hogy szeretetre méltóvá tenné.“

Éppen ezen az alapon hibáztatja Petronius Maximus alakját a *Kegyenc*-ben: úgy érzi, hogy bosszújában túlmegy a lélektanilag indokolható határokon.

„Korántsem akarok azonban azon ludmáj szívű iskolával szavazni, mely a tragédiát csupán jó, szelid emberekből akarná alkotni, tudom, hogy lehet a tragédia hőse gonosz is, csak valami fényes és érdekes tulajdonnal bírjon, valamely hatalmas s magában nem gonosz szenvedélytől ragadtassék; — de ezen gázolást minden szenten keresztül, s nem a szenvedély első hevében, hanem hideg, józan számolással követve s végrehajtva, ezen feláldozását, caesari ágyassá aljasítását egy ártatlan, éreynes, nemes nőnek, éppen annak, kiért az egész bosszú keletkezett, s éppen akkor, midőn a féltékeny dühönc maga volt a történeteknek nem bűnös, de hibás szerző oka, s akkor, midőn az nem éppen szükséges, hanem csak egyik segédeszköz a bosszú céljának sikeres elérésére stb., nem hiszem az emberi természet közönséges törvényei szerint igazolhatónak. S ha ez áll: ily vétség az örök természet ellen nagyon kicsit enyhíthet a kor szelleme, melyben a történet esik, s a keresztény vallás szent tüzén meg nem tisztult pogány eszmék és szokások befolyása. Ezen utálat, melyet referens a hős iránt nem érezni nem tudott, nagyon csökkenté az az iránti részvétet.“

Ez a részlet ismételtlen utal Vörösmarty tükrözési elméletének ellentmondására: már meglátja a jellem eltorzulásának a korviszonyokkal való kapcsolatát, de életszemléletének osztályhelyzetéből adódó korlátai megakadályozták abban, hogy egyén és társadalom összefüggését dialektikus módon végiggondolva levonja belőle a végső következtetést.

Burzsoá irodalomtörténetünk úgy látta, hogy Vörösmarty drámabírálati nem eléggé harcosak.²³ Nem vette észre, hogy Vörösmarty éppen ezzel a magatartással küzdött irodalmunk jövőjéért. Tudta, hogy „az eredeti dráma a nemzeti színház lelke“²⁴, „azon két értékű kincs, mely midőn az irodalmat gazdagítja, s ha jeles örökíti, egyszersmind közhatással van a nemzet életére, melyből vétetnie kell“²⁵ ezért szeretettel, féltő kézzel nyult annak minden eredményével bíztató megnyilvánulásához. De abból, hogy a megbírált három szerző mindegyike a francia romantika híve volt, az is kitűnik, hogy ennek győzelmétől várta színi kultúránk felvirágzását.

*

Vörösmarty színikritikusi működésének külső körülményei ismereteseek. A Nemzeti Színház megnyitását követő első három évben, — Bajza és Toldy másirányú elfoglaltsága következtében — csaknem egyedül ő vezette az Athenaeum „Magyar játékszíni króniká“-ját; amikor pedig 1841-ben, a színház vezetőségével történt nézeteltérések miatt beállott másfélévi szünet után a folyóirat színházi rovata újra megindult, ha kisebb mértékben is, de még egy félévig folytatta ezirányú tevékenységét. Pozitívista irodalomtörténetíróink megkísérelték Vörösmarty színikritikáinak belső értékét is lemérni, de formalisztikus méltatásokon túl nemigen jutottak. Gyulai Pál a Vörösmarty-életrajzban elég határozottan rámutatott a színikritikák németellenes tendenciájára,²⁶ a későbbi kutatás során azonban még ez az egyetlen elvi jelentőségű szempont is elsikkadt; mindössze olyasféle megállapítások láttak napvilágot, hogy Vörösmarty esztétikai normák szerint ítélkezett, a színészi teljesítményt behatóbban bírálta, mint az előadott drámá-

²³ „... Nagyon finom és udvarias, tele jóindulattal. Keztyűs kézzel nyúl a megbírálandó művekhez, s bár egyáltalán nem riad vissza gáncstól, iparkodik elvenni a kritika élet.“ (Császár Elemér: id. m. 156. l.)

²⁴ VII. 256.

²⁵ VII. 258.

²⁶ VI. kiadás, 186. l.

kat, tartózkodott a polemikus hangtól, és i. t.²⁷ Holott Vörösmarty színi referátumainak jelentőségét abban kell keresnünk, hogy a *Dramaurgiai Törödékek*-ben érintett és az *Árpád ébredésé*-ben költői eszközökkel kifejezett művészi alapelveket a Nemzeti Színház előadásaiival kapcsolatban konkretizálta, s ezzel a haladásért folytatott harcot kiterjesztette a színjátszás, sőt a színházvezetés területére is.

Vörösmarty világosan felismerte drámairodalom és színjátszás kölcsönös összefüggését; tudta, hogy a Nemzeti Színház csak akkor válthatja be a hozzáfűzött reményeket, ha a kettő párhuzamosan, egymással szerves kapcsolatban fejlődik. Nagyrabecsülte a színész munkáját, egyike volt az elsőeknek, akik nálunk kimondták, hogy a színjátszás teljesértékű művészet.

„A színjátszás igen nagy s komoly feladás, itt az életet kell játszani jó s bal óráiban, s az ilyen játék felér a legkomolyabb foglalkozással is, talán elmondhatjuk: minden művészetek között a legnehezebb.”²⁸

Milyen fokon állt azonban színjátszásunk 1837-ben? A feleletet erre a kérdésre maga Vörösmarty fogalmazta meg az *Árpád ébredése* utolsó jelenetében. Itt az allegorikus személyek egyike, a Gúny ezeket mondja a Színész-nőről:

„Ha mégis, amit választott, magas
Rendeltetését értené, igen!
Másolni tudna embert és világot;
De ments meg égl' őt látni, hallani,
Négy kéz-láb jár a természet, midőn
Ő játssza, s boldog és boldogtalan
Futásnak indul, Kontár, nem egyéb!

Ez a pár sor művészi tükrözi a magyar színészet akkori helyzetét. Igaz, a kép élességét nagy mértékben tompította Vörösmarty azzal, hogy éppen a Gúny szájába adta a kritikát, de azért ez lényegében megfelelt a valóságnak. Az állandó bizonytalanság, folytonos vándorlás, a meg-megújuló anyagi és erkölcsi válságok közepette színészeinknek alig volt lehetőségük a fejlődésre. Játékukat feszeség vagy túlzott mozgás, beszédüket hol érzelmes siránkozás, hol patetikus kulissza-hasogatás jellemezte. A rendezés még egészen gyermekcipőben járt: művészi összjáték ritkaságszámba ment, mindenki rátermettsége és egyéni elgondolása szerint alakította szerepét. Elméleti képzettség híján, az avult és idegen szellemű műsor igájában még a budai társulat tagjai — akiből az egy Kántornét kivéve a Nemzeti Színház első együttese is alakult — sem tudtak szabadulni bizonyos dilettáns modorosságoktól. Pedig olyan kimagasló tehetségek voltak közöttük, mint Laborfalvy Róza, a Lendvay-pár, Egressy Gábor, Bartha, Fánecsy, Megyeri, Szentpétery stb., s törekvésben, lelkesedésben nem volt hiány. De magukra hagyatva, céltudatos irányítás nélkül ingadoztak a különböző stíluslehetőségek között, s ha teljesítményük egy-egy részletében művészi értékűt is nyújtott, a maga egészében kiforratlan, kezdetleges volt.

A 30-as években meginduló szépirodalmi folyóiratok (Honművész, Rajzolatok, Társalkodó) színikritikái nem sok segítséget nyújtottak. Hol túlzottan magasztalták, hol gorbombán ledorongolták színészeinket — bizonytalan elvekre építve, kicsinyes személyi torzsalkodások, alantas hangú hírlapi polémiai fordulatainak befolyása alatt. Vörösmarty volt az első, aki kitartó következetességgel *nevelte* színészeinket, nemcsak egy magasabbrendű játékstílus követelményének hangoztatásával, hanem részletekbe menő konkrét

²⁷ Császár Elemér: id. m. 223—227. l., Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története, I. köt., 1940. 174. l. stb.

²⁸ VII. 93. l.

kifogásokkal és tanácsokkal. Nem sajnálta a fáradságot bizonyos lényeges elvekre újra meg újra felhívni a színház tagjainak figyelmét; mai szemmel nézve sokszor egészen primitív hibákra mutatott rá szinte makacs aprólékos-sággal, erre azonban szükség volt, mert a nevelő munkát az elején kellett kezdeni.

A színjátszás alapvető feltételeként három dolgot követelt meg: a szöveg hibátlan tudását, a tiszta és szép magyar beszédet, végül a szerep belső átélését. Főleg az első kettőre majd mindegyik bírálatában kitér, néha csak egy-egy odavetett megjegyzéssel, néha egészen részletesen fejtegetve a kérdést. Jellemző a nyelvzseni Vörösmartyra, hogy a hibátlan hangképzésre, a helyes hanghordozásra, a beszéd dallamosságára különös érzékenységgel reagált. Amilyen szigorúan megrótta a szerep-nemtudást, éppen olyan kérlelhetetlenül üldözte az „elhabart“ beszédet, az érthetetlen suttogásokat, „sifiteléseket“, a „gyilkos, természetlen, magyartalan szóharapdálást.“ Annál nagyobb volt öröme, ha úgy látta, hogy színészeink beszédtechnikája jól fejlődik:

„A Tizenhétéves királynő előadása egy volt a legsikerültebbek közül, egyéb jelességei fölött, még igen hibátlan is, és ment minden bitang, toldott, földött beszédektől, melyek gyakran színészeink legjobb játékaikat is undokítják... Lendvaynak nemcsak játéka volt jó, hanem amit mindig óhajtanánk, beszéde is. Szeretnők színészeinknek eléggé értésökre adni: mennyire alapja ez minden jó játéknak, s mennyire jól esik tiszta, világos értelemmel bíró beszédet hallani.“²⁹

Magasabbrendű feladatul az alakítás külső és belső elemeinek összhangját, a jellemábrázolás egységét jelölte meg. Ezért tartotta olyan fontosnak, hogy színészeink világosan lássák a drámai motívumok összefüggését és helyesen értelmezzék a szerző szándékait. Helyzet- és jellemmagyarázatokkal segítette őket szerepük megértésében; ennek köszönhetjük — többek között — a remekbe készült *Hamlet*-elemzést és az *Egy pohár víz* szellemes értelmezését.

A legfőbb művészi elv, amelynek megvalósításáért szinikritikáiban síkra szállt, a természetesség volt. Ez a követelmény, láttuk, már az *Arpád ébredésében* is elhangzott, egyszer a Költő, másszor a Gúny ajkáról. Találkoztunk vele a színművészet magasabbrendűségével kapcsolatban is: „...itt az életet kell játszani“ — szögezte le, máskor meg így nyilatkozott:

„Hogy a színi játék hű képe legyen a való életi cselekvéynek, annak kiszámoltnak kell lennie, változatosnak a szerep mivolta szerint, változataiban is összefüggőnek.“³⁰ Nem véletlen, hogy Vörösmarty valamennyi színész-kortársa közül éppen Megyeri Károlyt becsülte a legtöbbre, s mint barátot is szívébe zárta. Ismeretes, hogy ez a nagy komikus szabadult fel elsőnek a „síró-énekítő“ német iskola káros befolyása alól s mutatott példát a természetes, közvetlen játékstílus megvalósítására. Vörösmarty is abban látta Megyery nagyságának titkát, hogy nálánál „lehetetlen művészileg a természethez közelebb járulni s a természetben előforduló eredetinek hívebb másolatát adni.“³¹ Persze mondanunk sem kell, hogy az „élethasonló játék“, az „ember- és világmásolás“ hangoztatásával nem a naturalizmust akarta színészeinknek hirdetni. Ezt mélyen elítélte.³² A színjátszás művészi természetességének elve ugyanazt jelentette, mint drámaelméletének „életszerűsége“: elfordulást a hazug, nyárs-polgári német szentimentalizmustól, közeledést a francia romantika szellemében fogant realizmushoz.

²⁹ VII. 119. l.

³⁰ VII. 87. l.

³¹ VII. 139. l.

³² „Figyelmeztetjük színészeinket, hogy az aljast még aljasabbá ne tegyék. különben undorodást gerjesztenek.“ (VII. 95. l.) „A természetet soha sem kell egész a kellemetlenig, visszatetszőig utánozni.“ (VII. 105. l.) „Valamint másban a természetet csak némi távol-ságban kell utánozni, ezt hisszük tartandónak a színi öltözetről is.“ (VII. 125. l.) sth.

A Vörösmarty-vezette *Játékszini krónika* színpadi kutúránk helyesirányú fejlődését a Nemzeti Színház műsorpolitikájára tett észrevételeivel is előmozdította. A 19. század elején a felvilágosodás örökségéként a játékszínnel kapcsolatban még csak egyetlen követelmény merült fel: a magyar nyelvűség. A 30-as évek megváltozott társadalmi-politikai viszonyai között ez az elv önmagában már a fejlődés gátjává vált, hiszen éppen formális volta adott lehetőséget arra, hogy a magyaros külső mögött drámairodalmunk és színjátszásunk stílusában továbbra is érvényesüljön a német befolyás. Vörösmarty egy lépéssel továbbment: nemcsak nyelvében, hanem szellemében is magyarnak akarta látni színházunkat.

„Nemzeti színház eredeti dráma nélkül alig képzelhető. Eredeti dráma nélkül a színház félig bitorolja, vagy legalább előlegezi a nemzeti nevet; test, mely idegen lélektől mozgattatik, álarc, mely megett valódi képet hiába keresünk. *S ki elégednék meg a színházat nyelviskolául tekinteni csupán,* midőn arra nem elég alkalmas, s másfelől sokkal célszerűbb intézetek vannak? Ki ne várna tőle nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van.“³³

Garay úgy vélte, hogy Dugonics „még sokáig a nemzet embere marad s csupán azért, mert darabjait annak életéből vevé s azzal ismét összeforrasztani tudta“;³⁴ Vörösmarty már nem fél kimondani, hogy a *Bátori Mária* „egy vízőzön előtti maradvány“, nem is eredeti mű, hanem „valami szerencsétlen szomszédunk terméke“, s mint ilyen nem alkalmas a nemzetiség ápolására. Ugyanez okból felemeli tiltakozó szavát a magyarosított ritterdrámák műsoron tartása ellen:

„Részemről óhajtanám, inkább ne látnók hőseinket színpadon, mint ilyen idegen rongvokkal megaggatva, s várnök el azon szerencsésebb időt, melyben hazai drámaíróink a kor s nemzetiség szellemétől mélyebben meghatva, történeteinkhez illőbb színműveket adnak.“³⁵

Persze a nem külföldi drámákat általában kifogásolta.

„Nekünk, hogy színházunk valódiilag megkedveltessék, jeles eredeti vagy fordított színművekre van szükségünk, s ezeknek oly előadására, mely az eddigiek nagyobb részéhez nem hasonlít.“³⁶

Éppen Vörösmartytól ered a szinte szállóigévé vált mondás: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteraturának is felér legalább a felével.“ Csak a Kotzebue-iskola silányságairól óhajtotta, hogy „a lajstromból lassanként kimaradjanak“ — helyettük *Lear-t* és *Romeo-t*, *Wallenstein-t*, *Don Carlost-t*, *Hernani-t* szerette volna látni színpadunkon művészi tolmácsolásban.³⁷

1841 nyarán Vörösmarty letette a színikritikus tollat. Pestvármegyei színháza ekkor már szervezetében, jellegében országos jellegű intézmény volt. Nehézségek természetesen még mindig akadtak, de a kezdetben mutatkozó akadályokat sikerült elhárítani. A műsorból lassanként kiszorultak a regreszszív jellegű eredeti és idegen darabok, a sajátos magyar színjátszói stílus kikristályosodási folyamata megindult. A fejlődésnek új szakaszába lépett drámairodalmunk is, a folyóiratokban állandósult az időszerű drámaelméleti és színjátéki problémák elvi tisztázása. Egész színi életünkben jelentős minőségi változás állt be: kultúránknak ez a régebben lefelé hanyagoltabb ága a 40-es években a társadalmi haladásnak egyik jelentős tényezője lett. Kétségtelen, hogy ennek az eredménynek az elérésében nagy szerepe volt Vörösmarty dramaturgiai munkásságának is.

³³ VII. 256. l.

³⁴ Összes művek, V. 420. l.

³⁵ VII. 80. l.

³⁶ VII. 167. l.

³⁷ VII. 91. l.

DÉNES TIBOR:

VÖRÖSMARTY DRÁMÁI A SZÍNPADON

(1827—1855)

Arról, hogy a társadalomformálás tekintetében milyen jelentőséget tulajdonított Vörösmarty a színháznak s az eredeti magyar drámának, maga nyilatkozik *A színházi drámajutalomról* című cikke bevezetőjében. (1842.) A költő nem elégszik meg a színházalapítók eredeti elgondolásával, amely csak nyelviskolának tekintette a színházat, hiszen arra nem elég alkalmas, de különben is a nyelvművelésre sokkal célszerűbb intézetek vannak. „Nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van” — ezeknek a társadalomformáló erőknél az érvényesítését várja Vörösmarty a színháztól, ezek azonban kétségtelenül csakis az eredeti drámák közvetítésével hathatnak. Idegen színpadi művekből, bármily kiválóak legyenek is azok, a jelen s a közvetlen jövő feladataira a közönség hiába keresne utalást. A költő pedig látja, hogy ezek a feladatok sokasodnak, egyre komolyabbak lesznek és elvégzésüktől a magyarság sorsa függ. S a színháznak derekas részt kell vállalnia a munkából.

„Ne válogass szót, csak magyar legyen

S jó borsos és erős!” — adja a *Vérnászban* Vid szájára a programmot, melynek lényege, hogy a színház drámaíróinak szövegével határozottan — borsosan és erősen — mutasson rá a nemzet egyedül fenntartani tudó társadalmi-politikai célkitűzésekre. Ha másképp nem lehet, a történelemből vett példákkal tanítsa a színház. Vörösmarty politikus költő; drámaírói gyakorlatában is politikus. Ezért tartja azt, hogy a nemzeti színház „lelke” az eredeti dráma s hogy a nemzet színházának értéke szorosan együtt halad az eredeti dráma értékével; egyik a másikat feltételezi, az egyik emelkedése és virágzása emelkedése és virágzása a másiknak is. Íme, itt van a cáfolata annak a reakciós irodalomtörténetírói vélekedésnek, amely szerint Vörösmartyt a dráma elsősorban mint műfaji probléma érdekelte s ezeket az alkotásait is inkább a könyv lapjain kívánta látni, mint a színpadon hallani. Nem egy tény bizonyít amellet, hogy már pályája kezdetén felismerte a színpad rendkívüli nevelő erejét, mellyel az elgondolt történetet élő folyamattá, a leírt mondatot elevenen ható, meggyőző dialektikává tudja varázsolni. Gondolunk itt már ifjúkori drámai kísérleteire, *Az elbúsult deákra* s az *Ypsilon-háborúra*, melyeket minden valószínűség szerint Czinke Ferenc egyetemi színelőadásainak ösztönzésére írt s ha nincs is adatunk e darabok színrekerüléséről, Gozduhoz írt rövid levele, melyben az *Ypsilon-háború* lemásolását kéri, éppúgy erősítheti Gyulai véleményét, hogy a költő e művét kiadásra szánta,¹ mint azt, hogy az egyetemi színelőadások rendezőjéhez kívánta benyújtani.

¹ Vörösmarty összes munkái, Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Bp., 1884—85. Méhner Vilmos. VIII, 392 1.

Semmi kétség, Vörösmarty, a drámaíró, kezdettől fogva a színpadra gondolt. Bizonyosága ennek, hogy még a *Csongor és Tündét* is benyújtotta névtelenül 1844-ben a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságához, pedig kortársainak egybehangzó véleménye szerint nem volt színpadra való.^{1a} Mindennél világosabban szól azonban a színpad számára dolgozó Vörösmarty mellett drámaírói pályája s abban az a bizonyos tekintetben törésnek tetsző engedmény a közönségizlés, a francia romantika felé, melyért az „athenista“ Toldy Ferenc oly élesen megrója.² Való, hogy korai drámáival, a *Salamon király*-lyal s különösen *A bujdosókkal* mélyen nyúl a magyar történelem forradalmi anyagába s ezt az anyagot költői eredetiségének csorbája nélkül a legmegfelelőbb tanítómester, Shakespeare útmutatása nyomán dolgozza fel. Mikor azonban azt kell látnia, hogy a pusztá létfenntartással viaskodó vándortársulatok még nem érettek a történelmi lecke s a fontos politikai mondánivaló közvetítésére, *A kincskeresőkkel* Vörösmarty is drámaírói társainak útjára lép, hogy az új áramlat stílusában szólhasson legalább közönségéhez. Természetesen a gyökeresen forradalomellenes Toldy, ki hozzá még a Tieckkel való személyes kapcsolatainak hatására a Párisból jövő drámai irányzatnak még pozitívumait is elveti, a forradalomnak a társadalomra gyakorolt hatásától való félelmében nem veszi észre, hogy a *Vérnászszal* s a *Marót bán*-nál a megújhodott s Vörösmarty lantján magasfeszültségű drámai nyelv szólalt meg végre s lett ezzel az írónak stílusban, nyelvben irányítója, a közönségnek pedig magyarságtudatában erősítője.

Talán Toldy lesújtó kritikájának hatására, de még inkább drámaírói hivatásából tér vissza a 40-es években a költő a tanítóerejű történelmi anyaghoz, a Hunyadi-komplexumhoz s dolgozza fel a tervezett drámai sorozat első s egyetlen befejezett darabjában, a *Czillei és a Hunyadiakban* s a töredék *Hunyadi Lászlóban*. Joggal hihette: a forradalmat előkészítő színház már alkalmas arra, hogy a nagy napok elé néző közönségnek tolmácsolhassa a nemzetet létében fenyegető, idegen oligarchia mesterkedéseiről szóló tanulságot. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy Vörösmarty *A fátyol titkai* íráskor is mindenekelőtt a színpadra gondolt, mert meglátta a közönség elágyzó érdeklődését a francia romantikus drámából kinövő, polgári színezetű vígjáték iránt, igazat kell adnunk Garaynak, ki a költőről *Dramaturgiai füzérében* ezt írja:

„Én nem hihetem, hogy kiben annyi s oly ritka drámai talentum van, ne volna egyszersmind talentum is.“³ Egyben biztatja, írjon minél több dráma s engedje színpadra, mert „műveiben van a legtöbb erő, mely minket magával ragadna“.

Vörösmarty a színpadot és azon keresztül közönségét kívánta tehát szolgálni. Hivatásérzete vezette ebben, nem a haszonlesés. Kortársai is felismerték ezt a körülményt. Mikor 1846-ban *Néhány sor Bécsből* című közleményében az Életképek kipellengérezi színpadi szerzőinket, mert csak azt nézik, hogy összeféreljék darabjukat s minél előbb pénzt kapjanak érte, Vörösmartyt állítja példaképül, aki „ma nem azért fejezte be drámáit, hogy holnap tantiéme-t húzzon belőlök“ és Schillerhez, még inkább Shakespearehez hasonlítja, kinek jutalma nem a színdarabjaiért bejött pénz volt, hanem az, hogy népe könyv nélkül tanulta azokat.

Más kérdés, teljesen elérte-e célját a drámaíró Vörösmarty s bemutatott művei huzamosabban maradhattak-e a színen, és akár haladást szolgáló mondanivalójukkal, akár zengő nyelvükkel támogatták-e a forradalomra

^{1a} Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. Bp., 1938—40. I. 325 l.

² Irodalmi levelek. IV. Életképek. 1844. 467. l.

³ Honművész. 1835. 46. szám. 363. l.

való előkészületét, majd 1849 után erőt, biztatást nyújthattak-e a jövőre, egy-
szóval, megérhette-e életében az *Arpád ébredése* költője, hogy tetté váljanak
a fejedelemhez, illetőleg népéhez intézett szavai:

„S a fájdalomban feljajdult a száj,
Mely annyi évek óta néma volt.
De a fájdalomban élet hangja kelt,
S az élet visszakérte szellemét,
Azon merészt, mely a gyász mult után
A rém jövővel szembeszállni kész.
Oh fejedelem, mi újra éledünk;
Buzogva küzdünk egy jobb életért...“

Adja meg e kérdésre a feleletet a költő drámai alkotásai első színháztörténeti
szakaszának ismertetése.⁴

Műkedvelő diákok színpadán szólal meg először a drámaíró Vörösmarty.
1827. június 24-én⁵ a soproni Evangélikus Lyceumban tanuló ifjak magyar
nyelv-szerető egyesülete a felállítandó „cselédotthon“ javára előadja a
Salamon királyt. Mivel az előadás egyetlen színlapja a náci fasiszta háború-
ban elveszett, ezért a *Vörösmarty-émlékkönyvben* közölt halvány másolat után
teljes szövegében közöljük⁶:

Felső engedelemmel

fog Ma Vasárnap Június 24. Soprony Szabad Királyi Városa játékszinén a Sopronyi
Tanuló Magyar Társaság Tagjai által előadattatni:

Salamon király.

Szomorú játék 5 felvonásban. Írta Vörösmarty Mihál.

Személyek:

Salamon király	Lemle András
Géza } fejedelmek, az ország harmadának Urai	Illés József
László }	Horváth Sámuel
Ottó, Morvai fejedelem	Székács József
Ernyei, } királyi tanácsok	Perlaky János
Vid, }	Horváth Lajos
Dezső, Győri püspök	Mód Mihály
Vilmos, Szekszárdi apát	Szeniczey Pál
Ákos, hadnagy a király részéről	Zsolnay Dávid
Szónok, } hadnagyok a fejedelmek részéről	Ajkay Zsigmond
Bikás, }	Taubner János
Petrud, }	Zmeskál István
Bátor Opos, híres vitéz a fejedelmek pártján	Horváth József
Csatás, ifjú vitéz a király pártján	Ihász Lajos
Korcs, egy csavargó bajnok	Kritsvasser Lajos
Sorvatag, egy tébolyodott remete	Tamaska István
Követ	Kovácsics János
Első } katona	Hajos Gábor
Második }	Barát Sámuel
Lovász	Kis János
Álorczás	Szalay Sándor
Súgó	Kis Lajos

⁴ Ez a szakasz halálával, 1855-el zárul.

⁵ Vetter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig című tanulmánya (Bp. 1919. Német Philológiai Dolgozatok XL.) 251. jegyzetében tévesen 1828-ra teszi az előadást.

⁶ Vörösmarty-émlékkönyv. Kiadta a székesfehérvári Vörösmarty Kör, Szerk. Czappary László, Székesfehérvár, 1900. 165. l.

A Felsőség kívánságára a bevétel az elszegényedett kézműveslegények, szolgák s szolgálók számára felállítandó intézetnek tőkepénzül fog szolgálni.

Alázatosan meghívtatnak e végből minden rendbéli T. T. Urak és Asszonyok, kik a szegénység terhein könnyebbíteni szívesen iparkodnak, hogy intézetünket becses jelenléteikkel előmozdítani méltóztassanak.

Billétek Loge-hoz és rekesztett-székekhez váltathatnak Willi Mihál' lakásán a Sz. György-utzában, 103 szám alatt az első emeletben.

A helyek szokott árra megmarad.

Kezdet 7 órakor, Végzet 10 órakor.

Nem ismerjük a példányt, melynek alapján Vörösmarty első megszólaltatói a *Salamon királyt* bemutatták, a színlap mindenestre arra enged következtetni, hogy a derék soproni ifjak nem adták teljes szövegében a drámát s a női alakok szerepét egyszerűen elhagyták, vagy megnyírbálva a férfiak ajkára adták. Az iskolai hatóság tilalma alapján sem Neste s Sophia, Salamon anyja, illetőleg hitvese, sem Csatás huga, Jolánka. a bájos bodrogi leányka' nem léphetett színre. Íme, már ennél az első előadásnál kereshetjük annak okát, miért volt Vörösmarty drámáinak korlátozott a színpadi hatása, hiszen az *Árpád ébredését* kivéve a költő életében egyetlen esetben sem adták drámái teljes szövegét. A fennmaradt rendező- és sűgőpéldányokból avatatlau kezek irgalmatlanul töröltek minden olyan sort, mely nem vitte közvetlenül előbbre a mese menetét, vagy veszedelmesnek tetszhetett az uralkodó osztályok számára.

Magáról az előadásról az említett soproni társaság ismertetése kapcsán történik rövid említés a Tudományos Gyűjteményben; ebből azonban nem sikerül megtudnunk, hogy a 22 személyt kívánó darab milyen eredménnyel került szíure a városi nyilvános Játékszínen.⁸ A színlapon egy irodalomtörténetileg ismert nevet fedeztünk fel: a szerb népdalokat fordító s az egyházi irodalomban tevékenykedő Székács Józsefét, ki ezekben az esztendőben Sopronban felsőbb iskoláit végezte.

E soproni bemutatón kívül a *Salamon király* nem került többé színre. Egyetlen hivatásos társulat sem szívlelte meg a költő előszavának azt a mondatát, melyben annyi lelkesedéssel ír a drámáról, felismerve annak nemzeti jelentőségét: „Nincs neme a költésnek, mely ennél elevebben s hatóbban nyomonhassa ki az emberi, de kivált nemzeti lelket és sajátosságokat.“ De az is lehet, hogy itt-ott felmerült a dráma színrevitelének gondolata, ennek azonban éppen politikai tanulsága miatt a cenzor állhatta útját.

Hasonlóan a cenzori önkény lehetett az oka, hogy legpozitívabb drámája, az ugyancsak színre nem került *Hábadort* nyomon követő *A bujdosók* sem juthatott érvényre a színpadon. Tudjuk, már megjelenése elé is akadályokat gördített a cenzura és nem ok nélkül, hiszen e művében megy legmesszebb a forradalmi tanításban. Nem is tűzhetette műsorára e darabot hivatásos színtársulat s műkedvelők is csak a politikai helyzet kedvező alakulásakor tanulhatták be.⁹ Egy alkalommal ugyanis — 1844. télelő 17-én — a rozsnói liceum ifjai előadták *A bujdosókat* s mint e korban a vidék műkedvelőinél szokás volt, a kellemeset a hasznossal összekötve nemcsak a művészi élményben ritkán részesülő közönséget kívánták szórakoztatni, de a jövedelmet a miskolci tűzkárosultak megsegítésére szánták. Igaz, ez a jövedelem a költségek levonásával összesen 42 pengő-forintot tett ki, mert némelyek sokallották a 30 krajcáros bemeneti díjat. Közönség így is a város „műveltebb osztályának köréhez képest“ meglehetősen számmal volt. Az előadás közelégedést és tetszést

⁷ Ld.: Kazinczy levelét Vörösmartyhoz. Kaz. Lev. XX. 233. 1.

⁸ Edvi Illés Adám: A Soproni Nemes Magyar Társaságnak ismertetése, 1827, Tud. Gyűjt. 1828. V. köt. 117—122. 1.

⁹ Gyulai úgy gondolja, hogy *A bujdosókat* sohasem adták. A rozsnói előadás tehát elkerülte figyelmét. Ö. M. III, köt. 478. 1.

nyert, melyért a köszönet a szépreményű ifjúság s különösen „a gyöngéd fiatalságuk dacára is olly jelesen működött Sch. J., E. I. kisasszonyoknak“ jár.

Első darabja, melyet hivatásos színészek végre színre vittek, a franciások útján járó *Kincskeresők* volt. 1834. szeptember 16-án a budai Nemzeti Játékszínen a társulat legjobbjai szólaltatják meg a drámát s a fennmaradt sűgőpéldány tanúskodik arról, hogy a kor elismert művészeire milyen óriási kötelezettséget rótt a „kötött beszédben“ írt 4 felvonásos szomorújáték előadása.¹⁰ A Honművészen közölt ismertetés szerint hosszas vita előzte meg a bemutatót, vajjon a költő addig megjelent darabjai közül melyiket tűzzék műsorra.¹¹ Végül is a *Kincskeresők*re esett a választás, mert ez a kötött beszédiek közt a legérthetőbb. Az Aurorában (1833) közölt szöveget erősen megnyírbálva másolták le, de a rendezői ceruza ebből is kihúzta a megmaradt költői verssorok zömét. Így sem ment zökkenés nélkül az előadás. Az iskolázatlan, „naturalista“ színészek, kik Shakespearet és Schillert dőcögös, magyartalan prózában harsogtak vagy suttozták, Vörösmarty zengő jambusaitól megfélemlítve, minduntalan megakadtak. Különösen kirívó volt ez az egyébként is nehezen tanuló Bartha Jánosnál, kinek játékán (Vári) az egész darab sikere nyugszik; ahol alkalma nyílt, megeresztette hangját és ezzel igyekezett kitörő hevességet, erősebb indulatot kifejezni, az elmélkedő s lírai sorokat azonban hidegen, színtelen mormolta. S hasonlóan sem — az akkor már betegeskedő — Parázsóné (Jolán), sem Fáncsy Lajos (Szilágyi) nem rendelkezett még azzal a művészi képességgel, mellyel Vörösmarty többé-kevésbé méltó tolmácsolására vállalkozhatott volna. Még legjobban felelt meg szerepének Megyeri Károly (Zágony), ki főképp az V. felvonásban ismert tehetségével a zsugori öreg kincésásó tragikomikus vonásait igyekezett anyyira-amennyire kidomborítani. Egyébként az egész előadás unalomba fulladt volna, ha Telepi nem visz némi színt Víg Bandinak, a népi színezetű haramiának „vidor szeszéllyel s érthetőleg“ előadott szerepébe. Víg Bandi azonban nem nehéz jambusban, hanem ízes magyar prózában mondja el szövegét.

Mikor a következő esztendőben a budai társulat több vezető tagja — így Parázsóné, Fáncsy — Debrecenben működik, az ő befolyásukra itt is műsorra kerül a *Kincskeresők* s bár a közönség a „koszorús író“ nevének hallatára harsogó éljenekkel tiszteli meg, művészi tekintetben a debreceni előadás semmivel sem haladta meg a budait. Akik már az első alkalommal játszották szerepüket a drámában, „a kötött beszéd mellett se valának szegyenére a jeles hazai műnek“, a többiek azonban „a készülétlenség miatt gyakran botlának“.¹² S mint első alkalommal, ezúttal is Víg Bandi prózája mentette meg az előadást.¹³ A darabot a Nemzeti Színház nem vette műsorára, bár a budai bemutató szereplői kevés kivétellel hangadó tagjai lettek. A fennmaradt második sűgőpéldány egy bejegyzéséből mégis arra következtetünk, hogy Szigligeti egy későbbi időpontban foglalkozott a *Kincskeresők* felújításának gondolatával.¹⁴ Ennek a kéziratós példánynak az első lapján ugyanis az ismert pirosceruzás írással ezt olvashatjuk: „Beküldendő Szigligeti“. Nem valószínű, hogy az alig egy hónapja — 1834. aug. — a budai társulathoz került, kezdő Szigligeti így rendelkezhetett volna, kézjegye különben is későbbi évekre mutat. Beküldte-e valóban cenzurára a *Kincskeresők*et a Nemzeti Színház s milyen eredménnyel, erre nincs adatunk.

¹⁰ O. Sz. Kt. Színháztörténeti Osztály N. Sz. K. 47.

¹¹ Honművész, 1834. szept. 21. 604—605. l.

¹² Honművész, 1835. dec. 22. 102. sz. 826. l.

¹³ Megszemélyesítője Chiabay Pál volt.

¹⁴ O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. K. 47/1.

Alig két hónappal az első kevésbé eredményes próbálkozás után viszik színpadra a budaiak a *Vérnászt*, Vörösmartynak azt az alkotását, mely a kötött beszéd minden nehézsége ellenére is meghozza végre számára a drámaírói sikert. A mű színháztörténetét több-kevesebb részletességgel Bayer József már ismertette,¹⁵ ezért ezúttal az ismert tényeket összefoglalva, csupán újabb adatainkkal, illetőleg szempontjainkkal egészítjük ki azokat.

A *Vérnász* budai bemutatójára 1834. november 8-án került sor, tehát pontosan egy évvel azután, hogy a dráma az Akadémia jutalmát elnyerte. Nagy vita ezúttal nem előzhette meg a darabválasztást. Az új akadémiai sorozat, az Eredeti Játékszín első köteteként hozta, még másolására sem volt szükség s mint Bayer helyesen állapítja meg, „a vidéki dajkaságból“ kikerült társulat a Tudós Társaság égjelzésével ellátott darab előadásával végre bizonyosságát akarta adni annak, hogy méltó az ország első irodalmi testületének előlegezett bizalmára. Ennek megfelelően készülnek is a bemutatóra, s mint a Honművész megjegyzi, „a mutatvány helyes sikerültének eszközésére színészeink nagy szorgalmat fordítottak s céljokat érték el.“¹⁶ Úgy látszik, megsejtették, hogy ez az este fontos dátuma lesz a magyar színháztörténetnek, hiszen a *Vérnász*szal színpadra került végre a költészet, az irodalmi értékű dráma. Az esemény jelentőségét átérezve előző nap a szokástól eltérően Játékszíni Híradást ad ki a társulat, melynek szövege szerint „a színész társaság, több előkészülete után, mindent el kíván követni, hogy e darab előadása legpontosabban folyjon“. A közönség méltányolta is az igyekezetet, nagy számmal vett részt a koszorúzott mű előadásán. Természetesen, az épen közgyűlésező akadémikusok is megjelentek. A szerepeket a legjobb művészekre osztották, akik a tőlük telhető legtöbbet nyújtották. Bayer nem érti, hogyan lehet az, hogy a Honművész említett bírálatában sem Kovácsné Doráját, sem Kántorné Brigittáját nem tartja méltónak arra, hogy akárcsak meg is említse. Ennek egyszerű a magyarázata. Igaz ugyan, hogy a színlap mindkét szereplőt feltünteti, a kezünkben lévő nyomtatott sűgópéldány azonban azt mutatja, hogy egyikük sem lépett színre.¹⁷ A rendező keze bizonyára a cenzúra utasítására mindkettőjük szerepét törölte. Ugyanez a kéz törölt minden olyan mondatot, sőt dialogust, mely a mindenható állam s hű segítője, az egyház tekintélyének csorbítását vonhatta volna maga után. Az Akadémia kiadhatta, Fánecs azonban nem mondhatta el például Banó diáknak a költő merész anti-klerikalizmusáról valló szavait:

„Szűk a kolostor és hideg, sötét,
A szívnek farkasverme; társaság,
De társaságtalan, s örömhagyott,
Mint sziklafőn a vén holló tanyája
S nyugtot csak annak ad, ki már nyugodt,
De nem nekem! Buzgón áhitozám,
Böjtöltem és sanyargék: hasztalan!“

Bartha János sem jellemezhetette így Telegdi családjának történetét:

„Nem oly vagy, mint a melyből mérgesen
A rókatorkos s rőtöves papok
Egymásra cáfot, s kárhozást idéznek.“

A dogmák vakbuzgó féltése húzza ki Lenkének Banóhoz intézett költői szavait, melyekben ajánlja, legyen pappá, akkor meggyón neki és érette imádja majd az istent. A költő döntő mondanivalói akadtak így fenn a kor

¹⁵ A *Vérnász* első előadásai a vidéken. Irod. tört. Közl. XIV. évf. 1904. 257—265. 1. — Ld. Vertesy Jenő: A Fánecs-féle színlapgyűjtemény a M. Nemzeti Múzeum Könyvtárában. M. Könyvszemle. Új folyam. XVI. köt. 1908. 200—222. 1.

¹⁶ Honművész, 1834. nov. 16. 92. sz.

¹⁷ O. Sz. Kt. Színháztört. oszt. N. Sz. V. 32.

szigorú feudális szűrőjén. Ami megmaradt, az a romantikus mese, a zengő nyelv s a jambusok káprázatos sora volt. Ennél pedig többet akart Vörösmarty: tanítani akarta közönségét.

Maga az előadás nem volt hibátlan, 1834-ben színészeink ott tartottak, ahol annak idején Goethe weimari társulata, nem tudtak szavalni. De míg a nagy intendáns türelemmel és hozzáértéssel megtanította színészeit Schiller jambusaira, addig a mieinknek önjelől kellett a drámai költészet magaslatáig eljutniok. Ehhez pedig idő kellett. Buzgalmukra mutat, hogy a *Vérnászt* lényegesen művészeibb előadásban mutatták be, mint nem sokkal előbb a *Kincskeresőket*. Különösen Fánecsy, a tehetséges deklamátor aratott sikert s a kritika meg is jegyzi, hogy „e szerepe legjobban sikerültjeinek egyike.“ Ez a buzdító hang döntötte el a dráma országos elterjedtségét s egyúttal — mint Bayer is rámutat — színészetünk most már nemcsak nyelvterjesztő feladatait végezte, de irodalmunk közvetlen szolgálatába lépett, s közönségünket a kiemelkedő, eredeti drámai alkotások megértésére, megszeretésére s ezzel támogatására is nevelte.

Az esztendő végén Fánecsy ismét vándorútra kél, s magával viszi Banó deák sikeres szerepét. December 1-én a kassai dalszínész-társaság szerződötteti s a következő év május 9-én jutalomjátékul a *Vérnászt* választja, kötelességének ismerve,

„e nemes megye s város t. t. közönségét ezen — honnunk tudományos intézete által jutalmazott — remek szomorújáték színi hatásával megismertetni, mit annál-örömmel teljesít, minthogy ezen nemes közönségnek a honi szépet s jót buzgón pártoló erénye előre biztosítja, hogy e nembeli törekvése kegyes elfogadást és méltánylást lelend“

— mint azt a Játékszíni híradásról olvassuk. Nem is csalódott várakozásában a művész; ünnepi est volt ez a kassai színház történetében, a közönség lelkesen tapsolt Fánecsynak s a Telegdi szerepében hibátlanul szavaló Czelesztinnek.

Ennek az osztatlan sikernek az eredménye, hogy vándorlása során most már nemcsak Fánecsy választja városról-városra járva jutalomjátékául Vörösmartynek színpadon bevált drámáját, így Debrecenben 1835. augusztus 8-án, hanem a kassaiak Egerben időző csoportja is (1835. június 23.), sőt olyan másodrendű társulat is hozzányúl a „nehéz jambusokhoz“, mint Fehér Gábor mármharoszigeti gárdája (1835. július 2.), hogy ez év november 24-én a szombathelyi műkedvelők rögtönzött színpadára kerüljön, akik „a megye keblében építettü kezdett börtönök és munkaház pénzalapjának gyarapítására . . . ezúttal vakítólag rábeszéltetni engedvén játéktárgyul nem valamely más darabot választottak, annyival is inkább, minthogy ez nagy részben csak vásárra s tánemulatságra seroglett közönség előtt játszatek, mely szívét és lelkét inkább földerítettü, mint elkomorítottü ohajtotta, s mivel ezen mű még a budai színészektől adatva is sok kívánni valót hagyott maga után.“¹⁸ Örvendetes jelenség e korai időpontban a vidéki műkedvelők irodalmi érdeklődése, mert mindenképpen a polgárosodás jelét láthatjuk benne, mégis igazat kell adnunk a helybeli tudósítónak; bár az előadás a közönség szerény igényeire jellemzésül „megelégedést nyert“, roppant feladat lehetett a terjedelmes költői alkotás előadása. Nagy volt a munkájuk előadásával maguknak a vidéki hivatásos színészeknek is. Ők azonban úgy segítettek magukon, ahogy tudták. Mindenekelőtt a szövegen kurtították. Meg is róják érte őket. A debreceni előadás kritikusa ismeri a drámát s kifogásolja, hogy városában is, mint Egerben, a kassai színészek elhagyva Tanár és Lenke csapongó költői képekben mutatkozó jelenetét, Kolta és Telegdi beszélgetésével kezdik a darabot. Pedig ha már kihagyások nélkül terjedelme miatt lehetetlennek tartják művészeink a darab előadását, a kritikus szerint okosabb lenne

¹⁸ Honnművész 1835. dec. 13. 100. sz. 801—2. 1.

„megkurtítása, s rendesen lehető játszásra alkalmaztatása iránt hazánk koszorús költőjét jelen szerzeménye módosításáért megkérni, ki bizonyosan követné e részben jeles Fáy Andrásunk példáját.“¹⁹ Íme, első eset, hogy nemrég induló színikritikánk a szerzőhöz utasítja a színészeket.

Érdekes egyébként, hogy a *Vérnász*szal kapcsolatban merülnek fel először olyan problémák, melyekkel eddig sem színház, sem közönség nem törődött, így többek közt a kosztüm kérdése. A máramarosj előadás Telegdije például otthon létekor — a kritika szerint — nem vette le a palástját,²⁰ mire a szerepet alakító Szilágyi Benjámín *Visszaigazításában* a maga és megbírált tagtársai nevében sok pontban elfogadhatónak tartja ugyan a névtelen bíráló vélekedését a *Vérnász* előadásáról, emlékeztetnie kell azonban, hogy a magyar ponyóka prémes mentéjét nem lehet palástnak nevezni, mivel a ponyóka szó egyik nemzeti öltözetünk meghonosított neve. Ezért a maga igazolására és nemzeti öltözetünk használásában szükséges ismereteinek bebizonyítására kijelenti, hogy Telegdit „nem valamely spanyol vagy más palástban, hanem az illető történet éveiben divatozó és igazi jó ízléssel készült ponyóka mentében“ játszotta.²¹

A *Vérnász* sikerének legbiztosabb jele egyébként, hogy a társulatok a nagyobb városokban ismételten műsorukra tűzték (Kassa, 1836. március 5, — Debrecen, 1836. november 10.), az ismétlés azonban nem mindig vált az előadás előnyére, mert mint a debreceni kritikus megjegyzi — megerősítette azon tapasztalásában, hogy „színészeink a mutatóványok ismétléseire csaknem kevesebb szorgalmat fordítanak, mint első előadásaikra.“²²

A költő e nagy színihatású drámájának utolsó előadásáról a budai Játékszín 1836. augusztus 23-i színlapja tanúskodik. Fánecs ekkor már ismét Budán van s mint mindenkor, ezúttal is kitűnő szorgalommal szólaltatja meg Banó kedvelt szövegét. Azzal a kitartással ragaszkodott a szerephez, melyről Szigligeti is megemlékezik a művészről írt meglehangú jellemzése során.²³ Őrizzük ennek az előadásnak a pénztári jelentését, melynél mi sem bizonyítja jobban, hogy a *Vérnász* a bemutató után két esztendővel is vonzza a közönséget.²⁴ 264 jegyet adtak el ezen az estén 165 forint 20 krajcár értékben, s ha ebből levonjuk a világosítás, a strázsá, a szükséges eszközök és a színi cédula költségét, a tiszta jövedelem 128 forint 18 krajcár volt. E hónapok jelentéseihez viszonyítva valóban nem megvetendő bevétel. De ennél is határozottabban szól a dráma színi sikere mellett, hogy anekdota is fűződik ehhez a második budai előadáshoz. Vásár ideje volt éppen a Várban. Két vidéki férfiú is bevétődött a színházba; az egyik a földszintre, a másik a karzatra váltott jegyet, hogy alul-felül egyaránt láthassák, ami a színen folyik. Az egyik felvonás közt a földszinten ülő megkérdezte a karzatit: „Ugyan mondja meg csak barátom, jambusban van-e a Vérnász vagy prózában?“ Mire a felelet ez volt: „Hiszen a barátom uram közelebb volt hozzá, hogyan tudjam én azt olly messziről megösmerni.“ Valaki, aki beszélgetésüket hallotta, e szavakkal vágta el a vitát: „A Vérnász, uraim, sem jambusban, sem prózában, hanem tetőtől-talpig magyan ruhában van.“²⁵ Az anekdotázó talán kora műveltségében való hátramaradottságának jellemzésére mesélte el jámbor történetkőjét, nekünk azonban Vörösmartynak, a drámaírónak s művének népszerűségét bizonyítja. Bukott darabok felett nem ily hangon szoktak élcelődni.

¹⁹ Honművész, 1835. szept. 20. 76. sz. 611. l.

²⁰ Honművész, 1835. aug. 9. 64. sz.

²¹ Honművész, 1835. szept. 3. 71. sz. 570. l.

²² Honművész, 1836. jan. 10. 3. sz. 21. l.

²³ Nemzeti Színházi képcsarnok, Pest, 1870. 44—56. l.

²⁴ O. Sz. Kt. Színházlört. Oszl.

²⁵ Rajzolatok, 1836. aug. 24. 68. sz. 514. l.

Egészen más a költő időrendben következő darabjának, *A fátyol titkai*-nak színpadi pályafutása, mely világosan mutatja a közönségizlés ingadozását s a korabeli színházvezetés következetlen műsorpolitikáját. A vígjátékot először az Aurora közli 1835-ös kötetében s nem sokkal utána — 1836. március 27-én a debreceni színház be is mutatja. Téved tehát Bayer, midőn azt állítja, hogy *A fátyol titkai* legelőször a Nemzeti Színházban került színre.²⁶ Abban sincs igaza, hogy a vígjátékot „költői nyelvezte sem tudta megmenteni a bukástól“, hiszen a vidéki, majd nyolc év múlva a pesti bemutató egyaránt a siker jegyében zajlott le. Az első debreceni est zsúfolt házának közönsége „a három hosszú óra eltelte után unalom helyett teljes meglepéssel tért haza, annyira kellemes időtöltést nyújtott, az olvasásban nem annyira, mint előadásban kedves s kitüntető vígjáték.“²⁷ S mikor ugyanez év április 24-én vásár-vasárnap mulattatásra a társulat megismétli a darabot, a közönség érdeklődése nem lankad. Ennek tulajdonítható, hogy 1838. nyárhó 28-án a debreceniek harmadszor is műsorra tűzik, ezúttal Láng Lajos jutalmául. E korban ily viszonylag rövid idő alatt három előadás csakis a siker bizonyítéka, különösen ha ehhez hozzávesszük, hogy vidéken másutt is színrekerült, így 1837. július 23-án Rév-Komáromban. Ez az előadás azonban nem vált a darab megkedveltetésének előnyére. Már a szereposztás nem volt megfelelő; Vilmát a tragikai szerepekhez annyira hozzászokott Pálné játszotta, pedig a helybeli kritikus megjegyzése szerint — „a tökéletes tragicus ritkán alkalmazható vígjátékra.“²⁸

A fátyol titkainak kedvező vidéki fogadtatását elsősorban az ízlés hullámzása magyarázza. A színi hatásra törekvő Vörösmarty látva a polgári színezetű vígjátékok sikerét s azok politikai célzatosságának megfelelő hatását, ehhez a számára egyáltalában nem idegen műfajhoz nyúl, közelfekvő, reális témát keres, ezt azonban, eltérve a társalgási darabok szokott régi vágásától, „a psychologia felsőbb világába viszi át“,²⁹ egyszerűval mélyebbet, jellemzőbbet, ezért tanulságosabbat akar adni, mint vígjátékíró társai. Hangjaiban például a szentimentalizmust csúfolja ki s „az érzelgésben sinlődők nagy seregének hasonszervüleg meggyógyítására céloz.“³⁰ Másrészt a vidék korai polgárságának prűdériájára jellemző, milyen visszatetszést kelt Vilma jellemének „fonák színnel“ rajzolt vonása, mely abból áll, hogy a fiatal leány Kaczor, Rigó és Guta kijátszására éjnek idején az utcán csatangol s e kalandjába egy ifjú komorna, nempedig valamely korosabb nevelőnő kíséretében bocsátkozik. S mindezt az író azzal tetézi, hogy Vilma el is távoztatja közeléből Lidit. Könnyen elkészül így az ítélet: a költő merészen megsértette a polgári morált. Ez azonban nem akadályozta meg a közönség tagjait, hogy titkon ne mulassanak Vilma kifogásolt, ártatlan kalandján. Másrészt lehet, hogy éppen ez a mozzanat rettentette el a következőkben a társulatókat a darab további műsorra tűzésétől. Talán a cenzura is közrejátszott, mely féltőn vigyázott a feudális hatalom alattvalóinak jó erkölseire. Annyi kétségtelen, hogy sem a pozitív kritika, sem a közönség haladó rétege nem osztotta ezt az álszent vélekedést. A továbbiakban lépten-nyomon olvashatunk olyan sorokat, melyek a színház figyelmét *A fátyol titkaira* igyekeznek terelni. Az álneves szerző *Magyar Babeljének* szigorú megrovásakor például Fáy és Kisfaludy Károly vígjátékai mellett a Vörösmartyét ajánlja a kritikus

²⁶ A magyar drámairodalom története. Bp. II. k. 121. l. Lehetséges, hogy Bayer ezt az állítását a Pesti Divatlap 1844. május 19-i számának beszámolójára alapozza, amely szó szerint ezt írja: „A darab, mint tudva van, már 1835-ben látott napvilágot, s így iratása után majdnem tíz évvel került színpadra.“ (639. l.)

²⁷ Honművész, 1836. július 2. 44. sz.

²⁸ Honművész, 1837. július 30. 61. sz. 486. l.

²⁹ Honművész, 1836. július 2. 44. sz.

³⁰ Honművész, 1836. június 23. 50. sz.

az előadásra, mert akkor legalább nem támad a szépnemben az a gondolat, miért menjenek a színházba magukat kigúnyoltatni.³¹ Még az 1844-es két nemzeti színházi előadás után is, midőn a darab indokolatlanul lekerül a műsorról, ez a figyelmeztetés vissza-visszatér, így 1847-ben, midőn az Életképek kritikusa leméri az első évnegyed mérlegét. Csalódottan kell megállapítania, hogy 77 előadásából a Nemzeti Színház mindössze 9 újdonságot hozott és semmire nézve sem mutatkozik „oly mostoha kopárság, mi egy művelt közönségnek legkedvesb élménye: talpra esett nemes játékokban.”³² Mintha bizcny a *Falura kell mennie* lenne a könyvtárban feltalálható egyetlen kincs. Ott porosodik érdemtelenül Vörösmartynak „saját testünk s vérünkéből” való darabja, *A fátyol titkai*. De sajnos — zárja sorait a kritikus — a Nemzeti Színháznál egyetlenegy ember sincs, aki „figyelmezne a drámai világliteratúrára.” Fontos mozzanat ez annak az egyébként ismert körülménynek igazolására, hogy a középnemesi Magyarország megépítette ugyan színházát, műsorpolitikájával azonban nem tudta elég határozottan a haladást szolgálni.

E kitartó unszólásra 1844. tavaszán a Nemzeti Színház próbálni kezdte végre a költő vígjátékát. Színrehozatalában azonban megint egyszer megelőzték a műkedvelők. Büszkén említi is a Pesti Divatlap székesfehérvári tudósítója, hogy a Honderűben olvasta a pesti színészek híradását, de e gondolat a műkedvelők agyában hamarabb megszületett.³³ Erős és lelkes volt ekkoriban a székesfehérvári fiatalok színjátszó gárdája. Csak nemrégiben adták komoly sikerrel kétszer egymásután Szigligeti *Szökött katonáját*, *A fátyol titkainak* színrevitelekor az egész város megmozdult. Folytonos nevetés harsogta át a termet, élénk figyelem ült az arcokon, annyira, hogy talán reggelig sem vették volna észre az idő múlását. Csakugyan olyan jól játszották volna a székesfehérvári műkedvelők a darabot, mint azzal a helyi tudósító dicsekszik, vagy a rokoni-baráti kapcsolatoknak is volt része a sikerben, mellékes kérdés. A lényeges az, hogy a vidéki közönségnek még a műkedvelők tolmácsolásában is élményt jelentett a költő vígjátéka.

Élmény volt a fővárosiak számára is a május 7-i bemutató, hiába próbálja ennek sikerét eltagadni a reakciós irodalomtörténetírás. A sajtó osztatlan lelkesedéssel ír a darabról és előadásáról.

„Ime, a *Fátyol titkai* tíz év múlva is megtették még a kellő hatást — írja a Pesti Divatlap kritikusa —, s megteendik, csak próbálatok meg még nehányat — más egyebet is, s mindjárt kevesebb lesz a panasza, mely mindig alaptalan volt s máig is az, hogy nincsenek adható eredeti színműveink. A mai előadás mutatá, mit tehetnek a színészek egy darabbal, ha mint illik, szeretettel, egyetértéssel és lelkesedéssel fognak egymással s az íróval kezet, mint ma legelső s legjelesebb színészeink összemunkálása tanusftá.”

A Honderű bírálója is, bár rámutat a vígjáték „cselekményszövedékének” némely fogyatékságára, olyan jelességeit domborítja ki, melyekkel csak a legkitűnőbb színpadi művek büszkélkedhetnek; ezek a jelességek a helyes jelenetezés, az élénk folyamat, néhány komikai jelenet igen mulattató egybeállításai s mindenek felett gyönyörű nyelve s stílusának költőiséggel, kellemmel, erővel és tösmagyarsággal párosult szépsége. Egyben azonban azt ajánlja a színháznak, a továbbiakban eszközöljön néhány alkalmas kihagyást, mert rövidítve még szívesebben veszi a közönség a „gyönyörű költői nyelve által már magában becses vígjátékot.”³⁴

Legérdekesebb a Spiegel szíves kritikája. Tudvalevő, hogy a bécsi érdeklődésű lap csak kivételes esetekben foglalkozott érdemük szerint a magyar

³¹ Honművész, 1837. okt. 1. 79. sz. 630. l.

³² Életképek, 1847. ápr. 3. 14. sz. 452—3. l.

³³ Pesti Divatlap, 1844. márc. 31. 26. sz. 415. l.

³⁴ Pesti Divatlap, 1844. május 9. 40. sz. 639—40. l.

³⁵ Honderű, 1844. tavaszhoz 11. 19. sz. 616—7. l. és tavaszutó 25. 21. sz. 689—91 l.

színházi eseményekkel. *A fátyol titkait* most mégis méltónak találja arra, hogy mélyebben taglalja. A Bécs színházi iskoláján nevelődött bíráló bizonyára Gozzi reminiscenciájából Turandothoz hasonlítja Vilma alakját s bár a cselekményt kissé hosszadalmasnak tartja, a költő gyönyörű dikciója bőségesen kárpótolja. Egyben azt tanácsolja, ne hagyjon fel Vörösmarty a vígjáték írásával, mert ebben van igazi színi költői ereje. A kritikuskak ez a tanácsa egyébként valószínűleg Raimund és Nestory szeretetéből fakad.³⁶

A bemutató harmadnapján — május 19-én a Nemzeti Színház megismételte az előadást, melynek pénztári jelentése szerint 221 jegy kelt el 214 forint 42 krajcár értékben, s ebből a napi költségeket leszámítva a tiszta jövedelem 164 forint 4 krajcárt tett ki.³⁷ Beszédese számok ezek e korban s a közönség határozott érdeklődéséről tanúskodnak. Ennek ellenére a sikeres vígjáték a költő életében nem került többé műsorra. Vörösmarty odaadó tisztelője, Bartay Eudre nemsokára távozott a színház éléről s az utána következő vezetőséget talán politikai megfontolások, de legalább is személyi ellentétek befolyásolták, hogy még ugyanezen 1844-es évben a *Czillei és Hunyadiak* bemutatása után Vörösmartyt, a drámaköltőnek el kellett hallgatnia. Pedig a színészek — a Nemzeti Színház hőskorának legkiválóbbjai, még a Katia szerepében játszó, jutalmazott Kovácsné is — mindent elkövettek *A fátyol titkainak* színen tartása érdekében. A verssel-prózával vegyes szöveg sem akadályozta őket művészi játéukban. Egyébként is nagyot fejlődtek budai első Vörösmarty-bemutatójuk óta. Már nemcsak a színpalot hasogatták s hörögtek irgalmatlanul, de ha „stilizáltak“ is olykor, vagyis más szavakkal cserélték fel a költőt — amiért mindig megrovásban részesültek — már rá-rátapintottak a darab lényegére s az ábrázolt jellemek mélyére láttak.

1837-ben megépült végre Pest megye középneemes urainak kezdeményezésére az állandó magyar színház. A Theatralis deputatio tagjai úgy érezték, illő, ha erre a régvárt alkalomra dialogizált ünnepi prologot íratnak. Először az osztálytekintetben hozzájuk közelebb álló Fáy Andrásra gondoltak, s csak miután ő elhárította magától a megtisztelő feladatot, kérték fel a nemzet „koszorús költőjét“, ki hosszú évek óta állhatatosan szorgalmazta a színház ügyét. Így jött létre az *Árpád ébredése*, az alkalmi darabok e klasszikus iskolapéldája, melyben Vörösmarty nemcsak a terhes multa emlékeztető s szép jövőbe kitekintést nyújtó történelmi látóhatárt tárja közönsége elé, de költői formában tesz hitet művészi elgondolásairól a drámaíró is.³⁸ Az előadás az augusztus 22-i megnyitón méltó volt e történelmi eseményhez. Bajza József, az első igazgató, a színészek s a díszleteket festő Ottó „úr“ is mindent elkövettek a siker érdekében. Még a megye sem zárkózott el az áldozatoktól. Csinos füzetben megjelent a költő darabja, melyet a megnyitó estéjén a bejáratnál árusítottak, hogy emlékül vihesse haza a közönség s a könyvecske tiszteletdíjául, december 12-én 100 pengő forintot utaltatott ki a színházi választmány, mivel „tisztelet úr lekötöztetjének“ érezte magát. Egyben a siker láttán a szerzői jogdíj fejében 350 forintot szavazott meg a költőnek. Első eset ez, hogy magyar író darabja előadásáért díjazást kapott.³⁹ Ünnepezt az ország, örömeiben észre sem vette, hogy az uralkodót képviselő nádor nem vett részt a megnyitón. A fővárosi sajtó harsonázott és elsiklott a feudális hatalomnak politikai tüntetésszámba vehető magatartása felett. Egyetlen lap említette csak az esetet, de az kárörvendőn, a népellenes „Balásfi“ Orosz József pozsonyi Hírnek. Ellenséges hang volt ez; a költő művét „gyászszínű, gúny-

³⁶ Der Spiegel, 1844. Maj. 15. Nr. 39. 310. l.

³⁷ O. Sz. Kt. Színház-tört. Iszt.

³⁸ Az Árpád ébredése színház-történetére vonatkozólag ld. Bayer József: „Árpád ébredése“ keletkezésének története. Irod. Közl. VIII. évf. 1898. 130—4. l. — Rexa Dezső: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bp. 1927. — Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. I—II. köt. Bp. 1938—1940.

³⁹ Pukánszky né ism. I. 154. l.

teli epekeserű sírás-rívás és fogak csikorgatásának“ bélyegzi s különösen az fáj neki, hogy az öreg Árpád „egy bizonyos politikai párt sárgaságát viselő“ sopánkodásait híven elhiszi és ahelyett, hogy haladásunk állapotát valamely főrangú s a közügyekre nagy befolyással lévő emberektől tudakozta volna ki hitelesen, valami „kopott kabátú és poros csizmájú költéssel“ beszélt. Mesterlegények, fiákeresek és diákok jogtalanul nyilatkoznak a nemzetről. Árpádnak olyan férfiakat kellett volna meglátogatnia, „kik a közügy hajóját kormányozzák, kiket ész és hatalom biztosít afelől, hogy őt a leghitelesebben értesítették volna.“⁴⁰ Semmi kétség, a reakciós irodalomtörténetírás tudatosan magyarázza félre a Hírnök aljas gúnyolódását, az Athenaeumtól elfordult s Orosz Józsefnél szíves fogadtatásra talált Csató Pál személyes ellentéteiből vezetve le a haladásellenes támadást. A magyarság nagy törekvéseit eláruló, tudatos politika volt a Hírnök úgynevezett „kritikájában“. Kézzel fogható bizonyítéka ennek a lap fennén hirdetett programja: „Trón, oltár, törvényes szabadság... alkotmányos monarchico-aristocratica kormányalak elve.“⁴¹

Az áruló „sajnálatos“ támadás országszerte óriási felháborodást keltett. Tiltakozó levelek, nyilatkozatok és cáfolatok jelzik a vezető társadalmi rétegek fokozatos különválását s bizonyos tekintetben arra is következtetést engednek, milyen komoly problémákkal kellett 48-ban a forradalomnak számolnia. Örvendetes körülmény, hogy a színház a haladás oldalára állt, az *Árpád ébredését* egy év leforgása alatt ötször tűzte műsorára, megkezdve egyben ma is uralkodó befolyását a vidéki társulatokra, melyek ezóta játszáék előszeretettel a fővárosban már bevált darabokat.⁴² Íme, a magyar színház már e korai időpontban alakulóban lévő társadalmunk hű tükörképe. A megisméltlődő előadások során a kritika is tárgyilagossá válik s bár nem felejtí a történelmi alkalmat, melynek a darab létét köszönheti, rá-rámutat a színrevitel némely fogyatkozására, így mikor Árpádot az új szereposztásban Lendvay helyett Megyeri alakítja, aki szerepe szavait nem mindenütt mondja olyan híven, amint azokat a szerző írta, pedig ezt a jambusokban tenni épen nem szabad. A karének is pontatlan, s ennek az elégséges próbák hiánya a magyarázata.⁴³ Az is hiba, hogy a költséges színpadi gépezetek a szükséges pillanatokban éppúgy csődöt mondanak, mint a bemutatón. Maga Vörösmarty a harmadik előadás alapján mond véleményt a színház munkájáról, mellyel mint szerző s mint kritikus egyaránt meg van elégedve és mindössze néhány játékbeli hiányosságra hívja fel a figyelmet. Éles tekintettel ezúttal mutat rá például Egressy Gábor (*Költő*) művészi képességeinek korlátaira, mint az ihletettség gyakori hiányára; kinek játékából „szomorgása s emésztődése mellett kevés harag s boszorkodás tűnik ki, mi néha helyén állott volna; s valami köznapi conversatio hangján mondatnak a legmélyebb jelentésű helyek.“⁴⁴ Másrészt mint a romboló kritika káros hatásának példáját idézhetjük a Rajzolatoknak a Hírnök befolyására fogant együgyű megjegyzését a díszleteknek a cselekménnyel való harmoniátlanságát illetően, vagyis hogy „Árpád Pestnek a dunai rész legszebb során ébred fel, s e meglepő szépség Árpádra egészen ellenkező benyomást tesz, mert ő e tündér szépség közepette panaszkodik, hogy a nemzet elaljasult, holott sokkal hihetőbb, hogy legalább e lát-

⁴⁰ Hírnök, 1837. aug. 29. 17. sz.

⁴¹ Hírnök, 1837. dec. 1. 44. sz.

⁴² Az *Árpád ébredése* következő vidéki előadásairól van tudomásunk: Eger, 1837. nov. 8. Gyöngyös, 1837. dec. 14. Szeged, 1837. június 16. Kolozsvár, 1838. nyárelő 29. Nagyenyed, 1838. őszhó 6. De bizonyára másutt is előadták, mert a társulatok vándorolva szokás szerint városról-városra vitték a bevált darabokat. S a jelentések arról szólnak, hogy a közönség megértve a költő programját, mindenütt szívesen fogadta a prológot, különösen, hogy a színeszek mindig ünnepi előadás keretében játszották az *Árpád ébredését*. Néhol még új díszleteket is készítettek, így Szegeden is.

⁴³ Honművész, 1837. nov. 30. 96. sz. 765. 1.

⁴⁴ Athenaeum, 1837. szept. 7. II. 20. sz. 318. 1.

vány keblét ellenkező érzésekre dagasztandá.⁴⁵ Ezért azt ajánlja, hogy a rendező pár szót vagy sort töröljön a költő szövegéből.

Az *Arpád ébredése* országos színi sikere ösztönzőleg hat a költőre, s következő drámáját, a *Marót bánt* már egyenesen a korabeli színpadra gondolva írja meg. Jele ennek a színváltozások számának csökkentése, hiszen éppen technikája miatt volt előbbi darabjainak előadása problematikus, de megrendezői utasításai is a színjáték gyakorlatára való figyelméről tanuskodnak. Alig fejezi be drámáját a költő, a pesti Magyar Színház 1838. május 19-én már színre is viszi. Pár nappal előbb a cenzúra a következő megjegyzéssel engedélyezi a bemutatást: „Erdődy nevének és a többi kitörültnek elhagyásával Horváthországi bán cím alatt ezen szomorújátéknak előadása megengedettik. Budán, Május 7.-kén 1838. Pongrácz Imre Mk. helytartói tanácsos.”⁴⁶

A cenzúra ezúttal szelídebben működött, hiszen Vörösmarty a színpadra gondolva számolt a hatalom vétőjével, annál buzgóbban törölt a szövegből a rendező — bizonyára a szerző beleegyezésével — az első előadás után a darab terjedelme miatt aggodalmaskodó kritika hatására

A romantikus történet megkapta a közönséget, mely a bemutatóra szép számmal gyülekezett, már csak azért is, mivel a színlapon ezt a mondatot olvashatta: „Az előadás jövedelmének egy része a szerző jutalma.”⁴⁷ Annál kevésbé volt azonban kielégítő a színészek játéka, s bár 1843. február 11-ig hétszer adták, alakításuk mindig hagyott kivetnivalót. Nézők és kritikusok egyaránt sokkal komolyabb mértékkel közelítettek a főváros állandó színházának produkcióihoz, mint még kevéssel előbb a Budán csak vendégszereplő vándortársulatokéhoz. A „nemzet” színháza volt a pesti Magyar Színház, ezért a művészi követelmény is megnövekedett iránta. Vörösmarty s társainak lapja, az Athenaeum ildomosan hallgat a darabról, annál részletesebben szól azonban előadásáról s a színészek játékát illetően számos kifogásolnivalót talál. Sem a szélsőséges fogásokkal élő Barthával (Marót), sem a szerepét teljesen félreértő Megyerivel (Haszán) nincs megelégedve. A legnagyobb baj, hogy a színészek, egy-kettőt kivéve, ritkán tudnak a darabból többet saját szerepüknél, lehetetlen tehát, hogy a drámai cselekmény lényegére rátapintsanak. De mit várunk a színészekről, ha maguk a rendezők sem ismerik jól a darabot, pedig ez nekik hivatalos tisztük lenne?! Az egésznek szagztatott töredékes látásából ered az a sok hiba, melyet „a darab mechanikai előadásához tartozókban tapasztalunk.”⁴⁸ Íme, itt hangzik el először színikritikánkban a Goethétől elindult és Immermanntól sürgetett követelmény a rendező darabismeretével és összefoglaló munkájával szemben. Egyébként az Athenaeum véleménye szerint Lendvayné (Ida) volt legjobban a helyén, s talán a

⁴⁵ Rajzolatok, 1838. szept. 2. II. 18. sz. 144. l.

⁴⁶ A rendező és sűgőpéldányt lásd O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. M. 61. és 61/1. alatt.

⁴⁷ A színlapnak ez a kitétele végtelen polémiát indított el, melynek során a reakció a haladó tábor önzetlenségét is kétségbevonta. A vitának az a körülmény vetett véget, hogy a szeptember 10-i harmadik előadása előtt a *Marót bán* könyvalakban megjelent s nyomtatott darab előadásáért a színház rendelkezése szerint nem járt szerzői jutalék. A vitának különben még egy érdekes pontja van, nevezetesen az, hogy Vörösmarty a vasember-motívumot Hazucha *Párviadaljából* plagizálta. Erre írta a költő e jellemző sorokat: „Mi Marót bánt illeti, az vas ember nélkül is megállhat... Nyomorú varázs, mely egyszeri látás után elenyészik, ha csak a hozzá kapcsolt jelenetek tartalma meg nem köti a nézők figyelmét. Nem a száraz, üres vázolat, hanem annak öltöztetése ad maradandó érdemet. Részemről inkább óhajtanék Shakespeare, Schiller, Hugo valamelyik jelesebb scéniájának frója lenni, mint szerzője Birchpfeifer minden színpadi találmányainak... az igazi érdemet... inkább keresem az egésznek összeállításában, mint egyes ötletekben. Efféle találmány magában pusztá kő, melyből ügyes kéz isteneket, ügyetlen fanciesali feszületet farag.” Figyelmező, 1838. július 24. II. 29. sz. 472—4. l.

⁴⁸ Athenaeum, 1838. május 24. I. 41. sz. 654—5. l.

*Marót bán*ban aratott sikerének hatására írta a költő *L.-né emlékkönyvébe* e megindító sorokat:

„Játszol örömmel, bánattal; játékonon ámul
A sokaság s tapssal tiszteli szózatodat.
Nem tudják, hogy minden szó, mely szíveket áthat,
Szűdnék egy eltépett életörömbe került.“⁴⁹

Egyébként az Athenaeum nem áll egyedül a *Marót bán* előadásáról vallott szigorú megítélésében s olyan véleményeket is olvashatunk, melyek szerint a színészek játékkal — ha a szerzőt nem is, de legalább a közönség igényét elégséki ki. Végeredményben meg kell állapítanunk, hogy a közönség észrevette ugyan a játék hiányait, a költőt azonban megtapsolta. Bizonyítéka ennek a *Marót bán* hét előadása, mely e korban kifejezetten sikernek tekinthető.

Valószínűleg a kritika számlájára kell írunk, hogy a Nemzeti Színház Vörösmarty legköltoőbb drámáját, *Az áldozatot* csak némi halogatás után mutatta be. Pedig a szinte fojtogató darabhiány arra készítette volna, hogy miként a *Marót bán*t, ezt is nyomban befejezése után, de legalábbis 1840-es megjelenésekor színre vigye. A színészek azonban félve gondoltak a nagy művészi feladatra, melyet csak fokozott *Az áldozat* költői tökéletessége. De mint már nem először, ezúttal is Fánecs lett e jeles mű színi sikerének érvényesítője. Ő választotta 1841. április 26-án jutalomjátékaul. Zaránd szerepét játszotta, ő is rendezte a darabot. Thern Károllyal magyar hangulatú zenét íratott hozzá és beiktatta Egressy Béni kedvelt *Kancsódalát*. A bemutatónak nem volt osztatlan sikere. A dráma szépségei mindenkit megleptek, hiszen „a költő gondos nyelvének még nem igen volt szerencséje magyar színpadon úgy kitűnni, mint ma.“⁵⁰

Az előadás azonban még mindig nem tudta eléggé kidomborítani a drámában rejlő szépségeket. Az egymást követő jelenetek nem pereglék elég folyamatosan és — szokatlan dolog ebben az időben — csak 10 óraker hullt le a függöny. A kritika ilyenformán hosszadalmasnak találta a művet. Lehet, ezért engedte meg magának azt a következtetést, hogy a koszorús szerzőnek ez új munkája „inkább olvasás, mint színpadra alkalmas.“⁵¹ Maga a jutalmazott Fánecs Zarándban nem találta meg az egyéniségének megfelelő szerepet; játéka egészben véve kifejezéstelen volt, szórakozottnak és hanyagnak látszott. Ezúttal határozottan mutatkozott művészetében rendezői elfoglaltságának rossz következménye. Fánecs esetében az is hibának tűnt, hogy sokféle szerepet játszik: „ma szerelmes, holnap hős, holnapután fondor, néha character-szerepeket! Ennyit csak rendkívüli elme bírhat studiummal vinni.“⁵² Érdekes a kritikának ez a szerepkörre való utalása, jele ez a mélyülő színházi érdeklődésnek. Hubenaynének (Csilár) az a hibája, hogy a színház túlságosan sokat foglalkoztatja, így nem tudja kellően átérezni s átérteni szerepét. Egyéb hibák is mutatkoztak, mint az, hogy a rendező nem törődött eléggé az összjátékkal. Ez abban mutatkozott, hogy a mellékszereplőket nem tanította. A két főhős, Egressy Gábor (Szaboles) és Laborfalvi Róza (Zenő) megítélésében már megszokott a kritika. Míg Egressyt többen dícsérik, értelmes dikciója miatt, addig Laborfalvit óvják modorosságától és beszédének egyhangúságától.

Az áldozat bizonyára „itt-ott shakespearei erejénél fogva“ újra, meg újra színre került. A bemutató esztendejében ötször volt a Nemzeti Színház műsorán, de utána is elővették. A forradalom bukása után *Az áldozat* volt a költőnek az a műve, amelyet eredeti drámái közül a Nemzeti Színház elsőnek újírtott fel (1853. okt. 24.). Keveset von le a tény értékéből, hogy ez a felújítás nem

⁴⁹ Lendvayné emlékkönyvét lásd O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt.

⁵⁰ Athenaeum, 1841. május 4. 1. 53. sz. 846—8. l.

⁵¹ Honművész, 1841. május 2. 35. sz. 278. l.

⁵² Athenaeum, i. sz.

volt méltó a bújdosásából megtért és újra szólásra engedett költőhöz. Inkább az egyre erősebben kapitalizálódó magyar társadalom színházának válságára mutat. Lényegesen jobb előadásban játszották 1855. április 9-én. Ünnepi dátuma volt ez a Nemzeti Színháznak. Alapítása óta ezúttal frissítették fel az épületet, s jellemző a költőt és művét illető tiszteletre, hogy a díszelőadás műsora *Az áldozat* volt. Kiegészítésül tegyük még hozzá, hogy halálakor ugyanezzel a drámájával búcsúzott a költőtől a színház (1855. nov. 22.). „A színház nyelvünk temploma — olvassuk a tudósításból —, s így az igazgatóság szebben nem áldozhatott költőnk emlékének, mint egy oly díszbeszéddel, mit ő maga tartott maga fölött — e dráma nyelvi szépségei legjobban hirdették a költő érdemeit, ki nélkül színpadi nyelvünk maig is a kifejtletlenség fölszámíthatlan nehézségeivel küzdene.”⁵³

E szavak élesen viágítanak rá a „költő” drámatörténeti jelentőségének egyik döntő mozzanatára.

Lényegesen rövidebb volt Vörösmarty utolsó befejezett drámájának, a *Czillei és a Hunyadiak*nak színpadi pályafutása. Magáról az 1844. június 18-i bemutatásról nem sokat tudunk.⁵⁴ A sajtó agyonhallgatja, vagy ha ígéri is, adós marad a beszámolóval.⁵⁵ Diósy Márton bombasztikus írásától pedig nem leszünk okosabbak.⁵⁶ Annyi bizonyos, hogy a színház erősen megrövidítette a dráma szövegét s elhagyva az I. felvonás 1. jelenetét és az egész II. felvonást, az ötből négyet csinált. Sem Kapisztrán, sem Szilágyi Erzsébet nem szerepel és a sűgőkönyv tanúsága szerint Lendvay, a rendező sokáig töprengett, vajjon ne hagyja-e el Gara Mária alakját is.⁵⁷ Mindezekben felül még a próbák közben sem szűnt meg Lendvay piros ceruzája dolgozni. Elképzelhetjük ezek után, milyen hatása lehetett a rendkívül fontos mondanivalójú drámának. Pedig a közönség Vörösmarty nevének hallatára szinte megtöltötte a nézőteret, csak a páholyok arisztokratái maradtak el érthető okokból a színháztól. 765 jegyet adtak el ezen az estén és a tiszta jövedelem 624 forint 8 krajcár volt.⁵⁸ A második előadást tíz nappal később tartották. Erről semmiféle értesítésünk nincs. Ezzel a *Czillei és a Hunyadiak* hosszú időre lekerült a színpadról. Vörösmarty életében nem is újították fel.

Mikor a költő halálával gyászbaborította elvesztett szabadságára s a forradalomra emlékező népét, a Nemzeti Színház tervbe vette, hogy műveinek egyvelegéből nagyszabású emlékelőadást rendez. Hosszas huzavona után 1856. novemberére elkészült a műsor, engedélyezésért az igazgatóság be is nyujtotta. A részletes műsortervet — sajnós — nem ismerjük. November 19-én lett volna a Vörösmarty-est, a hatóság azonban azzal az indokolással utasította el a színház folyamodványát, hogy ez a nap Erzsébet királyné névünnepe s a színház műsora akadályozná a hivatalos programot. Viszont a vidéken, ahová nem jutott el az önkény keze, mindenütt a gyász hangulatával emlékeztek meg a költőről.

Mindezekből láthatjuk, mennyire valótlan az az állítás, hogy a költőnek nem lettek volna életében komoly színpadi sikerei. Éppen ellenkezőleg: a műfaj, melyet elsősorban művelt, a „kothurnusos” dráma — a *Bánk bánt* kivéve — még nem ért e korban az övénél nagyobb sikereket. Az okok, melyek folytán

⁵³ Hölgyfutár, 1855. nov. 23. 268. sz. 1070. l. Különben a kolozsvári színház is *Az áldozattal* akart emlékezni halálakor Vörösmartyra. Az első felvonás alatt azonban a szomszédokban tűz ütött ki s az előadás abbamaradt. Hölgyfutár, 1855. dec. 31. 291. sz. 1161. l.

⁵⁴ Gyulai tévesen január 18-ára teszi a dráma nemzeti színházi bemutatóját. O. M. V. köt. 428. l.

⁵⁵ Pesti Divatlap, 1844. őszelő 1. hetében. 10. sz. 318. sz.

⁵⁶ Honderű, 1844. nyárhó 13. II. 3. sz. 35—6. l.

⁵⁷ O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. C. 53. sz. alatt:

⁵⁸ Pénztári jelentését lásd: O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt.

művei nem maradhattak huzamosabb ideig a színpadon, az eddigiek alapján világosan mutatkoznak. Elsősorban a politikai-társadalmi helyzetre s ennek következtetéséül színészetünk szengességére kell gondolnunk; arra, hogy a magyar színház egészen másképpen és más törvényszerűségek alapján fejlődött, mint egyébutt. Nem voltak feudális mecénásai, nem volt valódi polgársága, népünk pedig csak felszabadulásunk után válhatott színházfenntartó erővé. E különös utakon induló magyar színház mellé állt Vörösmarty — a haladó politikus, a dramaturg, a kritikus és mindenekelőtt a drámaíró.

Mit jelent drámatörténetünkben Vörösmarty szerepe, akkor derül ki igazán ha a kutatás leméri színpadi műveinek 1855-öt követő többé-kevésbé sikerült színrevitelét s különösen, ha a felszabadult magyar színház a haladó hagyományok tiszteletével s a szocialista realizmus módszerével újra megszólaltatja színpadán a költő örökbecsű drámai alkotásait.

BÁN IMRE

COMENIUS ÉS A MAGYAR IRODALOM

1950 májusában múlt háromszáz esztendeje, hogy az akkoriban már világhírű cseh tudós, a nevelés és bölcsélet elismert szaktekintélye, Comenius Ámos János, a Rákóczi-ház többszöri sürgetése után végre megjelent Sárospatakon. 1650 őszen¹ azután állandó tartózkodásra költözött a Bodrog-parti kisvárosba azzal a szándékkal, hogy nagyszabású iskolai reformterveit itt valósítja meg, s „Patakból Latiumot teremti”.² A magyar kormány és a magyar nevelésügy hivatalosai méltóképpen hódoltak már Comenius emlékének,³ a magyar irodalomtudomány munkásai is kötelességüknek érzik, hogy az évforduló alkalmából újra szemügyre vegyék Comeniusnak a magyar irodalomra gyakorolt hatását.

Comenius, a XVII. századi polgári törekvések egyik jelentős képviselője. A „cseh testvérek” iparúzó felekezetéhez tartozik (atyja molnár volt), s ifjú korában maga is folytat kézműves mesterséget: csak 16 éves korában jut be a latin iskolába.⁴ A szorgos, takarékos, iparúzó, kereskedő polgári élet szeretete művének minden lapjáról sugárzik. Comenius 58 esztendő volt, amikor Magyarországra érkezett:⁵ sok szenvedés, üldöztetés, de nagy sikerek is voltak háta mögött. Nemcsak az oktatás újjáteremtésére irányuló törekvések elismert vezére, hanem a kor egyik nagytekintélyű bölcselője is. Természetesen ébred fel bennünk a kíváncsiság: milyennek látta ez a nagyműveltségű tudós a fejlődésben elmaradt magyar társadalom képét? Abban a helyzetben vagyunk, hogy e kérdésre Comenius két érdekes műve alapján tudunk feleletet adni. Soraink csak Comenius társadalompolitikai eszméivel, s ezeknek kora magyar irodalmára gyakorolt hatásával kívánnak foglalkozni. Pedagógiai reform-gondolatait, a magyar iskolának tőle kapott indításait nem tárgyaljuk. E tekintetben az igen kiterjedt Comenius-irodalomhoz utasítjuk az olvasót.

¹ Kvacala, Johann: Comenius, Sein Leben und seine Schriften, Berlin—Leipzig—Wien, 1892, 330. Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon, Bp., 1931, 66—67.

² Lásd Primitiae laborum scholasticorum (RMK. II. 773) c. művének 58. lapján és főleg a Schola pansophica IV. részében. (Rácz L., id. m. 86.)

³ L. Darvas József beszédét, Köznevelés, 1950. jún. 1-i szám, 305 és 330. l.

⁴ Kvacala, id. m. 9.

⁵ Comenius magyarországi tartózkodásának részletkérdéseit illetőleg l. Rácz Lajosnak az 1. sz. jegyzetben említett könyvét.

Comenius sárospataki beköszöntő beszédét 1650. nov. 24-én tartotta Rákóczi Zsigmond, Lórántffy Zsuzsánna, a kollégium pátrónusai és az egész diákság előtt *A lelki tehetségek kiművelése*⁶ címen. A beszéd a művelt nép fogalmát kezdi fejtegetni, s ezt az antik retorikában megszokott párhuzamos jellemzéssel teszi, szembeállítva vele a barbár népet. Ha e jellemzés nem egészen független is a korabeli humanista állambölcseleti művektől, megfigyeléseiben mégis annyi találó és pedig a magyar viszonyokra találó vonás van, hogy érdemes vele kissé részletesebben foglalkozni.

A művelt népet — mondja — az emberies erkölcsök és a jól rendezett állam jellemzik. Mindenki szolgál mindenkinek a saját munkakörében. A barbárok között viszont senki sem alkalmazkodik másokhoz, minden szerteszéjjel van, kölcsönösen akadályozzák egymást. A művelt népnek a világ minden eleme szolgál, a természet semmit sem tud előle elrejtteni, másfelől nem is hagy semmit kihasználatlanul a természet kincseiből. A barbárok kezén pedig még a földi paradicsom is elzüllik, elmoctkosodik. A művelt nép jól él, bővelkedik; a jövőbe lát, gondoskodik, magtárai, fegyvertárai, gyógytárai vannak, a barbár mindig szegény és szennyes. A kiművelt népnek fényes, sűrűn lakott, mesterségekben gazdag városai vannak, a műveletlenek viszont csak pusztaságai, vagy ha valamit városnak neveznek náluk, az inkább csak szutykos kalyibából áll. Amott kialakult társadalmi rend van: a városok, falvak, házak és családok egymástól függését törvények szabályozzák, büntetlenül nem csavaroghat senki; itt a szabadosság uralkodik a szabadság helyett („licentia pro libertate“): kiki teszi, amire kedve van. A művelt népnél minden biztonságos, nyugodt, békés; a barbároknál lopás, rablás, erőszak mindenütt, sehol igazi biztonság. Az igazán művelt nemzetben hiányoznak a munkátlanok, a markos koldusok, ezeket nem tűrik, mert az állam mindenkiket rendben tart, a nélkülözőkről pedig gondoskodik. A barbár népnél csapattól található a semmittevők, akik vagy koldulásból vagy lopásból élnek. Ebből támadnak az örökös zavarok, mert ha segíteni akarnak az állapoton, ez csak erőszakkal történhetik, elnyomással, kivégzésekkel, rémtettekkel. Az igazán művelt nép gyönyörködik a tudományban, mindent akar tudni, állandóan munkálkodik, hogy a multon okulva, jobban rendezze el a jelent a jövőendő hasznára.

Nyilvánvaló, hogy Comenius itt a művelt polgár racionalizmusával tart szemlét a „barbár“ nép társadalmi viszonyai fölött. Ha nyíltan nem azonosítja is a magyart a barbár néppel, már beköszöntő szavaiban lehetetlen észre nem vennünk, hogy a barbár népet festve, a feudális társadalom kritikáját adja. Comenius azonban nemcsak általánosságban beszél, a jól rendezett, művelt államok példajaként előadásában Velence és a belgák (értsd hollandok) köztársasága, alább pedig Franciaország szerepel. Nagyságuk alapját abban látja, hogy ifjúságukat, bármely előkelő családból származzék is, legkisebb korától fogva a munkás életre nevelik, s az ifjaknak mindent a legalacsonyabb fokon kell kezdeniök. Senkinek sem engedik meg, hogy „a föld haszontalan terhe legyen“. (Idézet az *Iliasból*, XVIII., 104). Nem egyéb ez, mint a munkátlan nemesi élet ügyes kritikája, s célzásával elevenen találja a magyar valóságot. Persze nem kellett Comeniusnak hosszas megfigyelés a feudális magyar viszonyok megismerésére, hiszen Kelet-Európában nagyjából mindenütt ugyanolyan volt a nemesi életforma, vagy a parasztsors. Érdekes, hogy Franciaország, mint Európa legműveltebb nemzete, Comeniusnál azért kerül az élre, mert itt a legjobb a magisztrátus. Éles szeme észreveszi, hogy a polgárságból toborzott és szakszerűen képzett francia hivatalnokréteg az akkori Európának

⁶ A *De cultura ingeniorum* megjelent a *Primitiae laborum scholasticorum* című kötetben, Sárospatak, 1652; jó magyar fordítása Gulyás Józseftől a *Magyar Pedagogia* 1930. évfolyamának 1—6. számában, ugyanez különlenyomatban is. Értelmezésünk a latin szövegen alapszik.

valóban legjobb adminisztratív szervezetét tudja nyújtani. Az, hogy a ragyogó Párizs tele van koldusokkal, s e címen Comenius elmélete szerint a francia sem szolgálhat rá a művelt nemzet nevére, úgylátszik elkerülte a nagy morva bölcselő figyelmét.

Mikor azután nyíltan rátér a magyar állapotokra, színei szelidebbek, mint az általánosságban tartott, de szerintünk mégis lényegesebb bevezető rajzban. — A magyar műveltséget földművelésünkkel, gazdasági életünkkel állítja párhuzamba: sok a parlagföld, a földművelés gyenge, a gazdag földhöz képest szegényes az élet; az épületek, ruhák, eszközök nincsenek olyan fényben, mint másutt; a városok, falvak nem oly népesekek, mint lehetnének; a föld ásványkincseiből mások gazdagodnak. Az ország háromszorannyi lakost is eltart-hatna, tízszerre nagyobb kényelmet nyújthatna. Comenius világosan látja a gazdasági élet, a termelés, a nép életszínvonala és műveltsége közötti összefüggéseket.

Van itt ugyan iskola és latinul tudó ember. Mindamellett meg kell val-lani, hogy a magyar művelődés egyáltalán nem halad a csúcs felé. Az iskolák gyengék, főiskola nincs, a kézművesség jóformán hiányzik, a köznép szokásai falusiasak. Pedig tehetség az van:

„Mert látom én és nem habozom igazán erősíteni: ha ti, húnjaim, tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább, mert sem a természet, sem az ég, sem a föld nem ellenségték, de mint testeteknek, úgy lelketeknek is nemes lakhelye van.“⁷

Munkára fel tehát, de a magunk erejére támaszkodva. tanuljunk meg végre a magunk lábán járni! S itt Comenius nagyon jellemző kelet európai patriotizmussal egyszerre szólítja munkára a magyarokat, morvákat, cseheket, lengyeleket és szlovákokat. Polgári művelődést, de a magunk erejéből, nemzeti szellemben! Ne legyünk mindig azok a markos koldusok“, akik más népektől (értsd a Nyugattól!) koldulunk ki mindent: irodalmat, könyvet és dok-tori süveget. Comenius egyik legrokonszenvesebb vonása saját népének, de általában az elmaradottabb kelet európai népeknek forró szeretete. Semmi sincs benne az elmúlt század (egy Erasmus, vagy akár Dudith András) kozmo-polita sznobizmusából.

Beszédének további részében azután a munka módjával, a teendőkkal foglalkozik. Innen már csak egy gondolatát akarjuk kiragadni. Az egyetemes művelődésnek, szerinte, megvannak a feltételei. Ezek közül a hetedik így hangzik.

„Ha fő- és köznemeseid, nagyságos és tekintetes uraid az alájuk rendelt köznéppel kissé nemeslelkűben kezdenék bánni és lassankint jobbakkal kezdik édesgetni, az alájuk vetett embereket nem mint barmokat, de mint az isten képében s a jövőendő életben társaikat kezelvén, s azok számára lelkük és testük, erkölceik és életük műveléséről helyesen gondoskodván.“⁸

Comenius kénytelen most már félreérthetetlenül kimondani, bármily udvarias formában teszi is, hogy a magyar közművelődés legnagyobb aka-dályja a széles népi tömegek emberszámba nem vétele.

Egyébként Comeniusnak a dolgozó parasztságról kialakított szemlélete igen haladó: érdekükben nem egyszer kemény szatirával bírálja korának tár-sadalmi állapotát, a földesúri elnyomás hazug ürügyeit, mint például a *Világ labirintusá*-ban is.⁹ Másfelől a fentebb idézett nyilatkozata nagyon jellemző

⁷ Id. m. 27. A fordítást lásd különlenyomat 15—16.

⁸ Id. különlenyomat 19.

⁹ Comenius: *A Világ Labirintusá*. Ford. Rimány István, Pozsony, 1805, XXXII. rész, 246—48.: „Tsak hamar ezután előállottak a Jobbágyoktól, Mezei gazdáktól és Mesteremberektől küldtetett követek, azon panaszkodván, hogy az ő rajtok uralkodók semmit egyebet nem akarnak, hanem tsak az ő verejtékeket innyá.“

eszméinek korlátaira és polgári megalkuvására. Comenius ideálja kétségtelenül a rendezett társadalmi viszonyok között élő művelt nép, de ezt, szerinte, el lehet érni a „nagyságos és tekintetes urak“ szelídlelkűségével. gondoskodásával is. A feudális társadalmi forma kinövéseitől kell csak megszabadulnia Magyarországnak, maga a rendszer megmaradhat továbbra is. Franciaország emlegetése is nyilván arra mutat, hogy Comenius szeme előtt a központosított nemzeti állam lebeg, amely a feudális anarchiát megfékezve, egy ideig szabad teret nyit a polgári-kapitalista termelőerők fejlődésének. Felfogása messze marad az angol forradalmárok következetességétől.

E nagyszabású és bizonyára nagyhatású bevezető beszéd után megkezdődött Comenius számára a szürke hétköznapi iskolai és tudományos munkája. Közel négy évet töltött Magyarországon, alkalmá volt alaposan megismerni a magyar viszonyokat, meggyőződött arról, amire bevezető beszédében célzott, a maradiság és a feudális életforma műveltségátlló hatásáról. Elkedvetlenül gondolt a távozásra. És ekkor, 1654-ben, újra megrajzolja a magyar társadalom képét. Comeniusnak ez a műve az irodalmunkban többször idézett, de érzésünk szerint kellőképpen nem méltatott *Gentis felicitas* (RMK. II. 2051.).¹⁰

Szabó Károly szerint Comenius e művet 1657 előtt írta, s Váradon Szenci Kertész Ábrahámnál jelent volna meg. Comenius azonban Montanus (Peter van den Berge) holland könyvkiadóhoz intézett levelében, amelyben műveinek első bibliográfiáját állítja össze, a *Gentis felicitas*-ról a következőt jegyzi meg: „scripta 1654, excusa 1659 in 12-mo“. Ugyanez a megjegyzés olvasható az Orsz. Széchényi-Könyvtár Apponyi-hungaricai között lévő példányon is. Apponyi Sándor helyesen állapította meg (II. köt. 852. sz.), hogy a mű nem Váradon, hanem Amsterdamban P. van den Berge-nél látott napvilágot. Rác Lajos: *Comenius Sárospatakon* (Bp., 1931) című művében még mindig ragaszkodik a nagyváradi nyomdához, holott a magyarországi nyomda feltevését a politikai körülmények alakulása is kizárja. II. Rákóczi Györgynek 1659-ben sokkal inkább külföldön volt szüksége propagandára, mint Magyarországon, amint azt alább. Comenius diplomáciai tevékenységének rövid rajzában látni fogjuk.

A *Gentis felicitas* tökéletesen politikai fogantatású mű, s lényegében II. Rákóczi Györgyöt akarja fellépésre bírni a Habsburg-ház ellen. Beletartozik abba a nagy „sajtó-kampányba“, amelyet a cseh-testvérek felekezete a Habsburgok ellen Kelet-Európában folytatott: a hazátlan száműzöttek visszatérésüket remélték a Habsburgoknak szerintük közeli bukásától. Egymás után bukkantak fel közöttük a „próféták“, akik apokalyptikus víziókban látták a „nagy Babylon“, „a fenevadon ülő parázna“, és az Antikrisztus (Bécs, a Habsburg-ház és a pápa) végső romlását. Ilyen próféta volt a sziléziai Kotter Kristóf, majd Comenius nevelt leánya, a cseh Poniatovska Krisztina; a legnagyobb hatást azonban Comenius volt iskolatársa, a cseh-testvérek felekezetének lelkésze, Drábik Miklós érte el. Comenius munkássága érdekes módon összefonódott valamennyi prófétaéval, s különösen Drábik vakmerő s a tények által mindig megcáfolt jóslatai okoztak neki sok kellemetlenséget. Mindamellet a jóslatok Habsburg-ellenes tendenciája miatt e próféták

¹⁰ A mű ismertetését lásd Rác Lajos id. m. 222—28, és u. ö.: Adalékok a 17. század magyar műveltség-történetéhez, Sárospatak, 1930, 5—10. — Teljes magyar fordítása megjelent a szlovákiai Magyar Figyelő 1935. évfolyamában, 15—25, 166—173. l. — Rövid, de tartalmas elemzése Kovács Endrétől, Köznevelés, 1949. máj. 15-i sz. — A latin szöveg jó, modern kiadása Prot. Egyházt. Adattár IV, (1905) évf. 144—163. — Német fordítás Schönebaum: J. A. Comenius ausgewählte Schriften zur Reform in Wissenschaft, Religion und Politik, 1924, c. művében. Rövid kivonata olvasható még a Kvacsa-féle Comenius-életrajz 353—55. lapján is. — A mű címében Stoughton angol lelkész egy I. Rákóczi Györgynek ajánlott munkája (*Felicitas ultimi saeculi*, London, 1640.) visszhangzik, V. ö. Rác L. id. m. 28. l.

publicistájává vált: valamennyinek látomásait ő adta ki *Lux in tenebris* és *Lux e tenebris* című műveiben.¹¹

Drábik, és lassankint Comenius felfogása szerint is, az ausztriai fenekvadnak a Rákóczi-ház fogja megadni a végső döfést, a támadást neki kell vezetnie. Comenius várta és sürgette II. Rákóczi György fellépését, s ennek siettetésére írta meg rőpiratát bizonyára nem sokkal Magyarországból távozása előtt, tehát az 1654. év első felében. (Búcsúbeszédét 1654. június 2-án mondotta Patakon.) Egyelőre írásban juttatta el a fejedelemhez, s műve, miutn Kvacsala helyesen jegyzi meg, „úgy hangzik, mint egy ultimátum“. Ennyit szükséges volt elmondanunk a mű keletkezésének politikai háttéréből, lássuk most magát a *Gentis felicitast* s a belőle kibontakozó magyar társadalomrajzot.¹² Részletes tartalmi elemzése alól felment bennünket az a tény, hogy a mű teljes magyar fordításban és több összefoglaló kivonatban olvasható Comenius-irodalmunkban, néhány gondolatát mégis közölnünk kell, ha a magyar politikai elmélkedőkre gyakorolt hatását akarjuk felmérni.

A nemzet fogalmának korához mérten igen szabatos és tartalmas meghatározása után (1) felveti azt a kérdést, mi teszi a nemzeteket szerencsés és boldoggá (5). Nincs olyan jó a nap alatt, amit a magyar nemzetnek ne kívánna, de ez nem elég, őszintén fel kell tárni a nemzet betegségeit, keresni kell ezeknek okait, végül gyógyszereit (30–31). Ezért rátér a magyar nemzet jelenlegi állapotának rajzára, amely — Kovács Endre találó megjegyzése szerint — „úgy hat, mint egy szociográfiai felvétel“.¹³

A magyar nem nagy nép, birodalma nem kiterjedt, de sűrűn lakott, országának jórésztét németek, szlávok, románok, törökök bírják. Földje jó. Európa legszerencsésebb vidékeivel vetekszik, mégis sok itt az éhez, sűrűk az éhínségek, járványok, betegségek, gyakori a korai halál. Nemcsak a hűn vérből származók lakják, hanem sok a régi szláv lakosság maradványa, sokan máshonnan vándoroltak be. A népeknek, nyelveknek és szokásoknak ez a zavarja növeli a barbárságot (32–34). Szomszédaitól ritkán van nyugalomban ez a nemzet. Félnie kell a németek óriási hatalmától és a barbár törökök kegyetlen és sűrű becsapásaitól. — A magyar nép a német hatalom segítségére szorult, a kívánt eredmény mégsem volt meg, a váltakozó szerencsével vívott harcok után a török mélyen az ország szívébe nyomult, s azt elfoglalta, a nemességet arra kényszerítette, hogy a Németországgal és Lengyelországgal határos hegyi vidéken lakják, erősen nyomva mind egymást, mind a megmaradt jobbágyt (,,*premodo satis sese et subditorum reliquias*“). A németek pedig akár nemzeti gyűlöletből, akár a vallás különbözősége miatt elnyomják azokat, akiket védeni tartoznának, úgyhogy a magyarok nem egyszer az erőszakot erőszakkal kénytelenek visszaverni, megbékélve a törökkel (35–36).

¹¹ A Rákóczi-ház európai kapcsolatainak, diplomáciájának és a Drábik-Comenius-féle jóslatok politikai szerepének roppant nagy irodalma van. Itt csak azokat a műveket soroljuk fel, melyek Comenius szerepére vetnek világot. Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, *Monum. Hung. Hist.* I. 24. Bp., 1875; u. ő. Okmánytár II. Rákóczi György fejedelem diplomáciai összeköttetéseihez, *Monum. Hung. Hist.* I. 23. Bp., 1874; u. ő. Levelek és okiratok II. Rákóczi György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez, *Tört. Tár.* 1889–91. évf.; u. ő. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. köt.; Kvacsala: Comenius és a Rákóczyak, Budapest, Szemle, 1889, 60. köt., 115. l.; u. ő. Egy álprófeta a XVII. században, *Századok*, 1889, 745.; u. ő. A XVII. századbeli chiliasmus történetéhez, *Prot. Szemle*, 1890, 428.; u. ő. Az angol-magyar érintkezések történetéhez, *Századok*, 1892, 802; Angyal Dávid: Erdély politikai érintkezése Angliával, *Századok*, 1900, 501; Iványi Endre: Comenius és a chiliasmus, a szolnoki áll. főgimn. értesítője, 1903, 3–37.

¹² A szilárd logikával felépített művecske 140 pontból áll, legkönnyebb ezeket a pontokat idézni. Az ismertetés szövegének zárójelbe tett számai ezekre utalnak.

¹³ Köznevelés, id. évf. 260. l.

A benső békét csak óhajtja a magyar, de vele nem dicsekedhetik. Sehol a nap alatt nincs olyan hely, ahol az irigység és benső gyűlölet úgy uralkodik, mint itt. Legtöbbször úgy viselkednek, mintha mindenki csak a maga hasznára („ad suum tantum privatum commodum“) és senki a közjóra nem született volna (37). Vannak ugyan törvények, de kívánatos, hogy a törvények védelmét mindenkire, a mezővárosok és falvak egyszerű népére is kiterjesszék. Itt a tudatlan népet bamba engedelmesség vezérli és szolgál igában tartják. Sűrűn hallani a panaszokat, hogy az úriszék („publica etiam Nobilitatis judicia“) gyakran úgy ítélkezik, hogy az ártatlanság nem talál nála oltalmat, a jogtalanság pedig szerte-széjjel terpeszkedik (38–39). Hajdani nemzeti királyait elveszítette e nép, idegenek uralkodtak rajta; mindez elhomályosítja a nemzeti becsületet és növeli a szolgaságot. Ilyen körülmények között nincs közszabadság, erőszak és egymás elnyomása uralkodik (40–41).

Régi baj az is, hogy itt nem űzik valamennyien a tisztességes munkát. Legtöbbször (nemesek és nemtelenek, férfiak és nők, kicsinyek, nagyok) a henye életet kedvelik, bérrel és bottal kell őket munkára kényszeríteni (42). Kevés magyar tanul kézművességet, főleg a finomabbakat: ércművességet, üvegeséget, papírkészítést, nyomdászatot, festészetet, sőt a pontosabb lakatos mesteriséget sem. A gazdasági tevékenységet nem irányítják elég tervszerűen („Nec res Oeconomica satis rationabiliter administrantur“), úgyhogy a mezővárosok, falvak, épületek, de a szántóföldek, erdők, kertek, szállók is, műveltebb népek hatáiraival összevetve, nyomorúságos képet nyújtanak. — Mi haszna van a dolgok bőségének? Bővében vagyunk a koldusoknak és a piszoknak, és az ételek, italok elkészítésének hiánya miatt bővében vagyunk a véznaságnak, sűrű betegségnak, idő előtti halálnak és innen van a félig üres ország. Pedig nem hiányzik nálunk az ékkő, az arany, az ezüst, de kiszédésének gondját másra bizzuk, gyakorolják is ezt az idegenek elég gondatlanul (44). A közutak biztonságáról és nyugalmaról gyalazaton kívül egyebet nem lehet mondani: minden telve útonállással, rablással, lopással; az ember a saját házában is alig érzi magát biztonságban. — A nevelésre igen-igen kevés gondot fordítanak. Mennyire nem ragaszkodnak itt a kultúrához, bizonyosság rá, hogy a magyaroktól lakott egész birodalomban — kimondani is borzasztó és másutt hallatlan a keresztyének között! — egyetlen anyanyelvű iskola sincs, ahol a gyermekeket olvasásra és erkölcsre oktassák. A latin iskolában a grammatikából és logikából tanulnak ugyan valamit, de az összes szabad művészetek, a történelem, a filozófia, az orvostudomány tökéletesen kimaradnak (46).

A szemlét Comenius a vallási (persze protestáns vallási) élet gyengéinek és hiányosságainak ismertetésével zárja (47–48). Így ez a hajdan becsült és híres nemzet erőtlen, tiprott, nyers, félbarbárnak tartott néppé lett (49).

„Nyomorult vagy ó magyar, ki van nálad sujtottabb, önmagad által pusztuló népi Magad állasz útjába saját boldogságodnak, szeretett nemzet... Gyakorta hallom, amint tiéid a haza szerencsétlenségéről panaszkodnak és ezerszer ismétlik a patetikus felkiáltást: Ó szerencsétlen hazánk! De vajha felismerhetnétek, hogy senki jobban nem sujt benneteket, mint magatok, akik nem gondoltok saját cselekedeteitekkel és restségtek folytán nem használjátok fel mindazon értékeket, amelyekkel romlásotoknak útját állhatnátok.“ (50).

Eddig tart a szorosabb értelemben vett társadalomrajz. Rendszerességre, éles megfigyelésre nézve alig tudnánk említeni valamit, ami a 17. században vetekedhetnék vele. Az is feltűnő, hogy a beköszöntő beszéd színei mennyire elkomorultak. Comenius sokkal kritikusabb szemmel nézi a magyar társadalmat, mint négy esztendővel korábban. Minden sorából kiérezhető, hogy kritikája a magyar feudalizmust sujtja. Látja a bamba engedelmességben tartott parasztság nyomorult sorsát s merészen sort kerít még az úriszék igazságtalan ítéleteire is. Pontosan megfigyeli, mily erőszakosan nyomja a hódoltság következtében rátelepedett nemesség a Felvidék magyar és szláv jobbágságát. Éles szeme mindent lát: piszkot, rossz táplálkozást, gyakori betegséget.

ipar hiányát. Miért nem kézműves a magyar is? — Minden fordulata, minden félmondata egyegy súlyos megállapítással teljes. Idegenek használják ki bányáinkat, de rosszul. Köztudomású a 17. századi kamarai igazgatás sok hanyagsága. Az erőskezű nemzeti király hiánya nagyra növelte a feudális anarchiát: a nemesség egymást marja, emésztí. Pedig milyen patetikusan jajgat ez a nemesség a haza hanyatlása miatt: Comenius fülét valósággal bántja ez a tehetetlen lamentálás, ez a „magyarra fölvarrt bánatfolt“. És itt van — szerinte — a legsúlyosabb: a népnevelés hiánya, mint az elhanyagolt közállapotok legjellemzőbb tünete. Mi értéke van az olyan művelődésnek, amely nem a széles népi tömegek nemzeti nyelvét használja? A komor színek ellenére a röpiratból az igazi együttérzés cseng ki, jóindulatú, de megvesztegethetetlen kritika ez.

A további, szintén igen érdekes okfejtésből most már csak a Comenius társadalomszemléletére és politikai felfogására jellemző vonásokat emeljük ki. Irata második főrészében megállapítja, hogy a bajok legfőbb oka az általános tudatlanság (51). Hogy a nép nem szaporodik eléggé, annak az oka a jobbbágyással való nemtörődésben rejlik („Nec res proletaria tibi recte curantur“). Az élet- és családfenntartás különböző módjai vagy kevéssé ismeretek, vagy a hatalmon lévők keménysége miatt („ob dominantium dritatem“) nem üzhetők szabadon (52). — Van persze más oka is a nemzet elhanyagolásának, s ez az idegen uralkodóház, amely a magyarságot is megosztja: aki a magyarok közül a kormányrúd mellé kerül, az mindjárt az uralkodó szempontjait képviseli.

Miben kell keresni az orvosságot? Legfőbb orvosság az lesz, ha a magyarság végre nemzeti királyhoz jut: ő fogja megteremteni a belső békét, a jó törvényeket, megszünteti az egyetemes munkátlanságot, hozza a polgárosodást, az ifjúság helyes nevelését (78—86), egyszóval mindazt, amit Comenius, a haladó polgár, az abszolút fejedelemtől vár. Hogy ez a fejedelem egyedül a Rákóczi-házból származhatik, s csak II. Rákóczi György lehet, ez Comenius értekezésének természetes következtetése és végpontja (126—139).

A *Gentis felicitas* súlyban és értékben felülmúlja a beköszöntő beszéd megállapításait. Itt ugyanis Comenius éles szeme együtt látja a lényegét: a nemzeti örendkezés hiányát, és az elmaradt társadalmi forma embertelen és műveltségellenes voltát. Nyilvánvaló, hogy társadalom-szemlélete alapján itt sem változott, polgári osztálykorlátai közül kilépni nem tud, forradalmárrá erősebb és komorabb kritikája ellenére sem lesz, mindamellett a magyar politika időszerű követelményeit sok magyar kortársánál lényegesen tisztábban látja. Hogy ez a pontos társadalomrajz a vallási rajongás köntösében jelentkezik (lásd különösen a röpirat befejező részeit!), ez Comeniusnak és korának egyik ellentmondása, olyanfajta, aminőt H. Lefèbvre elemzése Descartes ideológiájában is nem egyszer kimutat.¹⁴

Részletesebben kellett foglalkoznunk Comenius e két társadalomrajzoló művének gondolatmenetével, mert érzésünk szerint, ezek állnak legközelebb kora magyar irodalmához. Amint elemzésünk során láttuk, Comenius a polgári fölény érzésével közeledik a feudalizmushoz, ennek fejlettebb, korszerűbb változatát, a polgárság számára kedvező centralizált monarchiát szeretné látni a magyar földön. Magyar fejedelem alatt óhajtaná egyesíteni a nemzeti erőket, s a Bécs elleni harc heves képviselétével, a polgárosodás sürgetésével, a nemzeti nyelvű művelődés jogainak erőteljes hangoztatásával a 17. század legjava magyar irodalmának: Apáczainak, a puritánoknak, Zrínyinek, a Siralmas panasznak, Bethlen Miklósnak gondolatkörében mozog, s ezeket a politikai-kultúrpolitikai elmélkedőket nem egy ponton befolyásolja is.

A puritán-presiteri írókkal Comeniust osztályhelyzete rokonítja. Irodalomtörténetünk nem mutatott még rá elég nyomatékkal arra, hogy a

¹⁴ Lefèbvre, Henri: Descartes, Bp., 1949, 85—86, 90, 91, 99 stb.

17. század közepére erősen megduzzad Magyarországon (különösen Kelet-Magyarországon, Erdélyben, de a hódoltság területén is) az a nyugaton művelődött protestáns papi réteg, amely polgárosulást szeretett volna maga körül látni, s az angol és holland földön megismert demokratikus egyház-kormányzás híve volt. Ez a társadalmi réteg hordozza elsősorban a polgárosodás igényét, ebből kerülnek ki a reformeszmék harcosai: Tolnai Dali János, Medgyesi Pál, Apáczai Cseri János, Tótfalusi Kis Miklós, de sokan mások is. Igaz persze az is, hogy e réteg csak legöntudatosabb tagjaiban sürgeti a polgári haladás eszméit, s még e legjobbaknak sincs kapcsolatuk (minden parasztrokonszenvük vagy jobbágyvédő eszméik ellenére sem!) a parasztság szervezetlen, de nyíltan meglévő osztályharcával, túlnyomó részük pedig megalkuszik a feudalizmussal. Comenius egyik érdeme, hogy hozzájárult a haladó magyar írók szellemi fegyverzetéhez.

Medgyesi Pál, a nagyhírű udvari prédikátor, nem barátja Comeniusnak, mivel ez utóbbi nem híve a presbiteri eszméknek. Comenius *Independentia aeternarum confusionum origo* című műve idézi fel köztük a vitát, Medgyesi 1651 márciusában keservesen panaszkodik ellene Rákóczi Zsigmondnak. „Nem fogunk így Ngos uram sokat nyerni abban az emberben, akárhová legyen latinítása...“¹⁵ A panasz azonban jórészt félreértésen alapul. Medgyesi, a parasztság jogainak és a nemzeti nyelvű iskolázásnak sürgetője, Comenius fentebb elemzett műveihez egészen hasonló gondolatokat hirdet *Dialogus ecclesiastico-politicus*-ában. Egészen nyilvánvaló, hogy ugyanazok a társadalmi erők alakítják mind Medgyesi, mind Comenius ideológiáját: a magyar polgárosodás igényének adnak hangot. Medgyesi egyébként maga is szívesen nyújt társadalomrajzokat, különösen prédikációiban (lásd például a *Sok jajok* című gyűjteményét, Sárospatak, 1658, RMK. I. 934).

Comenius és Apáczai kapcsolatai már évtizedek óta foglalkoztatják a magyar irodalom kutatóit. Eszméik között oly szembeeszkő párhuzamok vannak, hogy hamar felvetődött a „prioritás“ és a „hatások“ kérdése. Érdekes például, hogy Apáczai monografusa, Kremmer Dezső, valamint előtte Stromp László, kötelességének tartja, hogy Apáczai „nemzeti eredetiségét“ megvédje. Stromp kijelenti, hogy Comenius és Apáczai között semmi kapcsolat nincsen, Kremmer elismeri a rokonságot, végül mégis azt a tanulságot szűri le, hogy Apáczai „nemzeti iskolája, melyben minden tanulmányt magyarul iparkodott adni, egyes egyedül a maga lelkéből kibányászott kincses gondolat, minden szent túlzásával és megható naivitásával együtt“. A legmerevebb álláspontot Neményi Imre képviseli. Szerinte Comenius a legcsekélyebb mértékben sem hathatott Apáczaira. A magyar tudós mértéktelen magasztalása mellett megvető becsméréssel beszél Comeniusról, felmelegítve mindazokat a rosszindulatú vádakot, amelyeket a kortársak főleg Maresius *Antirrheticusa* (1668) nyomán róla terjesztettek. Neményi műve riasztó példája — hogy Bánk bán szavaival éljünk — „a nemzeti rút gyűlölség“-nek. Érdekes még Schneller István véleményének idézése. Szerinte Comenius nagyobb szellem, mint Apáczai, jobban felül tud emelkedni a nemzeti korlátokon, búcsúbeszédében maga biztatja a magyarságot anyanyelvének ápolására.¹⁶

Nyilvánvaló, hogy az egész vita valamennyi megállapítása meddő. Apáczai pontosan ugyanazt akarja, mint Comenius, a feudális magyar állapotok polgárosítását, s ennek a műveltség síkján egyetlen útja az anyanyelvű

¹⁵ Tört. Tár, 1890, 204. l. Comenius művére vonatkozólag l. Kvacsala, Bp., Szemle, 1889, 60. köt., 118—119.

¹⁶ Stromp László: Apáczai Cseri János mint pedagógus, Bp., 1898. — Kremmer Dezső: Apáczai Cseri János élete és munkássága, Bp., 1912. (az idézett rész a 155. lapon). Neményi Imre: Apáczai Cseri János, Bp., 1925, 163—173. Elfogultságát Ráczy Lajos tette bírálattá tárgyává, Theol. Szemle, 1925, 165—66; Schneller István: Comenius és Apáczai, Prot. Szemle, 1918, 27—39.

oktatás elmélyítése. Számos Comenius-kutató nem vette észre, hogy a nagy cseh tudós munkássága nemzeti jellege ellenére mennyire távol áll minden kizárólagos „nacionalizmustól”. Comenius nem azért ajánlja a magyar nyelv oktatását, mert „felül tud emelkedni saját nemzeti korlátain”, hanem azért, mert a népet polgárosítani, művelni csak anyanyelvén lehet. Az pedig, hogy Apáczai és Comenius között nincs kapcsolat, szüklátóköri sovíniszta túlzás, s igen messze jár a valóságtól. A lehetséges, sőt valószínű kapcsolatokat Schneller István józan cikke kimutatja. Hogy Apáczai ismerte legalább a *De cultura ingeniorum*-ot, az egészen bizonyos, hiszen ez a mű 1652-ben már nyomtatásban megjelent, s Apáczai két ízben elismeréssel emlékezik meg nagy kortársa munkásságáról.¹⁷

Nem állíthatjuk ezt ilyen bizonyossággal a *Gentis felicitas*-ról, sőt e röpiratot aligha lehetett alkalma elolvasni, mire Magyarországra érkezhetett néhány példánya, szegény Apáczai már utolsó hónapjait élte. A kézirat sem fordulhatott meg a kezén, hiszen távolról sem volt az udvar bizalmasa. Mindamelllett nincs kizárva, hogy tudomása volt Comenius érdekes röpiratáról, ismerte gondolatmenetét, eszméit, hiszen a fejedelem környezetéből papitanár körök révén szerezhetett még bizalmas híradást is. Mily azonos szemlélet, társadalmi felfogás nyilatkozik meg a *kolozsvári beszédben* és a *Gentis felicitasban*! Apáczai nem olyan rendszeres, mint Comenius, kíméletlenebb a nemzethez, de a társadalmi hibák forrását éppúgy a tudatlanságban látja, s a feudális magyar viszonyokat éppoly elhanyagoltaknak rajzolja, mint a *Gentis felicitas* szerzője. Elég csak a mindenki által ismert híres részletet idézni:

„Mert szeretném tudni, honnét van a mi gazdáink között annyi gonosz család, oly sok rossz családja és anya, rakoncátlan fiú, fortélyos verekedő, kegyetlen úr, csalárd és hűtlen szolga és az egyházban a keresztyénség alapelveit nem ismerő papok báb-alakjai, petrohos gyomrai, simoniákusok, farkasok, bérenczek! Kitanult rókák és a politikában annyi megvásárolható bírák, Bileám követő ügyvédek, igazságtalan perek, erőszakoskodások, zaklatások és zsarolások, a nép között annyi panasz, siránkozás, sóhajtság és nyögés, mindenfelé annyi feldúlt ház, birtok és falu, rongyos város, piszkos utca, ronda közút és, hogy egy szóval mondjam meg, amit mondani akarok, annyi rosszul kormányzott közügy.”¹⁸

Ezt bizony Apáczai nem a „lelke mélyéből bányászta ki”, hanem a társadalmi valóságból, éppúgy, mint Comenius a maga megfigyeléseit: ugyanazon polgári szemlélettel s a haladás ugyanolyan igényével.

Hogy Comenius kitűnő tankönyvei révén óriási hatással volt a magyarországi protestáns oktatásra, ez olyan közhely, amelyet nem kell bizonyítani. Majdnem minden jelentősebb 17. századi protestáns könyvtárban ott szerepel egy-két vagy több műve: a sárospataki Rákóczi-könyvtárban éppúgy, mint Apafi Mihály bibliotékájában, a marosvásárhelyi kollégium tekintélyes gyűjteményében és a szerényebb gyöngyösi egyházi könyvtárban egyaránt.¹⁹

Az is közhely, hogy Bayer János személyében értékes magyarországi filozófus-tanítványa akadt Comeniusnak. (Ostium vel Atrium Naturae, Kassa, 1662, RMK. II. 984. és még inkább a *Filum Labyrinthi, vel Cynosura seu Lux Metium Universalis*, Kassa, 1663, RMK. II. 1003.)²⁰ Befolyásolta Comenius Pósházi Jánost, Ladiver Illést, volt pataki növendékeit is. Az előbbi filozófiai

¹⁷ Az Encyclopaedia VIII. fejezetében (1803-as győri kiadás 329. l.) és a *De studio sapientiae*-ben (Hegedüs István: Apáczai Cseri János pedagógiai munkái. Bp., 1899, 106.).

¹⁸ Hegedüs István: id. m. 132—33.

¹⁹ V. ö. Harsányi István: A sárospataki Rákóczi-könyvtár katalógusa, Magy. Könyvszemle, 1913—1916. évf., különnyomatban Bp., 1917. — Thallóczy Lajos: Apafi Mihály könyvtára u. o. 1881, 121—134. — Koncz József: A marosvásárhelyi helvét hitv. főtanodai könyvtár ismertetése, u. o. 1879, 2f6. — Bán Imre: A gyöngyösi református egyház könyvtára a 17. század 70-es éveiben, u. o., 1940, 242—250.

²⁰ Kvacsala János: Egy félszázad a magyar philosophia történetéből, 1630—1680-ig. Bp. Szemle, 1891, 67. köt., 182—186.

rendszerének néhány alaptételét kölesönözte tőle, az utóbbit pedig iskola-dramáinak megírásában befolyásolta a mester *Schola ludas*-a.²¹ A 17. század második felében szinte egy kis Comenius-iskoláról beszélhetünk a magyar szellemi életben.

A továbbiakban olyan kapcsolat lehetőségére szeretnénk rámutatni, amelyre az irodalmi kutatás ezideig nem gondolt, és ez Comenius és Zrínyi Miklós esetleges szellemi érintkezése. Társadalmi helyzetük — ahogy Comenius szerette mondani — „toto coelo” különbözött, mindamellett, aki figyelmesen végigolvasta a *Gentis felicitas*-t és a *De cultura ingeniorum*-ot, alighanem többször gondolt Zrínyi prózai műveire, talán főképp a *Török áfium*-ra és a *Mátyás király*-ra. A kritikai társadalomszemlélet e remekművei nem egy, Comeniuséval rokon fordulatot tartalmaznak. Ilyen például az alábbi:

Comeniusnál: „Ha ti húnjaim tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább (helyesebb fordítással: egy népének sem fogtok engedni.)”²²

Zrínyinél: „Azért magyart kívánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyort, Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára miltarem disciplinam: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.”²³

Távorról sem állítjuk, hogy e véletlenül kiragadott párhuzam „hatás” lenne, vagy hogy a nemzeti öntudat e remek megnyilatkozását Zrínyinek Comeniusiától kellett volna átvennie, azt azonban valószínűsíteni lehet, hogy Zrínyi olvasta Comenius említett iratait.

II. Rákóczi György és Zrínyi kapcsolatai közismertek: a század legnagyobb magyarja, Rákóczit szerette volna a trónon látni. Rákóczi diplomatái viszont állandóan közvetítik urok üzenetét, ajándékát a horvát bánoknak.²⁴ Amde ezek a bizalmasok, Klobusiczky András, Mednyánszky Jónás, a legbensőbb összeköttetést tartották fenn Comenius-szal. Comenius Klobusiczky-nak ajánlja a *De repertis pansophici studii obicibus* című művét, ugyancsak neki dedikálja a *De studii pansophici impedimentis* című munkáját. Pataki búcsúbeszédében melegen köszön el tőle.²⁵ Magyarországról való távozása után nem egyszer neki küld diplomáciai híreket,²⁶ halála miatt szerfelett kesereg: a nemzet és a fejedelmi udvar Napjának nevezi.²⁷ A Drábik-féle jóslatokat Klobusiczky közvetíti Rákóczi Zsigmondnak, majd a fejedelemnek.²⁸ Mednyánszky Jónás szintűgy állandó összeköttetésben van Comenius-szal ennek Magyarországból való távozása után is.²⁹

Nyomatékosan rá kell mutatnunk arra a tényre, hogy Comenius 1654 után mintegy hivatalos diplomatája volt a Rákóczi-háznak, állandón küldte bizalmas jelentéseit. 1654. nov. 6-án Schaum Konstantin útján igen érdekes külpolitikai hírekkel szolgál.³⁰ Nagy része volt Schaum nyugateurópai útjának előkészítésében, az angol közvélemény, s különösen Cromwell befolyásolásában.³¹ Arról is tudunk, hogy Comeniusnak rendszeres futára van Magyar-

²¹ Makkai Ernő: Pósházi János, Kolozsvár, 1942. — Ladiver Illés legjobb iskola-dramája az Eleazar Constans, 1668. RMK. II, 1123.

²² Gulyás József fordítása, Különlenyomat a Magy. Ped. 1930. évfolyamából, 15. l.

²³ Markó Árpád: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái, Bp., 1939, 284. l.

²⁴ L. pld. Markó id. kiadás 319 (Mednyánszky), 326 (Ebeni István, Nagy Tamás).

²⁵ V. ö. Opera omnia didactica II, 61; III, 736; III, 1045.

²⁶ Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, Bp., 1890—91, I. köt., 385, 388—94.

²⁷ 1656. jan. 8-i levele vejéhez, Figulushoz, Idézve Kvacসা: Az angol-magyar érintkezések történetéhez, Századok, 1892, 803.

²⁸ Kvacসা: Comenius és a Rákóczyak, Bp. Szemle, 1889, 60. köt.

²⁹ U. ott 760—61. l.; Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború II, 95—96.

³⁰ U. ott I, 341.

³¹ Angyal Dávid: Erdély politikai érintk. Angliával, Századok, 1900, 501—502.

országba, aki havonta jön-megy. A neve is ismerős: Windisch János.³² Comenius, éppúgy, mint Zrínyi Miklós, hűségesen kitart Rákóczi György mellett a szerencsétlen lengyel hadjárat után is.³³ (Ennek a hadjáratnak a következménye egyébként Comenius lesznói házának és vagyonának pusztulása és a bujdosónak Amsterdamba költözése.) A nyugati közvélemény befolyásolása II. Rákóczi György érdekében: ez volt a célja a *Gentis felicitas* 1659-es hollandiai publikációjának, miután a szerző előbb már Angliában próbálkozott a kinyomtatásával.³⁴ (Éppen ezért vetjük el a mű magyarországi közzétételének lehetőségét!)

Nem kell-e szükségképpen feltennünk, hogy a Rákóczi-ház bizalmas diplomatái közölték a minden iránt érdeklődő horvát bánnal Comenius tartalmas kultúrpolitikai és politikai iratait? Comenius Zrínyi jelentőségével teljesen tisztában volt, de látta azt a fantaszta Drábik is, 1651. május 4-i, 1652. szeptember 20-i, 1654. június 26-i és szeptember 4-i látomásaiban kitartóan ismételteti a „dunántúliakkal“ való szövetkezés eszméjét. Comenius a hozzáfűzött magyarázataiban minden alkalommal kiemeli „Comes Serinus“ jelentőségét, Zrínyi 1660-as és 1664-es nagy győzelmeit pedig egyenesen Drábik 1652-es jóslata beteljesedésének tartja.³⁵

Utalhatunk arra is, mily rokonok Zrínyi és Comenius politikai eszméi: mindketten a centralizált monarchia hívei, mindketten a Rákóczi-ház trónrajutásától várják a magyar erők összefogását török ellen, német ellen. A politikai törekvések e feltűnő rokonsága is indokolhatja a közvetlen kapcsolat feltételezését: a *Gentis felicitas* 1659-es megjelenése ösztönzőleg hathatott Zrínyi Miklós egyébként Busbeck nyomán haladó *Afium*-ának megírására.

Mindez az okfejtés akkor volna persze meggyőző, ha megtalálnók Zrínyi könyvtárában Comenius valamelyik politikai iratát vagy levelét. Erről, sajnos, nem számolhatunk be. Igaz ugyan, hogy a könyvtár jelentős része nem jutott korunkra, s a Zrínyi kezétől származó jegyzékből pedig Tasso és Busbeck neve egyként hiányzik. A Kende-katalogus „Originalmanuscripte 8/12. sz.“ jelzete alatt két fólió lapnyi „próféciát“ találunk (N-^o 7.).³⁶ Ez könnyen lehet Drábik valamelyik jóslata. Ha az, akkor esetleg Comenius közvetítésével jutott Zrínyihez. Hogy a *Szigeti veszedelem* költője érdeklődött a cseh dolgok iránt is, annak bizonyosságait szintén könyvtárában találhatjuk meg.³⁷ A Comenius-kapcsolat végleges tisztázása Zrínyi-kutatásunk feladata lesz.

A kutatás Zrínyi körébe utalja a *Siralmas panasz* című politikai röpiratot is.³⁸ Azt ma már világosan látjuk, hogy maga Zrínyi nem lehet szerzője. Keletkezése minden jel szerint a Zrínyi Miklós életében is döntő szerepet játszó 1655-ös nádorválasztó esztendő. Néhány futólagos bizonyíték valószínűsítheti, hogy ez az írás is Comenius-szal közeli kapcsolatban álló férfi tollából került ki. — A *Siralmas panasz*-ban is felbukkan a magyar tehetségnek Comeniusnál és Zrínyinél egyformán megtalálható dicsérete:

„Tehetségében és művöltában most is nagyobb és több az Magyarország, hogyszem a mennyit felőle vélnek a németek.“

³² Figulusnak egy Hartlib Sámuelhez intézett leveléből. Id. Kvac sala, Századok, 1892, 802.

³³ Dalmady István 1659. szept. 11. jelentése II. Rákóczi Györgyhez: Szilágyi: Erdély és az észak, háb, II, 555.

³⁴ Ezt Comenius egyik ellenfelének, Nicolaus Arnoldusnak Discursus Theologicus-ából tudjuk. Id. Kvac sala, Prot. Szemle, 1890, 438.

³⁵ Lásd Lux e tenebris, Amsterdam, 1665, c. művében. Revelationes Nicolao Drabicio Moravo factae 65., 140., 205., 231. lapon.

³⁶ Bibliotheca Zrinyiana, Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi, Wien, 1893, Verlag von S. Kende, 39. l.

³⁷ U. olt 65., 84.

³⁸ Kiadta Kanyaró Ferenc, Tört. Tár, 1890. Megjelent a Vajthó László szerkesztette Magyar Irodalmi Ritkaságok 12. köteteként is.

Több ízben és részletesen beszél e röpirat a magyar bányáknak Comenius által is nyomtatékosan kifogásolt idegen kizsákmányolásáról. Ott van azután a pataki beköszöntő beszédben emlegetett velencei példa:

„Szorgalmatosak ők a tudományi fáradságban, és tanácskozások gyakorlásában, kik még ifjú gyermekkorokban béviszik a tanácsban fiokat, és így szoktatják a tanácsos gondviselésekre.“

Szinte szósz szerint Comenius kifejezésével sürgeti a tudományok megbecsülését.³⁹ Érdekes, hogy inkább a pataki beköszöntő hat rá, mint a *Gentis felicitas*. Ez persze könnyen érthető, okát már Apáczaival kapcsolatban jeleztük. Úgy látszik, hogy a szerző Comeniuson kívül ismerte a református egyházi irodalom más időszerű termékeit is. Egyik kifejezéséből Miskolczi Csulyak Gáspár *Angliai independentismus*-ának (Utrecht, 1654, RMK. I. 893) alcíme esendül ki („Fejjetlen lábság“), a részegesek ellen Diószegi Bónis Mátyás híres iratának („*A Részegesnek gyűlölséges, Utálatos és rettenetes állapottya*“, Leyden, 1649, RMK. I. 820) eszméivel és képeivel hadakozik. Megerősítik ezek a párhuzamok azt a már Széchy Károly által hangoztatott feltevést, hogy a *Síralmas panasz* szerzőjét a felvidéki református középnemesség tollforgató tagjai között kell keresnünk.⁴⁰ Magunk részéről annyit teszünk hozzá, hogy a szerző Comenius ismeretségi köréhez tartozott.

A századnak, Zrínyi mellett, kétségkívül legműveltebb embere Bethlen Miklós. Az önálló Erdély utolsó politikai elmékedője, akinél Comenius eszméinek hatását nyomozhatjuk. *Önéletrajzának* egyik helyén megjegyzi ugyan: „Comenius munkái a latinitásban talán akkor voltak munkába, mert én egyiket sem tanultam“,⁴¹ mindamelllett Kereszturi Pál, „ez a gyermektanítási ritka és példa nélkül való ember“ — Rákóczi Zsigmond és Bethlen Miklós mestere, Apáczai pártfogója — oktató munkájában mégis a comeniusi elvet követte: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus“.⁴² Bethlen Miklós jellemének, lobbanékony vérmérséklete ellenére, szembevetendő vonása a bőkeszereget, s Turóczi-Trostler József e tekintetben is Comenius rokonának látja.⁴³ Hogy az Apáczai-tanítvány Bethlen Miklósnál is megtaláljuk az elhanyagolt feudális nevelés kritikáját

(„ez csinálta Erdélyben a sok nyomorgató istentelen urat, főembert, és ezekből osztán a sok istentelen hamis bírót, igazgatót... Beadták a vadszamár fiát a schólába, tizenkét esztendő mulva kijött egy mindenfelé ordító, visító, nyerítő nagy vadszamár...“ stb.).⁴⁴ ez éppen nem feltűnő, és nem is szükségképpen Comenius-hatás. Sőt a Bethlen-féle kritikában, minden kíméletlensége ellenére sincsenek meg Comenius társadalomrajzának polgári szempontjai. (Aminthogy nem találjuk meg ezeket Zrínyi *Afiumának* a nemesség parlagi neveltetését ostromozó részletében sem!). Nem mutatható ki kapcsolat Comenius politikai írásai és Bethlen Miklós *Olajágat viselő Noé galumbja*⁴⁵ c. röpirata között sem: hiányzik belőle a Comeniusra oly jellemző társadalomkritika, egyébként nem is ez a célja. A terjedelmes *Önéletrajz*, különösen ennek nagy filozófiai elmélyedéssel megírt bevezető részei azonban a kor bölcséletében jártasnak, Comenius eszméivel ismerősnek mutatják Bethlen Miklóst. Aristoteles és a periptetikus filozófia, valamint a görög tudományosság, sőt Homeros nyílt megvetése nem

³⁹ Vö. Tört. Tár, 1890: 261, 279, 297, 296.

⁴⁰ Gróf Zrínyi Miklós, III. köt., 257. (Magy. Tört. Életrajzok).

⁴¹ Tolnai Gábor kiadása, Bp., 1944, 134.

⁴² Comenius e jelmondata a *Primitiae laborum* címlapján szerepel először a Magyarországon kiadott munkák közül.

⁴³ *Magyar cartesianusok*, Minerva, XII (1933), 68.

⁴⁴ *Önéletrajz*, id. kiad. 137.

⁴⁵ Tört. Tár, 1891, 39—45.

az óvatos Descartes hangja az erdélyi kancellár írásában. hanem Comeniusé. Az ő rendkívül népszerű Fizikájának (*Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis*, Lipese, 1633) szinte szövegszerű hatását mutathatjuk ki Bethlen Miklósnál:

„Aristoteles, a Socrates és Platótól tanítatott, az embereket minden virtusra vezető philosophiát vette az elmefuttató tövises haszontalan veszedelmes argutiákra, agyarkodások, szók, termánusok felett való hánykódásra, mely által az ördög még az igaz keresztény vallást, és minden jó tudományt annyira megvesztegetett, hogy ma sem tisztulhat ki belőle, mellyel is ezt a hirt nevet szerezte magának, hogy az Aristoteles vagy a peripatetica philosophiának faja a theologia scholastica, mely ha többet semmit nem szült volna az egy transsubstantiátiónál, megéri Európa vele.”⁴⁶

Ez a gondolat a comeniusi *Fizika* előszavából visszhangzik:

„Láttam, hogy a peripatetikus filozófia legtöbb részében nemcsak hiányos, hanem bonyolódott, kétértelmű, gyakorta téves, úgy hogy a kereszténynek számára nem csupán haszontalan, hanem káros is.”⁴⁷

Kissé alább azután említi az átlényegülés tanát is, mint az aristotelesi skolasztika egyik abszurd szüleményét („ut Pontificii in absurdissima illa transsubstantiatione”).⁴⁸ A párhuzamok még szaporíthatók volnának.

Nyomozható lenne Comenius ideológiai hatása a század és a századforduló más haladó íróinál is, pl. a kartézianusoknál, ez a szemlélődés azonban messze vezetne bennünket ezúttal kitűzött célunktól, Comenius társadalompolitikai eszméinek vizsgálatától. Comenius, mint láttuk, polgári ingadozásai ellenére is a haladó Európa egyik legjobb képviselője a 17. században. Magyar műveltségünket is ilyen irányban szeretne volna befolyásolni. Sikert talán megmutatnunk, hogy a kor legjobbjainak adott olyan eszmei fegyvereket, amelyek hozzájárultak a felvilágosodás előkészítéséhez. Igen jellemző, hogy midőn a francia forradalom hullámai Magyarországot is eléri, Teschedik Sámuel akkor „vonja ki a homályból” a *De cultura ingeniorumot* s adja ki újra Pesten, 1791-ben, meg bővítve néhány töredékkel „Comenius igen ritka műveiből”.⁴⁹ A magyar felvilágosodás egyik ősenek ismeri el a nagy cseh gondolkodót. A szocializmust építő népi demokráciák (csehszlovákok, németek, magyarok, lengyelek) egyaránt tisztelettel hajolnak meg emléke előtt: valamennyiünk művelődésének közös értéke Comenius.

⁴⁶ Önéletrajz, id. kiad. 21.

⁴⁷ Veškere Spisy Jana Amosa Komenskeho I., 1914. 156.

⁴⁸ U. o. 157.

⁴⁹ Joh. Amos Comenii: Oratio de cultura ingeniorum a. 1650. d. 24. Nov. in auditorio majori Sáros-Patakini dicta; nunc vero ob insigne ejus argumentum ex tenebris protracta per Sam. Teschedik; accesserunt nonnulla fragmenta ex rarissimo opere Comenii de pellenda e scholis ignavia, Pesthni 1791. Typ. Math. Trattner.

SZEMLE

A SZOVJET NÉPEK IRODALMÁNAK MAGYAR BIBLIOGRÁFIÁJA. 1945—1949

Szerkesztette Kozocsa Sándor és Radó György. Budapest, 1950. A Magyar-Szovjet Társaság Kiadója Új Magyar Könyvkiadó NV. 1000 hasáb.

Népünk győzelmekben gazdag, nagy kulturális forradalmában az ideológiai harc egyik legjobb fegyvere a szovjet irodalom. Rohamosan növekvő olvasó tömegeinket a proletár nemzetköziség szellemében, a Szovjetunió szeretetére neveli; megtanít saját legjobb hagyományaink megbecsülésére, megtanít harcolni az imperializmus eszmei behatolása ellen, építi formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúránkat, megmutatja népünk boldog, szabad jövőjét. Íróinkat pedig a szocialista realizmus módszerével pártos, osztályharcos szemléletre, a valóságnak forradalmi fejlődésében való ábrázolására tanítja, hozzásegíti őket, hogy a lélek mérnökeivé váljanak.

Bibliográfiai tudományunk égető szükségletet elégít ki a magyar nyelven megjelent szovjet szépirodalmi művek és a róluk szóló irodalom összeállításával. Nélkülözhetetlen alapot ad a klasszikus orosz és szovjet irodalommal foglalkozó kutató munkának, másrészt pedig rámutat kiadáspolitikánk esetleges eddigi mulasztásaira, további feladataira.

„A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája. 1945—1949” című kiadványt nyilvánvalóan ez a szükséglet hozta létre. Anyagát tekintve folytatása „Az orosz irodalom magyar bibliográfiája” című kiadványnak. (Összeállította és bevezetéssel ellátta Kozocsa Sándor. Budapest, 1947. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 331, 4 l.). Ez az előbbi kötet a magyar nyelven megjelent orosz szépirodalmat és a róla szóló cikkeket, tanulmányokat, monográfiákat öleli fel, közel egy és egynegyed század anyagát. Lapjai meggyőzően hirdetik azt a mély, megtermékenyítő hatást, amelyet a XIX. és XX. század orosz óriásai irodalmunkra és társadalmi gondolkodásunkra kifejtettek. A régi és az újabb kötet között mégis lényeges különbség van. A címből is kiténik, hogy az előbbi kötetben csak az orosz irodalom bibliográfiáját dolgozta fel az összeállító, a nemzetiségi irodalmak bibliográfiáját nem. Az újabb kötet magában foglalja a felszabadulás utáni öt esztendőben magyar nyelven megjelent gazdag nemzetiségi irodalmat is.

A szovjet irodalom magyar bibliográfiájának tükröznie kell és tükrözi is népünk nagy kulturális forradalmát. Az előbbi kötetben érthető módon szerény helyet foglal el a szovjet irodalom; milyen helyet is vívhatott ki magának az ellenforradalom éveiben? Csak a cenzúrát kielégítő kihagyások és torzítások árán nyílt meg néha előtte egy kis ajtó. A felszabadulás óta szélesre tárt kapun árad be hozzánk az az irodalom, amely „minden népek és országok irodalmi között a legfiatalabb. Egyidejűleg azonban a legeszmeibb, a leghaladóbb és a legforradalmibb irodalom.”

A kiadvány első, „Általános része” a felszabadulás utáni 5 esztendő klasszikus orosz és szovjet szépirodalmát tárgyaló irodalomtörténeti és kritikai

cikkeket és tanulmányokat tartalmaz. Végigtekintve a közleményeken, meg kell állapítani, hogy ezen a téren sok a teendő. A legtöbb közlemény nem lépi túl az ismertetés kereteit. Irodalomtörténészeinknek a legkomolyabban foglalkozniuk kell az orosz-magyar irodalmi kapcsolatok éppen csak megkezdett feldolgozásával, a szovjet irodalom magyarországi szerepével. Elengedhetetlen feladat továbbá, a szovjet irodalomtudomány eredményeire támaszkodva, elmélyedni a marxi-lenini irodalomelmélet kérdéseiben. Az ellenforradalmi időszak bűnlajstromára tartozik, hogy tudományos kutató kádereinkkel ezidőszertint még nehezen oldhatjuk meg ezeket a feladatokat. — Az „Általános rész“ egyébként számos cikket tartalmaz a szovjet tudományos és művészeti életről, színpadról, filmről, könyvkiadásról stb. A nemszorosan vett irodalmi tárgyú cikkek nyilvánvalóan irodalmi vonatkozásuk alapján kerültek ide. — A „Gyűjtemények“ c. rész az ebben az időszakban megjelent antológiákat, elbeszélés-gyűjteményeket tartalmazza. — Az „Ismeretlen szerzők művei“ — ami az alcímből („Krónikák, hősmondák, regék, történelmi énekek“) — nem tűnik ki, a régi orosz irodalom költői alkotásain kívül magában foglalja a nemzetiségek mai népköltészetét is, amelyek igen gyakran Lenin és Sztálin a hőse. — Külön csoport a „Mesék, dalok“.

A kiadvány legterjedelmesebb részét természetesen az „Egyes szerzők“ 6. fejezet alkotja. 535 szerző műveit foglalja magában az előbbi kötet 353 szerzőjével szemben. A jelentékeny számbeli különbség mutatja, hány új, a felszabadulás előtt nálunk ismeretlen, kitűnő írók ismertek meg olvasóink. Amikor megelégedéssel állapíthatjuk meg a történelmünkben döntő fordulatot jelentő öt esztendő eredményeit ezen a téren is, azt, hogy az orosz klasszikusok és a kiváló szovjet írók számos műve szerepel kiadványaink között, nem egy mű több fordításban, nem mehetünk el szó nélkül a hiányosságok mellett. Például Sztalikov-Scsedrin, a nagy orosz satirikus, Lenin és Sztálin kedves írója még ma is úgyszólván ismeretlen olvasótömegeink előtt. Piszarev, a nagy forradalmi demokrata gondolkodó mindössze egy antológiában lappangó szemelvény útján hozzáférhető. Sokkal hozzáférhetőbb kellene tenni Gladkovot, Leonyid Leonovot. Saginyan és Szejfullina egy-egy elbeszéléssel, Szergejev-Censzkij egy kis regénnyel és egy elbeszéléssel szerepel a kiadványban. Olyan kitűnő szovjet költők mint Gyemjan Bednij, Tvardovszkij, Iszakovszkij megérdemelnének egy-egy kis válogatott kötetet. Kornyejszuk, a kiváló ukrán drámaíró egy néhánylapos jelenettel szerepel a bibliográfiában. Több figyelmet kellene fordítani Szerafimovicra. Teljes Gorkij-kiadásal kellene közelebb hozni olvasó népünkhöz a szocialista forradalom korának legnagyobb alkotó művészt. Egy-egy kimagasló nemzetiségi költőt és prózaírókat sem elég két-három versfordítással vagy elbeszéléssel hozzáférhetővé tenni. — Megjegyzéseinknél nem vettük figyelembe az 1950-es igen jelentékeny gyarapodást, de az elmúlt időszak kiadványai még nem küszöbölhették ki döntően az említett hiányokat. Nem kétséges, hogy a könyvkiadás tervszerűsítése meg fogja gyorsítani a mulasztások pótlását, a le nem fordított művek lefordítását, a kifogyott művek újrakiadását.

A bibliográfia befejező része a másfélszáz hasáb terjedelmű „Magyarázatok, mutatók, statisztika“ c. fejezet. A szerkesztők igen helyesen jártak el, amikor felvették az orosz címeket. Így egyrészt összefogták a többször, különböző címen lefordított műveket, másrészt nemzetközileg is használhatóvá tették a kiadványt. Éppen ezért indokolt, hogy az orosz címek betűrendje határozza meg a művek sorrendjét. A szerkesztők csillaggal jelölték meg azokat az adatokat, amelyek hitelességét nem tudták megállapítani: a szerző nevét, ha nem sikerült megállapítaniuk, hogy a szerző melyik szovjet nemzetiséghez tartozik, a mű címét, ha nem sikerült a mű hiteles orosz nyelvű címét felkutatni. Az utóbbi esetekben a magyar címet oroszra fordították és csillaggal jelölték meg. Nem helyes, hogy „cikkeknel, tanulmányoknál azonban csillag ilyen esetben sem áll, minthogy ezeknél az eredeti cím nem mindig egy-

séges (?) és a lényeg nem is a cím, hanem a cikk tárgyának megjelölése.“ Tudjuk, hogy nagy munka volt a szerzők pontos és teljes nevének, nemzetiségének, a művek hiteles címének felderítése, nézetünk szerint mégis sok a csillag. Hogy csak néhány nevet említsünk, csillaggal találkozunk olyan szerzők egyes művei előtt, mint L. Tolsztoj, Nyekraszov, Gorkij, Fagyjev, Erenburg. A pusztá családnevek sem hatnak jól egy tudományos összeállításban, mint pl. Danyko, Dobrovolszkij. Talán több esetben meg lehetett volna állapítani a kezdőbetűvel jelzett apa- és keresztnéveket is. Kár volt elhagyni a születési (és halálozási) évszámot. Szépirodalmi bibliográfiába nem kellett volna felvenni Danyko, Iljin, Jasunszkaja, Szvesnyikov egyébként élvezetesen megírt, de nem irodalmi jellegű műveit.

A magyar címek orosz fordítása gondosan történt. A bibliográfiai leírásokban előfordul egy-egy pontatlan vagy hiányos megjelölés. Kissé furcsán hat „A treblinkai pokol“ című mű mellett az „életkép“ megjelölés. Gorkij művei között találjuk: Gorkij Maxim 1869 (így!) — 1936. (Fordították: Gáspár Endre és Kollár Ferenc). (Lenkei Lajos: Gorkij Maxim). Bp., 1946. Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, 16 l. — Csak az orosznyelvű cím melletti zárójel utalásból (Dva rasszkaza) sejthetjük, hogy nem Gorkij-életrajzzal van dolgunk. — Ugyanazt a művet többféleképpen jellemzik; pl.: Gorkij: Így tanultam én (elbeszélés) és Ahogy és tanultam (emlékezés). — Sztálin szavai, Irodalomtörténet. 1949. 163—168. l. Helyes lett volna zárójelben megjelölni a tárgyat.

A szerkesztők rövid magyar nyelvtani útmutatóval könnyítik meg a külföldi kutatók számára a bibliográfia használatát. Az általános és a szerzői névmutatót a fordítók jegyzéke követi, amelyből megállapíthatjuk fordítói gárdánk jelentékeny gyarapodását. Vannak már tehetséges fiatal fordítóink, de az orosz fordítások ügyének állandóan központi kérdésnek kell lennie. Külön mutató tájékoztat a nem-orosz szovjet népek irodalmáról. A tárgymutató a legfontosabb fogalomkörök szerint csoportosítja az anyagot. A kötet végén több statisztikai kimutatás van a megjelent művek számáról, műfaj és terjedelem szerinti megoszlásáról, az írókról írt cikkek, tanulmányok megoszlásáról. Helyes lett volna még egy kimutatásban szemléltetni a szovjet irodalom évről évre való elterjedését.

Az összeállítók nagy feladatra vállalkoztak, irodalomtudományunk továbbfejlődése szempontjából hasznos és jelentős munkát végeztek. Amikor megállapítják, hogy „egy bibliográfia természetesen sohasem lehet teljes“ és kéri az olvasókat, hogy tegyék meg észrevételeiket, helyesen önkritikát gyakorolnak. A kiadvány felépítése világos, a feldolgozott anyag könnyen áttekinthető. A fentebb jelzett hiányosságok ellenére a szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája bibliográfiai tudományunk jelentős terméke.

Lengyel Béla

P. D. KRAJEVSZKIJ: V. V. MAJAKOVSKIJ

Hungária 1950

Krajevskij professzor kilencvenlapos tanulmánya Majakovszkij vázlatos életrajzát, munkásságának világos elemzését s végül összefoglaló értékelését adja. Az életrajzi vázlat azokat a mozzanatokot emeli ki, amelyek a költő fejlődésében az új szakaszok határán állanak. Tüzetesebben foglalkozik Majakovszkij és a futurizmus kapcsolatával (itt hangsúlyozza, hogy ha a költőt el is ragadta a futurista lázadás heve, lényeges, ideológiai kapcsolata ezzel a dekadens, formalista iskolával nem volt); elemzi az első világháborúnak és a Nagy Októberi Forradalomnak a költőre tett hatását

(hogyan ébredt tudatára Majakovszkij emberi és politikai feladatainak); s megvilágítja a költő napjait a Forradalom győzelme után, rámutatva arra a bámulatosan sokrétű munkásságra, amellyel Majakovszkij a népet és a Pártot szolgálta. Mint kitetszik, ez az életrajz nem pusztán biográfikus adatsor, hanem szilárd alapja a Majakovszkij-mű elemzésének és megítélésének. A Párt és a pártmunka jelentőségét a költő gyors fejlődésében, Majakovszkij kibontakozását a futurizmus áforradalmiságából, a nép háborús szenvedéseinek mély erkölcsi hatását a költészetre s a forradalmi harc, a szocialista építés számtalan ihletését már az életrajzi rész tisztázza, úgy hogy a továbbiakra valóban csak a versek konkrét analízise és a végső ítéletmondás marad. Ez a húszlapnyi szöveg teljesen látszó és meggyőző képet ad a nagy költőről. Előttünk nő a fogékony gyermek nyugtalan, forradalmi álmokkal telített, bátor ifjúvá, majd művészi erejében csodálatosan kiteljesedő, érett és szenvedélyes bolsevik harcosává. Amit magyar viszonyaink szempontjából az életrajzzal kapcsolatban különösen hangsúlyozni kell, az Majakovszkij nagyszerű forradalmi feladatvállalása. Értjük ezen azt a nem-válogató, minden feladatot boldogan és lelkesen vállaló munkakészséget, amellyel Majakovszkij ódát írt és illusztrációt rajzolt, reklámverseket készített és politikai jelszavakat szövegezett, nyilvános vitákba szállt, plakátot festett és filmszerepeket játszott. Ettől a lázasan tevékeny művész-agitátortól semmi sem állott távolabb, mint az a műfaj-arisztokratizmus, amely finnyásan elhárít minden feladatot, amely nem nagyszabású, nem kivételes, nem ünnepi. („A szovjet nép szolgálatának egyik nagyszerű példája Majakovszkij” — írta volt Kalinin is.)

A könyv első elemző fejezete Majakovszkijnek a forradalomelőtti alkotó munkásságát vizsgálja. Ennek a korszaknak talán legjelentősebb darabja a „Nadrágban járó felhő”. Krajevskij kitűnően megvilágítja, hogyan jelentkezik ebben a nagy műben a futurista külsőségek mögött a forradalmi tartalom. A költemény négy részének négy — a költő által megfogalmazott — jelszava ugyan csak negatív indításokat tartalmaz (*Le a szerelmekkel! Le a művészetekkel! Le a rendszeretekkel! Le a vallásotokkal!*), de ez a „rombolás”: előfeltétele a szocializmus építésének. Krajevskij, ezt a korszakot summázva, arra az eredményre jut, hogy ezekben az években Majakovszkij költészetének ideológiai alapját még nem a tiszta szocialista eszmék teszik. Ez a költészet lázadó, leleplező, burzsoá-ellenes, de a költő világnézetének rendszerében a szocialista eszmények ekkor még nem foglalnak el vezető helyet. Az irodalom pártyszerűségének lenini elvéről — olvassuk, a költőnek ekkor még nincs világos képe.

Majakovszkij költészete igazában a Nagy Októberi Forradalom után válik szocialista művészetté. Indulóiban, ódáiban és szatíráiban a marxista-leninista forradalmár szenvedélye lobog. Ekkor érik hatalmassá a költőben a szovjet hazaszeretet, ekkor ismeri föl teljes pompájában az alkotó munka szépségét, ekkor telik el szíve forró hálával hazája dolgozói, hazája katonái iránt. S ezekkel az érzésekkel párhuzamosan kifejlődik benne az ellenség egészségés gyűlölete. Megtanul szocialista patrióta módjára látni és értékelni. Kivált Amerikáról szóló versei mutatják, milyen világosan fölmérte azt a távolságot, amely az elfajzott amerikai kapitalizmust a szocializmus boldogan izmosodó, nagy hazájától elválasztja.

Majakovszkij nagy forradalmi „poémái” közül kivált a Leninről szólót elemzi nagy elmélyedéssel Krajevskij professzor. „A költőnek — mondja — sikerült kifejeznie a sokmillió népnek nagy szeretetét vezére és tanítója iránt, kifejeznie a pótolhatatlan veszteség fölött érzett mérhetetlen fájalmát.”

A „Majakovszkij művészete” című rövid, de annál magvasabb és tanulságosabb fejezet Tyimofejev professzor szavaihoz kapcsolódik. Tyimofejev szerint „Majakovszkij jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy lerakja a szocialista realizmus költészetének alapjait. Az eszmék, témák, jellemek

azon alapvető körének, amely a XX. században elsősorban Gorkij alkotásában jelent meg, lírai kifejezést Majakovszkij adott“. A fejezet nagyon meggyőzően bontja ki, miben áll Majakovszkij „néptribuni“ stílusa, miben állnak költői „újtásai“, miben áll az ifjú évek erős formai érdeklődése. Megállapítja, hogy Majakovszkij mind a forradalom előtt, mind a forradalom után mentes maradt a bőbeszédűségtől és a cirádáktól, — „szava mindig pontos, egyszerű, formailag tiszta, tartalmilag a mindennaphoz kapcsolódó volt.“ Az évek múltával meg éppenséggel eltűnt költészetéből minden bűvészkedés, minden erőművészeti mutatvány. „A hangsúly a tartalomra esik, a homályos félhangok, a szeszélyes utalások megritkúlnak.“ A szó mindenekelőtt harci eszköz lett számára. Ez a gazdag fejezet szól Majakovszkij roppant nyelvtanteremtő, nyelvdemokratizáló erejéről, a versek sajátos beszélgető vagy szónokias hangjáról, végül Majakovszkij verseléséről. Krajevskij úgy látja, hogy Majakovszkij ismert lépcsős sortördelését nem zenei-formai szempontok, hanem gondolatiak igazítják. S felhívja a figyelmet a költő rímeire is, amelyek mindig a „legjobb minőségű szóanyagot“ hordozzák, mindig újak, frissek és váratlanok.

A kötet utolsó fejezete Majakovszkij művészetének jelentőségéről szól. Ez a fejezet a költő rendkívüli nevelő értékét hangsúlyozza. A költő felfedi a szovjet ember vonásait és leleplezi a kapitalista ember bűneit. Méltán mondotta róla Sztálin: „Szovjet korszakunk legjobb, legtehetségesebb költője.“

A kitűnő Majakovszkij-kötet nagymértékben javítja a költőre vonatkozó ismereteinket, sok mindent véglegesen megvilágít a költő körül. A magyar olvasó szempontjából fölfért volna még néhány életrajzi mozzanat részletesebb kifejtése (Gorkij és Majakovszkij kapcsolata, a költő viszonya a tömegekhez, személyes hatása) s a költő történeti beágyazása a szovjetirodalom fejlődésébe.

Krajevskij professzor könyve dúsan meg van tűzdelve magyarra fordított verses idézetekkel. Ezek az idézetek újból emlékeztetnek arra, hogy a magyar Majakovszkij jórészt megoldatlan probléma. Ezek a verses idézetek nem töltik be szerepüket. Ebben a könyvben, a várakozást felfokozó elemzés és méltatás hézagaiban, még jobban kitűnik gyöngeségük, mint a közkézen forgó antológiákban. Krajevskij az elismerés magas hőfokú jelzőivel konferál be egy-egy részletet, aztán jön maga a részlet, s gyakran alig-alig értjük, mit dicsért ezen a részleten a könyv szerzője. A fordítás elfélszegítette, ellaposította vagy elkabarésította a verset. S mindez együtt jár a vers politikai gyöngülésével. Persze, vannak méltóan tolmácsolt Majakovszkij-költevényeink is. De a feladat egészével bizony még adósok vagyunk.

Krajevskij könyvét Erdődi József fordította magyarra. Fordítása világos és folyamatos. De azért van néhány laza pontja, ezeket könnyűszerrel kiirhatta volna. „Majakovszkijt *magával* ragadták az események“ — ez például csak figyelmetlenségből származhatik. Többször olvasunk az „1912-es évekről“ vagy az „1914-es évekről“. Ilyen évek nincsenek. Vannak „huszas“ vagy „negyvenes“ évek, de „12-esek“ nincsenek. Ez a mondat sem megnyugtató: „A... forradalmi művészet világosan *győzedelmeskedett* a futurizmus felett és *le is győzte a futurista mázsolmányokat*“. Ha már „győzedelmeskedett“, mit jelent a második mondatfélben a „le is győzte“? „Örömteli“ melléknév annyira németes ízű, hogy erősen kirí az ilyen jobbfajta magyar szövegből. Ez a párbaállítás: „verseket és elbeszélő költeményeket“ — zavarba hozhatja az olvasót, hiszen az elbeszélő költemény is vers. Itt nyilván a „poémákról“ van szó. Vagy a *poémát* kellene orosz használata szerint meghonosítanunk, vagy ha már lefordítjuk, mint Erdődi, akkor a *vers* helyébe kellene más kifejezést — *lírai vers?* — iktatnunk.

Kardos László

EÖTVÖS JÓZSEF: A FALU JEGYZŐJE

Sajtó alá rendezte B. Tamás Anna, a bevezetést írta Sötér István. (Magyar Klasszikusok, szerk. Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Állami Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1950.)

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság régi kötelezettségének tett eleget dolgozó népünk iránt, midőn megindította a Magyar Klasszikusok sorozatot. A marxizmus-leninizmus tanításától vezérelt irodalomtörténetírás nem elégedhet meg a műhelymunkával, kell, hogy eredményeivel a legszélesebb tömegek felé forduljon, részt vegyen ifjúságunk, társadalmunk hazafias nevelésében, abban a nagy nevelő munkában, amelyről Révai József azt mondotta, hogy el sem képzelhető klasszikusaink irodalmi örökségének el-sajátítása nélkül. De igazi hazafiasságra csak akkor tehetünk szert, ha megtagadjuk mindazt, mi multunkból sötét és haladásellenes, ha megismerjük és pártjára kelünk annak, ami egykor az újat jelentette. S e nagy feladathoz hatalmas segítséget nyújthatnak kritikai realistáink, a feudalizmus és kapitalizmus bűneinek leleplezői.

Helyes volt tehát a sorozatszerkesztő bizottságunk döntése, mikor a sorozat első tagjául a reformkor egyik legjelentősebb regényét, a hanyatló nemesség legkeményebb vádiratát, a „Falujegyzőjét“, jelölte ki. Helyes volt a döntés azért is, mert olyan írótt juttatott el megújított olvasóközönségünkhöz, akit a mult irodalom tanítása unalmas „háziolvasmánnyá“ züllesztett széles tömegek előtt, s akinek kiadására demokratikus könyvkiadásunk kevés gondot fordított eddig.

Ahhoz azonban, hogy a „Falujegyzője“ valóban dolgozó népünk fegyvertársa legyen a szocializmus építésében, bevezető tanulmányra volt szükség, amely főbb vonásaiban ismerteti és értékeli Eötvös életművét, rámutat a regény keletkezésének körülményeire, elemzi annak hatását társadalmunk fejlődésére és a magyar realizmus kialakulására, feltárja formai értékeit és gyengeségeit. Sötér István elmélyült, világos és élvezetes stílusban megírt bevezető tanulmánya nagy lépést jelent az Eötvössel kapcsolatos kérdések megoldása felé, s bizvást elmondhatjuk róla, hogy irodalomtörténetírásunknak is nyeresége. Sötér esszéje helyesen állapítja meg a regény mai időszerezésének forrását, tömören mutatja be azt a mély írói-emberi együttérzést, melyet Eötvös a haladás harcosai: Tengelyi és Viola iránt érez, kidomborítja a gyűlöletet, mellyel az író a vármegye ellen fordult. Ismerteti Eötvös pályáját, 48-as megfutamodását, s evvel magyarázza rohamos írói és politikai hanyatlását élete hátralévő szakaszán. Megismerteti Eötvös társadalomszemléletével, hangsúlyozza, hogy nem csupán a kapitalizálódó közepnemesség szempontjából bírálja a feudalizmust, hanem meglátja, számbaveszi a dolgozó rétegek szenvedéseit, jogi biztosítékokat követel számukra, s így eredendő korlátai — a nemzeti függetlenség iránti közömbösség és forradalomellenesség — dacára is demokratikusabb gondolkodású kortársainak jórésznél. E fejtegetés legjelentősebb eredménye az, hogy megmutatja, hogyan törheti át a nép felé fordulás nemcsak az író osztályhelyzetéből származó megkötöttségeit, hanem bizonyos mértékig még egyénileg kialakított, nem következetesen haladó elveit is. Sötér meggyőzően mutatja be, hogy a magyar valóságról rajzolt kép Eötvösnél forradalomért kiált, míg a tudatos politikai program csak a reform útján való változtatást fogadta el. Rendkívül tanulságosak azok a részletek is, ahol Sötér a két főszereplő tipi-

kusságának kérdését fejtegeti, vagy párhuzamot von az előadásmód — pontosabban az anekdota felhasználása tekintetében — Eötvös, illetőleg Mikszáth és Jókai között.

A nem lekicsinylendő eredmények mellett azonban van néhány olyan hibája és hiányossága is a tanulmánynak, amelyet feltétlenül meg kell említenünk. A legsúlyosabb hiba és hiány az, hogy Sötér hallgatással mellőzi azt a kérdést, amely a mű minden eszmeileg tudatos és figyelmes olvasójában szükségképpen fel kell hogy támadjon, s amelynek legtömörebb foglalatát talán Szabó Dezső adta, az a Szabó Dezső, aki cikkének megírása idején még nem tért a faji ideológia reakciós útjára, hanem a maga korában haladó, polgári radikális álláspontot képviselt. „És mindkét regény (t. i. a „Falu jegyzője” és a „Magyarország 1514-ben” N. M.), mely országunk gyöker-problémáit: az úr és nép nagy történelmi körét tárgyalja, gyengéd családi szentimentális jelenetekkel végződik, melyek a művek logikus konklúzióját, a forradalmat mintegy elsikkasztják, hagyományos érzelmi és morális aláfestésekkel” („Az egész látóhatár”, 278 lap). Tudjuk, Sötér könnyen felelheti erre azt, hogy Eötvös újjításvágvának és a forradalomtól való irtózásának kettősségét feltárva, már lényegében meg is adta nekünk a választ. A feletet azonban korántsem ilyen egyszerű. Mi nem a forradalmi zárókénet hiányoljuk Julia Viola, illetőleg különösképpen Tengelyi sorsában — mint ezt Szabó Dezső tette — ezek hiányát az író reformista magatartása s a 40-es évek elejének még objektíve éretlen forradalmi helyzete kellőképpen magyarázza. Problémának az: miért nem rajzol a mű egy Ráby Mátyáshoz lényegében hasonló életpályát, miért nem juttatja el a vármegyét Tengelyi tönkretételéig, hogy a feudalizmus tarthatatlanságát ezzel az egyéni tragédiával ugyanolyan becsületesen felmutassa, amint ezt a „Magyarország 1514-ben” tette —, amely Szabó Dezső állítása ellenére sem helyezhető egy síkra e szempontból a „Falu jegyzőjével”. Azt hisszük, hogy e kérdés megoldása közben elsősorban nem azon az úton kell járnunk, melyet Ferenczi Zoltán jelölt meg, aki általában Eötvös optimizmusára, és a költői igazságszolgáltatás „akkor divatos esztétikai elméletére” hivatkozik, „mely egy ily díszharmónia ellen alapelvében tiltakozott volna”. A „Falu jegyzője” viszonylag kiegyensúlyozott befejezése annak a reménynek kifejezése lehetett, amelyet Eötvös 1844-ben még a centralista programhoz fűzött, s a keserű kritikában, mely a „Magyarország 1514-ben” lapjain jelenik meg, a galíciai parasztfelkelés miatti aggodalom, a kormánypart megerősödő reakciós tevékenysége, s a centralisták háttérbeszorulása láttán feltörő keserűség tükröződik. Bárhogyan is áll azonban ez a dolog, biztos az, hogy a regény végkifejletének ellentmondásosságát be kellett volna mutatni még akkor is, ha a magyarázat még kétséges vagy legfeljebb főbb vonásaiban jelölhető csak meg.

Felmerülhet esetleg az a kifogás, hogy a regény ellentmondásainak ilyen nyílt feltárása a bevezetés hangját a kelleténél negatívabbá tenné. Ezt semmiképpen se hisszük, annál kevésbé, mert Sötérnek módjában lett volna olyan jelentős értékeket felhozni, jobban kidomborítani, aktualizálni, amelyek a irodalmi szemléletét alaposan lebillentik Eötvös javára. Itt elsősorban Eötvös irodalomszemléletének határozott l'art pour l'art ellenességét kellett volna kiemelni, a híres, sokat emlegetett idézetet: „A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik” bővebben kifejteni. Jóval részletesebben kellett volna foglalkozni a társadalomrajz tisztaságával és nagyvonalúságával, melytől mai írók is sokat tanulhatnak, a Bántornyaiak és kullancsaik alakjaival. E nyomorúságosan kómikus figurák legjobban mutatják, milyen eszmei tisztázottsággal határolta el magát Eötvös attól a nemesi ál-liberalizmustól, amely klikkek harcává, vagy a legjobb esetben a deklaszszált kismemesség lázongásává fokozta le a feudalizmus elleni osztályharcot, és sokkal jobban félrevezette a haladni akaró tömegeket, mint a lehetetlenné

vált kormánypárt. Harcosan fel kellett volna tárnai a Bántornyaiak anglo-mániáját, mint liberális birtokos osztályunk kozmopolita divatját, hiszen ez az eszmeietlen külföldkövetés kulturális életünket egészen a legutóbbi időkgig jellemezte. A porvári állatvédő társaság bemutatásában éppen az szól hozzánk, hogy Eötvös nagyszerűen bemutatja: milyen jól megfér a finnyás és ostoba angломánia a feudalizmus barbárságának legkirívóbb megvilvánulásaival.

Általánosságban a bevezetés túlságosan is részletesen taglalja „A reform“ című röpiratot s benne Eötvös programját a vármegye felszámolására. Természetesen ez is az életműbe tartozik s elválaszthatatlanul összefügg a regényadta társadalombemutatóval, de egyáltalán nem hat rá vissza olyan döntő módon, amint ezt a neki juttatott nagy hely után gondolhatnók. Sőtér maga mutat rá arra, hogy a „Falujegyzője“ csak a vármegye bírálata, nem annak a reformterve is egyszersmind, a mű megértésében tehát csak korlátozott szerepe lehet. A marxizmus klasszikusai, pl. Engels is azt hangsúlyozták, hogy a polgári realizmus: „a valóságos viszonyok hű rajzával, az azokról uralkodó konvencionális ábrándokat szétszakítva, a polgári világ optimizmusát megingatja, még ha maga nem is hoz közvetlen megoldást“ (id. Horvát Márton: Lobogónk Petőfi, 214 l.). Eszerint értékeléseinkben nekünk is első-sorban azzal kell foglalkoznunk: valóságosan, kritikusan írt-e koráról a művész, s kevésbé kell kitérni arra, mit javasolt közvetlen megoldásul. A röpirat javaslatának alaposabb kifejezése — miután Eötvös politikai elveivel az előzőkben már úgyis megismerkedtünk — ilyesformán mellőzhető volna annál is inkább, mert a konkrét kapcsolatok kimutatása a „Reform“ és a „Falujegyzője“ között, inkább csak a regény dokumentumszerűségét bizonyítja, nem azt emeli ki, aminek belőle ma is élnie, hatnia kell.

Hiba volna azonban, ha nem vennők figyelembe, milyen eszmei fejlődést tett meg Sőtér Eötvös értékelésében multbeli megnyilatkozásaihoz (Forum 1948. és a „Magyar századok“) képest. Míg ott Eötvös disszidálását úgy mentegette, mint a felvilágosodás eszméinek következményét, s az író forradalom-ellenességének okául antikapitalista nézeteit jelölte meg, melyek tükrében a polgári forradalmak hiábavaló vérontásnak tettek, addig itt a 48 őszi elmenekülés azzá válik, ami valóban volt: megtorpanássá, súlyos következményű fordulattá. Most már Sőtér nem a júliusi forradalom keserű tanulságaiban keresi azt az erőt, amely Eötvöst a szabadságharettől távoltartotta, hanem neveltetésében, származásában: „Eötvöst bizonyára nagybirtokos származása is gátolta abban, hogy a haladó célok felé ugyanolyan következetesen törjön, mint Kossuth. Vagyis, hogy Béccsel szembe forduljon.“ (XVIII. l.) Bármennyire igaz azonban, hogy Sőtér kezdeményezése, mellyel régebbi, pártosság híján fogalmazott, s a magyar osztályviszonyoktól elszakadt, nem egyszer szellemtörténeti alapon nyugvó tételeit revideálta, követésre és dicséretre méltó, nem feledhetjük el azt, hogy most bizonyos fokig az ellenkező előjelű hibába esett. Eötvös 1849. utáni pályáját teljesen sötétre festi és aztán e vígasztalan kép: „növekvő mélabú, mind kesernyesebbé váló életszemlélet, meghasonlottság, csalódás, bizonytalanság“ magyarázatul ezt a mondatot veti oda: „nem tudott azonosulni a forradalommal. Ebből származott Eötvös egyéni és írói tragédiája.“ Ez a megállapítás ilyen kizárólagos formában semmiképpen sem igaz. Mélabúból, keserűségből, meghasonlottságból bizony azoknak is bőven kijutott, akik annakidején híven kiálltak a magyar forradalom mellett. (Arany, Tompa, Madách stb.) Bizonytalán igaz, hogy az ő meghasonlottságuk más volt, mint Eötvösé, de teljesen elválasztani a kettőt mégsem lehet egymástól. Ez azt jelentené, hogy idealista módon egyedül Eötvös korábbi magatartásában keresnők a magyarázatot, és megfeledeknénk a korról: a levert forradalomról, a reakció európai győzelméről, a magyar nemesi értelmiség lassú áttolódásáról a feudális maradványoktól lebéklyózott kapitalizmus útjára.

A bevezetés egyik legújyszerűbb része az, ahol Sötér a „Falu jegyzőjének“ tipizálásával, ábrázolásmódjával, stílusával foglalkozik. Itt teljesen igaza van abban, hogy Eötvös eszmei tisztaságához, típusalkotó művészetéhez képest Jókainak, Mikszáthnak s követőiknek „anekdotikus realizmusa“ hanyatlást jelent. Nem szabad azonban megfélekednünk arról sem, hogy Eötvös a nyelvi és stilisztikai demokratizmus tekintetében messze elmaradt az anekdotikus realizmus képviselői mögött: amazok friss népiességével szemben nála a körmondatosság, a kitérőkre, eszmélkedésekre, retorikára való hajlam nehezítette és nehezíti a népszerűvé válást. Viola alakja nagyszerű típus ugyan, de egyénítéséről megfélekedzett a szerző. A betyár szavait és tetteit Eötvös diktálja, hiányzik belőle a lázadó dacossága, szilaj indulata, népi bosszúvágya. Pedig Eötvös elég jól ismerte a népet és a magyar vidék patriarchális életét! Epizód szereplőire: Akos huszárára, Liptáknéra, büszke lehetne Jókai és Mikszáth is. Ahogy Nyúzó meg Kenyházi mulatási jelenetét a porvári választás után felidézi, az nagyon közel jár a mórízi keserűséghez, de egyúttal a mórízi életszerűséghez, plasztikussághoz is.

A szövegközlés politikai és tudományos értékét emeli az, hogy B. Tamás Anna a sajtó alá rendezés során összevetette a „Falu jegyzője“ első és második, 1865-ös kiadását s több ponton közölte az editio princepsnek a szerző által mellőzött politikailag élesebb szövegét. Az ő munkája a mindkét kötet végén található — kissé szűken mért — jegyzet-anyag s az idegen tulajdonnevek és kifejezések magyarázata adó szótár is. Ez utóbbi, akárcsak a jegyzet, igen hasznos újítás, a maga nemében jelentős úttörés, ezért szűkeklőség volna fogyatékoságait felhánytorgatni. Két hiba mellett azonban nem mehetünk el szó nélkül: az egyik Hegel jellemzése (I. kötet 279. l.), amely a szabatoság hiánya következtében azt a hitet keltheti az olvasóban, hogy az idealizmus és a dialektika egymással ellentétes fogalmak. A másik a II. kötet „Horatius“ címszáva (309. l.). A jegyzet itt két súlyos tárgyi hibát követ el: egyrészt ellentmondást nemtűrően kijelenti, hogy Horatius stoikus volt, másrészt Augustus „készséges udvari énekesének“ nevezi a költőt. A bemutatás hamisságát csak fokozza az, hogy egyetlen egy szó sem esik, amely a magas eszmeiségre törekvő, nagy tehetségű művészt, az antik materializmus utolsó költői képviselőjét (lásd erre vonatkozólag I. M. Tronszkij szovjet irodalomtörténész értékelését) méltatná.

A „Falu jegyzője“-nek új kiadása kisebb fogyatékoságai ellenére is méltó a nagyjelentőségű sorozat megnyitásának feladatához.

Nagy Miklós

SZIGLIGETI EDE: LILIOFI

Atdolgozta és néhány új dalbetéttel ellátta Mészöly Dezső. — Franklin könyvkiadó N. V. 1950.

A Liliomfi több, mint száz esztendeje már a magyar színpadok legnépszerűbb és legtöbbet felújított komédiái közé tartozik. Ezt a szakadatlan sikert nyilván kitűnő technikájának is köszönhetné, a remekül kihasználható színpadi helyzeteknek, a „hálás szerep“-eknek, a mesterkézzel kiaknázott kómikai lehetőségeknek s mindannak, ami a mesterségbeli tudás erénye. De ha csupán ez volna, ha csupán a drámaírói technika remeke és semmi több, akkor az idők változása avulttá tette volna a Liliomfit, mint ahogy elavult az elmúlt idővel Szigligeti színműveinek legnagyobb része (bár még így is maradt vagy tucatnyi, amellyel érdemes és kell is foglalkozni). Egykor tapsviharokat aratott drámák szürkültek rövid évtizedek alatt irodalomtörténeti emlékekké,

holott íróik biztoskezü technikusai voltak a színpadnak. Gondoljunk csak Hugó Károlyra s néhai világsikerű „Bankár és báró“-jára, vagy összes utódaira egészen századunk kozmopolita „exportdrámái“-ig. Ezek *formailag* mind igen jók voltak, csak hogy a forma mögött nem volt olyan eszmei tartalmuk, amely gazdagabbá tette volna a nézőt. Tehát egy-két évtizeddel a felületi siker után már nem is tettek semmit. — Liliomfi azonban száz esztendő előtt sem aratott annyi tapsot, mint mostanában Madách-színház-béli előadásain. Negyedik emberöltő mulat a vidáman nyomorgó vándorszínészek kalandjain s távozik derűre hangolva a színielőadásról. És alighanem éppen e derűben van a kérdés nyitja. A Liliomfi derüt és bizakodást áraszt. A Liliomfi szereplői nemcsak vidám kalandorok, hanem egy haladó eszme erőselelkű és soha kétségbe nem eső hősei, akik megvívják a maguk harcait a kicsinyesség, a korlátoltság maradi erői ellen. Megvívják ugyanúgy, ahogy maga Szigligeti megvívta, amikor szakítani tudott a nemes Szathmáry-familia minden hűbéri előítéleteivel, amikor Szathmáry Józsefből Szigligeti Edévé tudott változni, hogy járhasa azt az utat, amelyet járni helyesnek tartott. A Liliomfinak az a titka, hogy ez a mű írójának legszemélyesebb ügye, saját lírai vallomása a színészi pályáról. Aki a XIX. század derekán színésznek állt, az szükségképpen a társadalmi haladás katonája lett s ezért szükségképpen szembekerült a hűbéri multtal, a reakcióval. Szigligeti pályafutása nem volt ment a megalkuvásoktól, de ahogyan szakítani tudott a nemesi multtal, ahogy mindhaláláig kitartott a színpad mellett — hol mint színész, hol mint rendező, dramaturg, vagy színingazgató, hol mint rendkívül termékeny, soksikerű színpadi szerző —, az feltétlen és következetes haladó magatartás volt az otthon és az egész nemesi osztály reakciójával szemben. Egyik korábbi színművének, az 1845-ben kelt „Vándorszínészek“-nek éppen az a tárgya, hogy egy nemes ifjú szembefordult a nemesi multtal és hivatásának teljes tudatával s pátoszával kitart a magaválasztotta pálya, a vándorszínészet mellett. Ez a téma, az alapvető élmény vissza-visszatér Szigligeti műveiben, hol komolyabb, hol vidámabb formában; legvidámabban éppen a Liliomfiban. — És mégis, éppen a Liliomfit írta meg úgy, hogy a végén váratlanul, teljes jellembeli következetlenséggel, a hős enged a visszahívó multnak, meghajol a gazdag nagybácsi előtt, még egy utolsó búcsúelőadást tart, és hazamegy magyar nemesnek... Miért? Miért fordul vissza Liliomfi? Hiszen Szigligeti maga sem fordult vissza. Mészöly Dezső az új kiadás előszavában alighanem jól gyanítja, hogy a forradalom bukását közvetlenül követő idők cenzúrája követelte meg a „gutgesinnt“ befejezést: a földesúri világ és a reformkori színészvilág összeütközésében csakis a földesuraknak lehetett igazuk. Ha 1849 tragikus közhangulatú decemberében Szigligeti egyáltalán fel akarta idézni a forradalom előtti emberöltő derűjét és bizakodását, hogy ezzel mutasson előre nemzetének, akkor három felvonásnyi kuruckodás ára az opportunistá megoldás volt, mert különben a darab egyáltalán nem kerülhetett volna színpadra.

De miért kell nekünk tekintetbe venni a schwarz-gelb cenzúrákat, amelyek szempontjai kedvesek voltak Ferenc József és Horthy Miklós urainak is? Amikor olyan világos, hogy mit akart mondani Szigligeti — tanúsítja ezt saját élete és a Vándorszínészek hasonló konfliktusának következetesebb megoldása —, akkor a mi feladatunk, hogy ezt a sokmindenben negyvennyolc szellemét tükröztető komédiát megszabadítsuk a Világos utáni sötét évek bilincseitől.

Ezért a legnagyobb elismeréssel kell fogadnunk Mészöly Dezső dramaturgiai munkáját, amellyel éppen az eredeti meggondolás szellemében, következetessé teszi a Szigligetinéél teljesen indokolatlan befejezést. Mészöly nem *modernizálja* Szigligetit, sőt éppen negyvennyolcasabbá teszi, a jellemeket az eredeti szelleméhez híven élesebben körvonalazza, mindenütt finom érzékkel őrizve azt a reformkori-biedermeier stílust, amely egyúttal a biedermeier stílus karikatúrája. Egy-két dalbetétje igen finom paródiája a har-

mincas évek modorának; elég itt, ha utalunk Schwartz Adolf belépődalának szellemes groteskségére (62. old.).

A klasszikus örökségünkben ránkmaradt egyes színdarabok átdolgozása azonban olyan probléma, amely jelentőségében túlterjed a Szigligeti-bohózat új színrehozatalán. Nem elég, ha megállapítjuk, hogy Mészöly Dezső feltétlenül helyesen járt el és feladatát jól oldotta meg. Ezzel kapcsolatban állapítsuk még azt is meg, hogy helyes volt az átdolgozott mű kiadása. Színjátzó csoportjaink számára komoly nyereséget jelent, ha kezükbe jut a Liliomfi szövege, különösen ebben a formában. Így Mészöly Dezső előszavából és a kötet végére függesztett rendezői utasításból jól megismerhetik a mű keletkezését, megérthetik az átdolgozás okait és szempontjait, és elmélyedhetnek az egyes jellemek tanulmányozásában. — Túl azonban a Liliomfi-átdolgozás kérdésén, már itt fel kell vetnünk általában az átdolgozások kérdését. Bizonyos, hogy ez a téma külön tanulmányt kívánna, de már itt sem mellőzhetjük azt a megállapítást, hogy színpadi örökségünk nem egy darabja egyenesen felteszi a választás kényszerét: *vagy átdolgozzuk, vagy lemondunk róluk*. Színműveink nagyrésztében — főleg az 1867 és 1945 közt keltekben — a sanyarú körülmények folytán haladó szempont és opportunizmus még jobban keveredik, mint a Liliomfiban. Ha pedig azon a nézeten vagyunk — és aligha lehetünk más nézeten —, hogy *nem vagyunk hajlandók lemondani haladó hagyományainkról, de ugyanúgy nem vagyunk hajlandók átvenni az elődök opportunizmusát* — akkor a dramaturg sebészkesére van szükségünk. Az természetesen más kérdés, hogy milyen mélyre vág ez a kés; ezt külön-külön kell eldönteni minden egyes darabnál, erre nincs recept. Liliomfi esetében viszonylag könnyű volt a műtét, mert itt a kés egy világosan felismerhető, a darab testéhez nem tartozó daganatot vágott le s a beavatkozás felületi volt; a mű eszmei tartalmához egyáltalán nem kellett hozzányúlni. Nem egy színműnél sokkal mélyebben kell belenyúlni a szövegbe, hogy kihámozzuk — és ne belemagyarázzuk! — a kritikai, az építő, a továbbmutató elemet. Nagy és felelősségteljes feladata ez mai dramaturgiánknak. Mészöly munkája mindenestere jó példája a feladat jó megoldásának.

Hegedüs Géza

IRODALOMTÖRTÉNET 1950.

TARTALOMJEGYZÉK

A római számok a füzetet, az arab számok a lapot jelzik.

Az irodalomtörténet kutatásának öt éves terve (<i>Nagy Péter</i>)	I.	1
A Sz. K. (b.) P. Központi Bizottságának irodalmi vonatkozású határozatai	I.	5
<i>Balogh V. László</i> : A székely népballadák kérdéséhez	I.	31
<i>Barta János</i> : Arany János a Bach-korszakban	II.	21
<i>Barta János</i> : Vörösmarty patriotizmusa	IV.	10
<i>Bóka László</i> : Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai	IV.	1
<i>Bruckner János</i> : A materialista Bessenyei György	III.	11
<i>Bubennov, Mihail</i> : A szovjetek hatalmáért	IV.	47
<i>Drobisev, Nyikoláj</i> : Teremtsünk rendet az írók összegyűjtött műveinek kiadása terén	III.	29
<i>Gerézy Rabán</i> : Janus Pannonius	I.	14
<i>Király István</i> : Népi demokráciánk irodalma	II.	33
<i>Köpeczi Béla</i> : Eminescu — a román nép nagy költője	I.	37
<i>Krajevskij, P. D.</i> : Majakovszkij, a forradalom költője	II.	1
<i>Nagy Péter</i> : Móricz Zsigmond, a novellaíró	IV.	29
<i>Szolovjov, Boris</i> : Újítás és hagyományok	III.	1

VITA

Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt? (<i>Komlós—Koczás</i>) ...	I.	48
Jókai (<i>Hegedüs-Nagy M.</i>)	I.	56
A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése (<i>Klaniczay—Stoll—Komlós</i>)	I.	60
„Magyar irodalom“. Egy cikk és egy vita tanulságai (<i>Barta J.</i>)	II.	57
Drámairodalmunk korszakai (<i>Solt A.</i>)	III.	33
Vita a magyar humanizmusról (<i>Gerézy-Sallay</i>)	III.	41
Népballadánk társadalmi alapja (<i>Péter L.</i>)	III.	49
Levél a szerkesztőhöz (<i>Komlós A.</i>)	III.	51
A magyar sajtótörténet korszakai (<i>Dezsényi—Dörnyei—Ardó</i>)	IV.	67

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bán Imre</i> : Polgári Mihály és magyar történelme	I.	76
<i>Bán Imre</i> : Comenius és a magyar irodalom	IV.	103
<i>Bikácsy László</i> : Petőfi emléke a Horthy-korszak parlamentjében	III.	89
<i>Bisztray Gyula</i> : „Debreczennek utczái sirjatok“	III.	59
<i>Dénes Tibor</i> : Vörösmarty drámái a színpadon	IV.	88

<i>Eckhardt Sándor</i> : Uralkodók harca a fogoly Balassi Bálintért	II.	60
<i>Esze Tamás</i> : Őszi harmat után	II.	64
<i>Gálos Rezső</i> : Etelka	IV.	69
<i>Hajnal Anna</i> : Bányai Kornél	I.	104
<i>Horváth Károly</i> : Madách „Mózes“-drámája	I.	91
<i>Kemény G. Gábor</i> : Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért	II.	701
<i>Keresztury Dezső</i> : A hallgató Arany	III.	66
<i>Koltay-Kastner Jenő</i> : Giordano Bruno a magyar irodalomban	II.	101
<i>Kovács Endre</i> : Petőfi és Neruda	I.	79
<i>Móricz Miklós</i> : Debrecen és Sárospatak Móricz Zsigmond életében (Testvéri emlékezés)	II.	93
<i>Nagy Miklós</i> : Harc az 1874-es Petőfi-kiadás körül	III.	77
<i>Péter László</i> : A kiegyezés- korabeli parasztsors tükröződése egy új típusú népballadában	II.	90
<i>Rubinyi Mózes</i> : Mikszáth műveihez	I.	100
<i>Solt Andor</i> : Vörösmarty dramaturgiája	IV.	75
<i>Vargyas Lajos</i> : A legrégebb eredeti magyar vers	III.	53
<i>Zöldhelyi Zsuzsanna</i> : Petőfi versei a „Gyelo“ c. orosz demokratikus folyóiratban	III.	72

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Ismeretlen vers Katona Lajostól (<i>Hartay Erzsébet</i>)	I.	107
Komjáthy Jenő kiadatlan versei (<i>Németh G. Béla</i>)	II.	108
Ady és az 1905-ös orosz forradalom (<i>Földessy Gyula</i>)	II.	112
Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből (<i>Geréb László</i>)	III.	96
A magyar jakobinusok kátéja (<i>Benda Kálmán</i>)	III.	103
Vajda János nyílt levele Kemény Zsigmondhoz (<i>Komlós Aladár</i>)	III.	116

SZEMLE

A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514. (<i>Kardos T.</i>)	II.	119
„Tépjétek le a sötétség bilincseit“ (<i>Szauder J.</i>)	II.	125
Arany János válogatott versei (<i>Horlay Gy.-né</i>)	II.	127
† Schöpflin Aladár 1872–1950. (<i>Tolnai G.</i>)	III.	125
Kuusinen: Kalevala (<i>Stoll B.</i>)	III.	127
A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1945–1949 (<i>Lengyel B.</i>)	IV.	116
P. D. Krajevskij: Majakovszkij (<i>Kardos L.</i>)	IV.	118
Eötvös József: A falu jegyzője (<i>Nagy M.</i>)	IV.	121
Szigligeti Ede: Liliomfi (<i>Hegedűs G.</i>)	IV.	124

Felelős szerkesztő: Barta János

A kiadásért felelős: A Közoktatásügyi Kiadó Vállalat igazgatója

53 711 — Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (F.: Erdős László)

**A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950 OKTÓBER, NOVEMBER, DECEMBER
HÓNAPBAN MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK**

- Ady Összes versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, 707 l. 45 Ft.
 A póruljárt medve, Új Magyar Könyvkiadó, 12 Ft.
 Avgyejev: Nyájak az úton. Ford.: Sultson Ina, Új Magyar Könyvkiadó, 294 l. 15 Ft.
 Aragon: Kommunisták 1939 szeptember—november. Ford.: Gyergyai Albert, Szépirodalmi Könyvkiadó, 304 l. 19 Ft.
 Barsov: Aranykalács. Ford.: Pétervári László, Új Magyar Könyvkiadó, 81 l. 13 Ft.
 A. Bartó: Kismama. Ford.: B. Radó Lili, Új Magyar Könyvkiadó, 14 Ft.
 Bianki: Az Odu, Új Magyar Könyvkiadó, 12 Ft.
 Aj J. Blatyn: A falusi ifjúság politikai nevelése. Ford.: Dr. Radványi Jenőné, Athenaeum, 75 l. 3,50 Ft.
 M. Bubennov: Fehér nyírfá. Ford.: Trócsányi Zoltán, Athenaeum, 348 l. 15 Ft.
 Cselhov: Elbeszélések I., II. Ford.: Szöllősy Klára, Révai, 347, 271 l. 36,50—36,50 Ft.
 Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái, I., II. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Vargha Balázs, Szépirodalmi Könyvkiadó, 649 l. 40 Ft.
 Cseres Tibor: Tűz Hódréten, Athenaeum, 213 l. 18,50 Ft.
 Ember Győző: Az 1848—49-i minisztérium levéltára, Akadémiai Kiadó, 279 l. 40 Ft.
 Ezópus Fabulái. Ford.: Pest¹ Gábor, Akadémiai Kiadó, 88. l. 19 Ft.
 Forradalmárok. Belcescu Miklós válogatott írásai. Ford.: Domokos Sámuel—Köpeczi Béla, Hungária Könyvkiadó, 224 l. 18 Ft.
 Földes Mihály: Mélyszántás, Szépirodalmi Könyvkiadó, 100 l. 9 Ft.
 Gergely Sándor: Falusi jelentés, Szépirodalmi Könyvkiadó, 173 l. 15 Ft.
 Gorelik: Bill Nation és Nyikoláj Szitronov. Ford.: Remete Dezső, Új Magyar Könyvkiadó, 39 l. 2 Ft.
 Gonesár: Arany Prága. Ford.: Roch Zsuzsa, Új Magyar Könyvkiadó, 196 l. 11 Ft.
 Elmar Grin: Sötét fenyők. Ford.: Pétervári László, Új Magyar Könyvkiadó, 267 l. 15 Ft.
 Győry—Hegedűs: Az ember hidat épít. Athenaeum, 79 l. 6 Ft.
 Hegel: Enciklopédia I. Ford.: Szemere Samu, bevezetőt írta Fogarasi Béla, Akadémiai Kiadó, 331. l. 40 Ft.
 Horváth Mihály: Tatár Péter, Szépirodalmi Könyvkiadó, 136 l. 8 Ft.
 Illés Béla: Válogatott elbeszélések, Szépirodalmi Könyvkiadó, 139 l. 15 Ft.
 Juhász Ferenc: Apám, Szépirodalmi Könyvkiadó, 71 l. 6,50 Ft.
 Karinthy Ferenc: Kőművesek, Athenaeum, 187 l. 11,50 Ft.
 Gottfried Keller: Az igazak zászlaja. Ford.: Turzó Gábor—Ottlikér Géza. Bev. írta: Sötér István. Franklin, 252 l. 19 Ft.
 P. K. Kozlov: Mongólia és Kám. Ford.: Benkó Gyula, Hungária, 426 l. 45,50 Ft.
 Készítsd el magad. Ford.: Bartha István, Athenaeum, 92 l. 5 Ft.
 Tadeusz Konwicki: Vasútépítők. Ford.: Szirmay Olivér, Szépirodalmi Könyvkiadó, 87 l. 7,50 Ft.
 Leon Kruczkowski: Úr és paraszt. Ford.: Mészáros István, Szépirodalmi Könyvkiadó, 262 l. 21 Ft.
 Marija Kupcsik: Rosztovi pionírok, DISZ Úttörőmozgalom Kiskönyvtár. Ford.: Mezei Margit, Athenaeum, 57 l. 4 Ft.
 Heinrich Mann: Az alattvaló. Ford.: Lányi Viktor. Franklin, 327 l. 27,50 Ft.
 Máthé György: A béke nevében, Athenaeum, 238 l. 15 Ft.
 Mindentudó professzor. Szerk.: Zravkó Szrebrov. Ford.: Nikoláj Sz. Popov, Athenaeum, 111 l. 11,50 Ft.
 Marsak: Cirmos, Új Magyar Könyvkiadó, 12,50 Ft.
 Marsak verse nyomán írta Urbán Eszter: A. B. C., rajzolta: Rónai Emmi, Új Magyar Könyvkiadó, 11 Ft.
 Méray Tibor—Békeffy István: Dalolva szép az élet. Szépirodalmi Könyvkiadó, 96 l. 8 Ft.
 Nagy László: A tűzér és a rozs, Szépirodalmi Könyvkiadó, 59 l. 7 Ft.
 Móra Ferenc: Híszek az emberben, Révai, 144 l. 16,50 Ft.
 Osztrovszkij drámái. Ford.: Szendrő J., Mészöly D., Mészöly P., Háy Gyula, Lajtha Z., Mohai I., Franklin, 514 l. 40 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V. Szalay-utca 10. — Magyar Nemzeti Bank egyszámúszám 936540

Előfizetés, reklamáció és árusítás: V. Falk Miksa-utca 28. Telefon 123-145

Felelős kiadó: A Közoktatásügyi Kiadó Vállalat igazgatója

53 711 — Egyetemi Nyomda, Budapest (F.: Erdős László)